

**II. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI
GENÇ AKADEMİSYENLER KONGRESİ**

DİL, KÜLTÜR VE EDEBİYAT BİLDİRİLERİ

SATIR
YAYINLARI

SATIR
YAYINLARI

II. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI
GENÇ AKADEMİSYENLER KONGRESİ

Dil, Kültür ve Edebiyat Bildirileri

Editörler
Dr. Volkan KUTLUCA
Nurşen ÇAĞLAK

II. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI
GENÇ AKADEMİSYENLER KONGRESİ
Dil, Kültür ve Edebiyat Bildirileri

Editörler: Dr. Volkan KUTLUCA
Nurşen ÇAĞLAK

Satır Yayınları : 003

© Satır Yayınları.

Bu kitabın tüm hakları saklıdır. Yayın Hakları Satır Yayınlarına aittir. Kitabın hiçbirbölümü yayıncının izni olmadan fotokopi ve bilgisayar ortamında yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

1. Baskı, 2025

Genel Yayın Yönetmeni: Dr. Mustafa Murat BATMAN

Yayın Yönetmeni: Dr. Necmettin AYAN

Redaksiyon: Fatma Melike KOCABIYIK

Kapak ve İç Tasarım: Genç Akademisyenler Birliği

Sertifika No: 52518

KÜTÜPHANE KARTI

Editör: KUTLUCA, Volkan, ÇAĞLAK, Nurşen

II. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI GENÇ AKADEMİSYENLER KONGRESİ DİL, KÜLTÜR
ve EDEBİYAT BİLDİRİLERİ

1. Baskı, 17x24 cm

188 sayfa, kaynakça var

ISBN: 978-605-73290-2-8

1. Türk 2. Kongre 3. Akademisyenler

SATIR YAYINLARI

Şenyuva Mahallesi Şeyhan Caddesi, No:11-C/13 Keçiören/Ankara

Satır Yayınları, Genç Akademisyenler Birliği markasıdır.

içindekiler

- 7 KONGRE BİLGİLERİ
- 13 ALFABELERİN ÖTESİNDEKİ SİYASET: TÜRK DÜNYASINDA
ARAP ALFABESİNİN TARİHİ YOLCULUĞU VE ÖNEMİ
Mehmet Sıddık ÖZALP
- 25 O'TKIR HOSHIMOVNING ASARLARIDA UMUMİY KELAJAK
QURILISHIDA MILLİY QADRIYATLARNING DAVOM ETTI-
RUVCHISI SIFATIDA "ONA" OBRAZI
Aziza TALİPOVA
- 35 EĞİTİM DİPLOMASİSİNDE TÜRK DÜNYASININ YERİ VE ÖNE-
Mİ: TÜRKİYE BURSLARI ÖRNEĞİ
Tarık DEMİR
- 45 JUAN GOYTİSOLO'NUN PROJEKSİYONUNA YANSIYAN
OSMANLI'NIN İSTANBUL'U
Firdevs ESKİN DENİZ
- 53 KAZAK TÜRKÇESİNDE ZAMAN KAVRAMI
Elmira KANAİBEKOVA
- 63 TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN EĞİTİM İŞ BİRLİKLERİ-
NİN TÜRKİYEDEKİ ULUSLARARASI ÖĞRENCİ SAYILARI AÇI-
SINDAN ANALİZİ
Nurşen ÇAĞLAK

- 73 *ŞEYH GALİB'İN 'HÜSN Ü AŞK' MESNEVİSİNDE TÜRK KÜLTÜRÜNE AİT BAŞLICA DEĞERLER*
İbrahim Furkan ÇAL
- 85 34 HARFLİ ORTAK TÜRK ÇERÇEVE ALFABESİNİ OLUŞTURAN KONFERANSLAR DİZİSİ
Oğuzhan FERMAN
- 99 GEÇMİŞİN HİKMETİNDEN GELECEĞİN İNŞASINA: ESKİ TÜRK EDEBİYATINDA TASAVVUFİ DÜŞÜNCENİN YOL GÖSTERİCİLİĞİ (FİRDEVSÎ-İ RÛMÎ ÖRNEĞİ)
M. Nurefşan ÖZTÜRK
- 109 ÖZBEK HALK ŞİVELERİ LUGATI'NDA AKRABALIK TERİMLERİ
Nurşen Gaye ALTINTAŞ
- 119 AHMEDÎ'NİN İSKENDERNÂMESİNDE BİLGİNİN ÖNEMİ VE BİLGE TİPLERİ
Betül AVCI
- 137 *HADİKATÜ'L-MÛLÛK*'TA DOĞUM VE ÖLÜMÜN ŞAİRANE İFADELERİ
Mustafa Yasin BAŞÇETİN
- 151 SAFARNAMA ON SHAHİN FAZİL'S "DİVANS": TRAVELS TO UZBEKISTAN
İlaha SAYAVUSH GİZİ DADASHOVA
- 161 TÜRK DÜNYASI MASAL KÜLLİYATI: TÜMAK ÖRNEĞİ
Mehmet Naci ÖNAL

173 TÜRİK DİZİLERİNİN TÜRİK SOYLULARA TÜRİKÇE ÖĞRETİMİNDE
KONUŞMA BECERİSİNİN ETKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Elif Aydemir ÜRKER

183 THE REPRESENTATION OF TURKISTAN IN 20TH CENTURY
KAZAKH LITERATURE

Yeldos TOKTARBAY

KONGRE YÜRÜTÜCÜSÜ

Genç Akademisyenler Birliği

DESTEKLEYEN KURUMLAR

T. C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı

Türkiye Maarif Vakfı

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)

Yunus Emre Enstitüsü

PAYDAŞ ÜNİVERSİTE VE KURUMLAR

Ankara Üniversitesi

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Bartın Üniversitesi

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Erzurum Teknik Üniversitesi

Gazi Üniversitesi

Kayseri Üniversitesi

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Sakarya Üniversitesi

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi

Taşkent Devlet Doğu Araştırmaları Üniversitesi

Türk Dünyası Parlamenterler Vakfı

Uluslararası Akademisyenler Derneği

Yalova Üniversitesi

Yıldız Teknik Üniversitesi

KONGRE ONUR KURULU

- Dr. Abdullah ÇALIŞKAN, Türk Dünyası Parlamenterler Vakfı Başkanı
Abdullah EREN, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanı
Prof. Dr. Abdurrahman ALİY, Yunus Emre Enstitüsü Başkanı
Prof. Dr. Ali Cengiz KÖSEOĞLU, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Birol AKGÜN, Türkiye Maarif Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı
Prof. Dr. Bülent ÇAKMAK, Erzurum Teknik Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Eyüp DEBİK, Yıldız Teknik Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Fahrettin ALTUN, T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı
Prof. Dr. Hamza AL, Sakarya Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA, Kayseri Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Mehmet BAHÇEKAPILI, Yalova Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Mehmet SARIBIYIK, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Mustafa Kasım KARAHOCAGİL, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Naci BOSTANCI, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Necdet ÜNÜVAR Ankara Üniversitesi Rektörü
Serkan KAYALAR, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanı
Prof. Dr. Orhan UZUN, Bartın Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. R. Gulchehra Shavkatovna, Taşkent Devlet Doğu Araştırmaları Üni. Rektörü
Prof. Dr. R. Cüneyt ERENOĞLU, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. R. Islambek RUSTAMBEKOVİCH, Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Uğur ÜNAL, Gazi Üniversitesi Rektörü

KONGRE BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Abdulkerim YILDIRIM (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ÜNSAL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Saim KILAVUZ (Mudanya Üniversitesi)
Prof. Dr. Almir FATIC (Sarajevo Üniversitesi-Bosna Hersek)
Prof. Dr. Anvarbek MOKEYEV (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-Kırgızistan)
Prof. Dr. Arshi KHAN (Aligarh Muslim Üniversitesi-Hindistan)
Prof. Dr. Ayşen APAYDIN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Azra ZAIMOVIC (Sarajevo Üniversitesi-Bosna Hersek)
Prof. Dr. Bakhtiyor RASULOV (Andijon Devlet Pedagoji Enstitüsü Rektörü)
Prof. Dr. B. Shahnez SOUMAYA (E. Abdülkadir İslami İlimler Üniversitesi- Cezayir)
Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz BUYAR (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-Kırgızistan)
Prof. Dr. Dildora UMARKHANOVA (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi – Özbekistan)
Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Eldar ASLANOV (Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi-Azerbaycan)
Prof. Dr. Elman QULIYEV (Azerbaycan Pedagoji Üniversitesi-Azerbaycan)
Prof. Dr. Elnur Hasan MİKAİL (Kars Kafkas Üniversitesi)
Prof. Dr. Eyüp BAŞ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih KOCA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Gaybulla BABAYAR (Özbekistan Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Habibullaev Davlatjon YULCHİBOYEVİCH (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamid LAHMAR (Sidi Mohamed Ben Abdellah Üniversitesi-Fas)
Prof. Dr. Hazratqulov Odilbek TURSUNOVICH (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim ERMENEK (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan ERDOĞAN (Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İldor TULYAKOV (Özbekistan Devlet Gelişim ve Strateji Merkezi)
Prof. Dr. Inom MAJIDOV Urishevich (Özbekistan Milli Üniversitesi)
Prof. Dr. İrfan ASLAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. İrfan AYCAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. İslambek RUSTAMBEKOV (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi-Özbekistan)
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV (Silk Road International Üniversitesi-Özbekistan)
Prof. Dr. Jusup PIRIMBAEV (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-Kırgızistan)
Prof. Dr. Kamalia MEHTİYEV (Paris 1 Panthéon Sorbonne Üniversitesi-Fransa)
Prof. Dr. Katerina TOSHEVSKA (SS. Cyril And Methodius-Kuzey Makedonya)

Prof. Dr. Marufjon YULDASHEV (State Institute of Arts and Culture-Özbekistan)
Prof. Dr. Mehmet ÖZDAMAR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa SARIBIYIK (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Münire Kevser BAŞ (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Narziev Otabek SADİEVİCH (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Neslihan KARATAŞ DURMUŞ (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramakrushna PRADHAN (Hindistan Guru Ghasidas Vishwavidyalaya Ün.)
Prof. Dr. Rodziah Binti ATAN (Putra Üniversitesi-Malezya)
Prof. Dr. Said GULYAMOV (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi-Özbekistan)
Prof. Dr. Selçuk COŞKUN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Shuhrat SİROJİDDİNOV (Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üni. – Özbekistan)
Prof. Dr. Sönmez KUTLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Şahin AHMETOĞLU (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya AKMAN (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Adem YILDIRIM (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Damira JAPAROVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-Kırgızistan)
Doç. Dr. Denis KUZNETSOV (Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü-Rusya)
Doç. Dr. Dilfuza JORAKULOVA (Semerkant Devlet Üniversitesi-Özbekistan)
Doç. Dr. Francirosy CAMPOS BARBOSA (São Paulo Üniversitesi-Brezilya)
Doç. Dr. Hasan Ali ÇELİK (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemal ŞAMLIOĞLU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehtap YÜCEL BODUR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Obidjon SHOFİYEV (Termiz Üniversitesi-Özbekistan)
Doç. Dr. Oğuz GÖKSU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Tezcan ABASIZ (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Zaur GASIMOV (Bonn Üniversitesi – Almanya)
Dr. Eduard EGAMBERDİYEV (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi-Özbekistan)
Dr. Hamid SLİMİ (Kanada Dini Araştırmalar Merkezi-Kanada)
Dr. Hilola SHARİPOVA (Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi-Özbekistan)
Dr. Raziyyahan ABDİEVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi)

KONGRE DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Dr. Yunus KOCABIYIK

KONGRE DÜZENLEME KURULU

Doç. Dr. Oğuz GÖKSU

Doç. Dr. Hasan SÖZEN

Dr. Mustafa Alper ENER

Dr. Mustafa Murat BATMAN

Dr. Necmettin AYAN

Dr. Ömer Faruk KARAMAN

Dr. Uğur KARCIOĞLU

Dr. Emre Emrullah BOĞAZLIYAN

Dr. Abdullah ÇELİK

Dr. Muhammad Ali TURDİALİEV

Dr. Volkan KUTLUCA

Dr. Vahdeddin ŞİMŞEK

Öğr. Gör. Cihad İslam YILMAZ

Öğr. Gör. Nurşen ÇAĞLAK

Öğr. Gör. Zeyid KORKMAZ

Arş. Gör. Tuğba TÜRKAN

Seher ARIK

Şükrü ÇETİN

Dr. Ali Asqarhon KOSİMOV

Akmaljon AKRAMOV

Diyora IMAMALİYEVA

Elnora INAMDJANOVA

ALFABELERİN ÖTESİNDEKİ SİYASET: TÜRK DÜNYASINDA ARAP ALFABESİNİN TARİHİ YOLCULUĞU VE ÖNEMİ

Mehmet Sıddık ÖZALP*

Özet

Alfabeler, milletlerin kültürel ve tarihsel miraslarını şekillendiren en önemli araçlardan biridir. Bu çalışma, Arap alfabesinin Türk dünyasındaki tarihsel süreç içerisindeki rolünü ve önemini ele alarak incelemektedir. Arap alfabesi, ismi itibarıyla bir millete özgü gibi görünse de Fenike yazısının temelleri üzerine şekillenmiş; Âramî ve Süryânî alfabeleri aracılığıyla evrilerek, yalnızca bir bölgeye ait bir yazı sistemi olmaktan çıkmış, uluslararası bir hüviyet elde etmiştir. Özellikle Âramî alfabesinin Çin Seddi'nden Akdeniz'e kadar geniş bir coğrafyada, birçok medeniyetin ortak yazı sistemi haline gelmesi, bu alfabenin tarih boyunca uluslararası ve imparatorluk alfabesi olarak kullanılmasını sağlamıştır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte, bu köklü yazı sistemi, Türk-İslam medeniyetinin bilim, sanat ve edebiyat dili olmuştur. Büyük Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu gibi devletlerde, Arap alfabesi, sadece kültürel bir araç değil, aynı zamanda İslam dünyasıyla Türk dünyasını buluşturan bir köprü işlevi görmüştür. Cumhuriyet dönemiyle birlikte Latin alfabesine geçiş, Türk modernleşmesinin bir adımı olarak değerlendirilmiştir ve tarihsel bağlamında ele alınmıştır. Bu çalışma, herhangi bir ideolojik tartışmaya girmeden, Arap alfabesinin Türk dünyası üzerindeki tarihi etkilerine odaklanmaktadır. Tarih boyunca uluslararası bir nitelik kazanmış olan bu yazı sistemi, Türk dünyasının kültürel ve dini birikimini şekillendirmiştir. Arap alfabesinin bu tarihsel yolculuğu hem geçmişi daha iyi anlamamızı hem de bu kültürel mirasın günümüzdeki etkilerini yeniden değerlendirmemizi sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap alfabesi, Türk dünyası, İslamiyet ve yazı sistemi, Kültürel miras, Latin alfabesine geçiş

* Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Sıddık ÖZALP, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye, mehmetozalp@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4260-6989 / Assistant Professor Dr., Mehmet Sıddık ÖZALP, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Türkiye, mehmetozalp@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4260-6989

THE POLITICS BEYOND ALPHABETS: THE HISTORICAL JOURNEY AND SIGNIFICANCE OF THE ARABIC ALPHABET IN THE TURKISH WORLD

Abstract

The alphabets are among the most crucial tools shaping the cultural and historical heritage of nations. This study examines the historical role and importance of the Arabic script in the Turkish world. Although the Arabic script seems unique to a specific nation by its name, it is rooted in the Phoenician writing system, evolving through Aramaic and Syriac alphabets. It thus transcended regional boundaries to become an international script. Particularly, the Aramaic alphabet's widespread use across a vast geography - from the Great Wall of China to the Mediterranean - established it as an imperial and international script throughout history. Following the acceptance of Islam by the Turkish peoples, this well-established writing system became the language of science, art, and literature in Turkish-Islamic civilization. In states such as the Great Seljuk Empire and the Ottoman Empire, the Arabic script not only served as a cultural tool but also as a bridge linking the Islamic world with the Turkish world. With the transition to the Latin alphabet during the Republic period, the change was viewed as a step toward Turkish modernization and analyzed within its historical context. This study avoids ideological debates and focuses on the historical impacts of the Arabic script on the Turkish world. The historical journey of this script, which gained international recognition over time, has shaped the cultural and religious heritage of the Turkish world. Understanding the historical trajectory of the Arabic script provides deeper insight into the past and allows us to reevaluate its enduring influence on the present cultural heritage.

Keywords: Arabic script, Turkish world, Islam and writing systems, cultural heritage, transition to the Latin alphabet

Giriş

Alfabeler, medeniyetlerin düşünce dünyasına yön veren temel unsurlardan biridir. Böylece tarih boyunca alfabeler, kültürel kimliğin, entelektüel üretimin ve toplumsal hafızanın aktarımında önemli bir rol üstlenmiştir. Her milletin kendine özgü bir yazı sistemi geliştirdiği veya başka sistemleri benimseyerek zaman içinde kendi değerleri gereğince dönüştürdüğü bilinmektedir. Türk dünyasında kullanılan alfabeler de tarihsel süreç içerisinde çeşitli değişimlere uğramış, her dönüşüm önemli kültürel ve siyasi sonuçları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, Arap alfabesinin Türk dünyasındaki rolü, sadece bir yazı sisteminin benimsenmesinden ibaret olmayıp aynı zamanda entelektüel, dinî ve siyasî etkileriyle çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilmelidir.

Arap alfabesi, köken itibarıyla Fenike ve Âramî yazı sistemlerine dayanan ve Süryânî alfabesi aracılığıyla gelişim gösteren bir yazıdır. Ancak tarihî süreç içerisinde yalnızca Arap halklarına özgü bir yazı sistemi olmanın ötesine geçmiş, İslam'ın yayılmasıyla birlikte geniş bir coğrafyada kullanılmaya başlanmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte Arap alfabesi, Türk-İslam medeniyetinin bilim, sanat ve edebiyat dili haline gelmiş, böylece yalnızca bir yazı sistemi olarak değil, aynı zamanda medeniyetler arası bir köprü olarak işlev görmüştür. Selçuklu ve Osmanlı gibi büyük devletlerin resmi yazışmalarında, eğitim kurumlarında ve ilmi eserlerde Arap alfabesi kullanılmış, bu da onu Türklerin tarihî ve kültürel hafızasında önemli bir unsur haline getirmiştir.

Ancak 20. yüzyılda yaşanan modernleşme hareketleri ve siyasi dönüşümler, alfabe değişikliklerini beraberinde getirmiştir. Türkiye'de 1928 yılında gerçekleştirilen Harf İnkılabı ile Latin alfabesi benimsenirken, Sovyetler Birliği etkisi altındaki Türk halkları önce Latin, ardından Kiril alfabesine yönlendirilmiştir. Bu süreç, Türk dünyasında ortak yazılı kültürün parçalanmasına ve alfabelerin siyasi bir araç olarak kullanılmasına neden olmuştur. Günümüzde ise Türk devletleri arasında farklı yazı sistemleri kullanılmakta olup, bu durum tarihî hafızanın ve kültürel birliğin sürdürülebilirliği açısından önemli tartışmalara yol açmaktadır.

Bu çalışma, Arap alfabesinin Türk dünyasındaki tarihsel serüvenini ele alarak, bu yazı sisteminin nasıl benimsendiğini, hangi dinamiklerle kullanıldığını ve modern dönemle birlikte nasıl bir dönüşüme uğradığını incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, alfabelerin yalnızca birer yazı sistemi değil, aynı zamanda siyasi, kültürel ve medeniyetler arası etkileşimde kritik bir rol oynayan unsurlar olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Çalışma boyunca herhangi bir ideolojik tartışmaya girmeden, tarihî bağlam içerisinde Arap alfabesinin Türk dünyasındaki önemini değerlendirmek ve bu

yazı sisteminin günümüzdeki etkilerini yeniden yorumlamak hedeflenmektedir.

1. Arap Alfabesinin Tarihsel Kökenleri ve Süryânî Etkisi

Arap yazısının Süryânî alfabesi üzerinden geliştiği yönündeki iddialar, tarihî kaynaklar ve arkeolojik bulgularla desteklenmektedir. Örneğin, Kalkaşendî'nin aktardığına göre, Arap alfabesi Süryânî alfabesinin Enbâr bölgesindeki bir varyasyonundan türetilmiştir (el-Kalkaşendî, 1922, s. 3/12-13). Yûsuf b. Dâvûd el-Mûsilî ise Süryânîlerin Arap yazısının kökeninde önemli bir rol oynadığını ifade etmiş ve Arapların kullandığı Kûfî yazısının şekilsel olarak Süryânî yazısına benzerliğine dikkat çekmiştir (Mûsilî, 2008, s. 71).

Finike yazısı, Sina Yarımadası kökenli olup en eski alfabetik yazı olarak kabul edilmiştir ve milattan önce 8. veya 9. yüzyılda Ârâmî dilinin gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Kenanlılar yazısından türeyen Ârâmî alfabesi, birçok devletin resmi yazı sistemi olmuş ve Şam çevresinde Nebâtî, Tedmürî, Süryânî ve İbrânî alfabelerine evrilmiştir. Süryânî alfabesi, dönemin uluslararası yazı sistemi haline gelerek Sâsânîler tarafından benimsenmiş ve Moğolistan'dan Çin sınırlarına kadar geniş bir coğrafyada yayılmıştır. Ârâmî alfabesi, pek çok uygarlığın yazı sistemine temel oluşturmuş; özellikle Süryânî alfabesi, Tedmür ve Nebâtîler aracılığıyla Arap alfabesinin gelişimine katkıda bulunmuştur (Özalp, 2023, s. 6).

Arap yazısının Sâmi dil ailesine mensup diğer yazılarla ilişkisini açıklamak için, bu yazıların tarihsel gelişimini incelemek gerekir. MÖ 1850 civarında Sina Yarımadası yazılarından türeyen Fenike alfabesi, MÖ 8. veya 9. yüzyılda Ârâmî dilini yazıya geçirmek için kullanılmıştır. İslam öncesi dönemde Araplar iki tür yazı kullanmıştır: Kur'ân'ın yazısı olan kuzey Arap yazısı ve güneyde kullanılan, müsned adıyla bilinen kadim Arap yazısı. Bu yazılar, Arap yazısının Sâmi dil ailesindeki yerini anlamada önemlidir (Hamd, 1982, ss. 37-38).

Müsned yazısı, miladi 5. veya 6. yüzyıla kadar kullanılmış olsa da ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Finike alfabesinden veya Sina Yarımadası'nın alfabetik yazılarından türediği düşünülmektedir. 29 harften oluşan bu yazı, diğer Sâmi yazılar gibi yalnızca sessiz harflerden meydana gelmektedir. Güney Arap Yarımadası'nda kullanılan Müsned, kuzeyde Lahyanî, Semûdî ve Safevî yazılarına dönüşmüştür, ancak İslamiyet öncesinde tedavülden kalkmıştır. Müsned yazısı, Afrika sahillerindeki Habeşî yazısının temelini oluşturmuş ve geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. Ancak Müsned yazısı ile Arap yazısı arasındaki farklar, Arap yazısının Müsned'den türediği iddiasını çürütmektedir (Hamd, 1982, ss. 39-40).

Özetle, yarımada'nın kuzeyi ve güneyi arasındaki ilişki ve etkileşimle birlikte Mûsned yazısı kuzeye taşınmış, ancak İslamiyet öncesinde yerini kuzeyden gelen Ârâmî kökenli yazılara bırakmıştır. Mûsned yazısının çöküşü, Yemen'deki kötüleşen durumlar ve Ârâmî yazısının pratikliği ile açıklanabilir. Ârâmî yazısı, esnekliği ve kolay bir şekilde yapılabilirliğiyle kâğıt üzerinde kullanılmaya daha uygun bulunmuş; buna karşılık Mûsned yazısı kuru ve ince yapısıyla zorlayıcı olmuştur. Yahudi ve Hristiyanların, Ârâmî yazısının yayılmasında oynadığı rol de bu süreci hızlandırmıştır. Sonuç olarak, Mûsned yazısı etkisini kaybederken, Ârâmî yazısı Arap yazısının temelini oluşturmuştur (Hamd, 1982, s. 40).

Arap alfabesinin tarihsel gelişiminde Süryânî etkisinin, Arap yarımadasının ötesine geçerek Asya içlerine kadar uzandığı bilinmektedir. II. yüzyıldan itibaren Türkler arasında başlayan Hristiyan misyonerlik faaliyetleri, VII. yüzyılda Süryânî kökenli Nasturî mezhebinin yayılmasıyla ivme kazanmış; bu süreçte bazı Nasturî dinî metinleri Uygurcaya çevrilmiş ve Turfan'daki Nasturî kilisesi ile Öngüt mezar taşlarında Estrangelo alfabesi kullanılmıştır. V. yüzyılda Süryânîler için geliştirilen bu alfabe, Nasturî misyonerler vasıtasıyla Türkistan ve Çin'e kadar ulaştırılmıştır. Diğer taraftan, Harun Reşid döneminde Museviliğin Karay mezhebini benimseyen Hazarlar tarafından İbrani alfabesi kullanılmış olmakla birlikte, Hazarlar'a ait doğrudan bir yazılı belge günümüze ulaşmamıştır. Mevcut İbrani harfli metinler, XVI. yüzyıla kadar uzanmakta ve Karay Türkleri tarafından muhafaza edilen dinî metinlerle sınırlı kalmaktadır. Sami yazı geleneğinin Kenan koluna dayanan İbrani alfabesinin, Karay Türkçesinin sözlü yaşaması sebebiyle günümüzde kullanım alanı son derece daralmıştır (Kartalçık, 2009, s. 366).

Görüldüğü üzere Türk dünyasında Arap alfabesinin kabul edilmesi, Süryânî alfabesiyle olan bu tarihsel bağın dolaylı bir yansımasıdır. İslamiyet'in kabulüyle birlikte, Arap alfabesi Türk-İslam medeniyetinin bilim, sanat ve edebiyat dili haline gelmiştir. Bu durum, Süryânî alfabesinin Türk yazı geleneği üzerindeki dolaylı etkisini de göstermektedir. Süryânî yazısından evrilen Arap yazısı, sadece bir yazı sistemi olarak değil, aynı zamanda Türk-İslam kültürel birikiminin taşınmasında bir araç olarak da işlev görmüştür.

2. Arap ve Süryânî Alfabeleri Arasındaki Benzerlikler

Süryânî alfabesi ile Arap alfabesi arasında şekilsel ve yapısal açıdan dikkat çekici benzerlikler bulunmaktadır. Örneğin, her iki alfabenin harfleri bitişik yazılır ve kelime başında, ortasında ve sonunda farklı şekiller alır. Ayrıca, Süryânî alfabesindeki bazı

harflerin, Arap alfabesindeki karşılıklarıyla birebir örtüştüğü görülmektedir. Süryânî alfabesi, Tedmür ve Nebâtî yazıları üzerinden Arap alfabesine evrilmiştir. Süryânî yazısının sesli harfleri temsil eden sistematığı, Arap yazısında kullanılan hareke sistemine ilham kaynağı olmuştur. Süryânî yazısında olduğu gibi, Arap alfabesinde de elif, yâ ve vâv harfleri sesli harfleri temsil etmektedir. Bu, yazı sistemlerinin birbirinden etkilenecek şekillendiğini göstermektedir (Abduh, 1998, ss. 70-71; Müsîlî, 2008, s. 65).

3. Türklerin Tarih Boyunca Kullandığı Alfabeler

Türkçe, tarih boyunca köken, yapı ve biçim açısından birbirinden oldukça farklı alfabelerle yazıya geçirilmiştir. Arap, Brahmi, Çin, Ermeni, Göktürk, İbrani, Kiril, Latin, Masturi-Süryani, Soğd, Tibet, Uygur ve Yunan alfabeleri, Türkçenin yazımında kullanılan alfabeler arasında yer almaktadır. Bu alfabeler arasında Arap, Göktürk, Kiril ve Latin alfabeleri, uzun süreli ve yaygın kullanımlarıyla öne çıkarken, diğer alfabeler sınırlı metinlerde veya başka milletler tarafından Türkçe metinlerin yazımında tercih edilmiştir (Atabey, 2024, s. 210).

Türklerin tarih boyunca alfabe değişiminde en belirleyici etkenlerden biri ise dini değişimler olmuştur. Göktürk alfabesinden Uygur alfabesine geçişte Budizm ve Maniheizm'in; Uygur alfabesinden Arap alfabesine geçişte ise İslamiyet'in etkisi açıkça görülmektedir. Ancak bu değişimler, bir anda gerçekleşmemiş; eski ve yeni alfabelerin bir süre bir arada kullanıldığı geçiş süreçleri yaşanmıştır (Atabey, 2024, s. 210).

Bu alfabeler içinde Uygur alfabesi, Türk kültür ve edebiyat tarihinde önemli bir yere sahiptir. Orta Asya'daki Uygur Türkleri tarafından kullanılan bu alfabe, kökeni konusunda farklı görüşler bulunsun da genel kabul, Süryânî alfabesinden etkilenecek geliştiği yönündedir. Türkçenin ses yapısına uyarlanmış ve sağdan sola doğru yazılan bu alfabe, dini metinlerden edebi eserlere kadar geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Uygur İmparatorluğu döneminde Uygur kültür ve edebiyatının gelişimine büyük katkı sağlayan bu alfabe, Moğol istilası ve siyasi karışıklıklarla birlikte zamanla arka plana itilmiştir. Buna rağmen, Uygur alfabesi günümüzde de Uygur Türklerinin kültürel kimliğinin önemli bir parçası olmayı sürdürmektedir (Ahmed, 2022, ss. 93-94).

Türklerin alfabe serüvenindeki bir diğer önemli dönemeç, Kiril alfabesinin kullanımınıdır. Slav dillerinin yazımında kullanılan ve kökeni Yunan alfabesine dayanan Kiril alfabesi, 9. yüzyılın başında Aziz Kiril ve kardeşi Metodius tarafından oluşturulmuştur. 20. yüzyıla gelindiğinde, özellikle 1917'deki Rus Devrimi'nin ardından Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk halklarına 1930'lu yıllarda Kiril alfabesini kullanma zorunluluğu

getirilmiştir. Soldan sağa yazılan bu alfabe, 11 sesli harfiyle Türkçenin fonetik yapısına yabancı olmasına rağmen, siyasi baskılarla kalıcı hale getirilmiştir (Evrım Ağacı, 2025).

Ashında, 1920’li yıllarda Sovyetler Birliği’ndeki Türk halkları arasında Latin alfabesine geçiş, Türk dünyasının kültürel birliğini güçlendirmeye yönelik önemli bir adım olarak gündeme gelmişti. Ancak Sovyet yönetimi, bu süreci kendi varlığına tehdit olarak algılayıp, Türk halklarını Latin alfabesinden vazgeçmeye zorlayarak Kiril alfabesini dayatmıştır. Bu karar, Türk dünyasının kültürel gelişimini ve birliğini sekteye uğratan siyasi bir hamle olarak değerlendirilmiştir (Aslan, 2009, s. 371).

Türk dilinin tarihsel süreçte maruz kaldığı bu alfabe değişimlerine rağmen, XVII. yüzyıldan itibaren özellikle Türkmenler, kendi dillerinde edebi eserler verme çabası içerisine girmişlerdir. Önceki dönemlerde, özellikle Selçuklular zamanında, Farsçanın devlet dili olarak benimsenmesi ve desteklenmesi, Türkçenin edebi alanda geriplanda kalmasına neden olmuştu. Nitekim Mahmud Kaşgarlı gibi önemli bir dil bilgininin bile eserini Arap hükümdarına sunması, dönemin dil politikalarını gözler önüne sermektedir. Ancak XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Türkmen şairleri, millî dilin önemini kavrayarak Arapça ve Farsçadan uzaklaşmış ve halk diline yakın eserler vermeye başlamışlardır. Bu dönem, Türkmen edebiyatının en verimli ve kimlik inşa sürecinin en güçlü yaşandığı dönemlerden biri olarak kabul edilmektedir (Azmun, 2024, s. 183).

Bu tarihi süreç, Türklerin dil, kültür ve kimlik inşasında alfabelerin yalnızca birer yazı aracı olmanın ötesinde, sosyokültürel ve siyasal birer kimlik göstergesi olarak nasıl kullanıldığını ve değişen koşullara nasıl uyum sağladıklarını ortaya koymaktadır. Her alfabe değişimi, yeni bir kültürel etkileşimi ve siyasi dönüşümü beraberinde getirmiş, Türkçenin hem edebi hem de toplumsal kimliğinde kalıcı izler bırakmıştır.

4. Alfabe Değişikliği: Bilimsel ve Siyasal Boyutlar

1920’li yıllarda Sovyet Türk halkları, Latin alfabesine geçiş sürecine girmişlerdir. Bu süreçte Latin alfabesini ilk benimseyen topluluk, Yakutlar olmuştur. 1922 yılında ise alfabe değişikliği çalışmalarını koordine etmek amacıyla Bakü’de bir Alfabe Komitesi teşkil edilmiştir (Kurban, 2013, s. 21).

Türkiye’de 1928 yılında gerçekleştirilen alfabe değişikliği, Türk milletinin modernleşme sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Arap alfabesinin Türkçenin ses yapısına uygun olmaması, okuma yazma oranının düşük olması ve batılı ülkelerle olan ilişkilerin güçlendirilmesi gibi nedenlerle alınan bu karar, ülkenin eğitim sistemini ve kültürel yapısını derinden etkilemiştir (Tansel, 1953, s. 223).

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde yapılan bu devrim, Türk toplumunun çağdaşlaşma yolunda önemli bir adım olmuştur. Yeni alfabe, okuma yazma oranını artırmış ve eğitim sistemine yeni bir ivme kazandırmıştır. Ancak, alfabe değişikliği bazı kesimler tarafından kültürel bir kopuş olarak algılanmış ve tartışmalara yol açmıştır. Sonuç olarak, alfabe değişimi Türkiye'nin modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamış ve Türk dilinin gelişimine katkı sağlamıştır (Selamet, 2012, ss. 176-177).

Thomas F. Magner, Çin yazı sisteminin tarihi süreçteki değişimini ele alırken, ideografik ve alfabetik yazı sistemleri arasındaki farkları ortaya koymaktadır. Çin yazısının geleneksel olarak ideografik bir karakter taşıdığı, ancak modern dönemde Latin harflerine dayalı bir sistemin kullanımının gündeme geldiği belirtilmektedir. Magner, alfabetik sistemlerin eğitimde kolaylık sağladığını ve öğrenim sürecini hızlandığını ifade ederken, geleneksel yazı sisteminin ise kültürel kimliğin korunmasında önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır (Magner, 1974, ss. 205-206). Bu bağlamda, Arap alfabesinin Türk-İslam medeniyeti içerisindeki konumu da benzer bir tartışmaya konu olmaktadır. Türk dünyasında Arap alfabesinin uzun yıllar boyunca ilmi ve edebi eserlerin yazımında kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda, bu alfabenin sadece bir yazı sistemi değil, aynı zamanda İslam dünyasıyla olan tarihî ve kültürel bağın bir sembolü olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'de 1928 yılında gerçekleştirilen alfabe değişikliği hem dilin bilimsel gerekçelerle incelenmesi hem de ülkenin modernleşme süreciyle yakından ilişkili önemli bir dönüm noktası olmuştur. Alfabe değişikliği, sadece Türkiye'de değil, aynı dönemde Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk cumhuriyetlerinde de yaşanan benzer bir süreçle Türk birliğine yönelik bir adım olarak değerlendirilmiştir (Altun, 2004, ss. 61-62).

Bu dönemde, alfabe değişiklikleri yalnızca Türkiye ve Sovyetler Birliği'ndeki Türk topluluklarını değil, Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türklerini de etkilemiştir.

20. Yüzyılda Uygur Türkleri, Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin siyasi politikaları nedeniyle farklı alfabeler kullanmak zorunda kalmışlardır. Başlangıçta Latin alfabesini benimseyen Uygurlar, Sovyetlerin baskısıyla Kiril alfabesine geçirilmiş, daha sonra da Çin'in hakimiyeti altında Uygurca'nın kullanımı kısıtlanmış ve Çin alfabesi (Hanzi) yaygınlaştırılmıştır. Bu durum, Uygur dilinin ve kültürel kimliğinin korunması ve geliştirilmesi için önemli bir engel oluşturmuştur. Farklı alfabeler arasındaki geçişler, Uygur toplumunda dil birliğini bozmuş, kültürel kopukluklar yaratmış ve dilin gelişimini olumsuz etkilemiştir (Kaşgarlı, 2021, ss. 28-29).

Sonuç ve Değerlendirme

Arap alfabesi, tarihsel süreç içerisinde sadece bir yazı sistemi olarak değil, aynı zamanda geniş bir coğrafyada kültürel ve medeniyetler arası etkileşimin bir aracı olarak varlık göstermiştir. Türk dünyasının Arap alfabesiyle tanışması, İslamiyet'in kabulü ile birlikte başlamış ve bu alfabe yüzyıllar boyunca Türk-İslam medeniyetinin bilim, sanat ve edebiyat dili olmuştur. Büyük Selçuklular ve Osmanlı İmparatorluğu gibi devletlerde Arap alfabesi, Türklerin ilmi ve kültürel üretiminde merkezi bir rol üstlenmiş, bu süreçte yalnızca dini metinlerin değil, aynı zamanda felsefi, edebi ve tarihi eserlerin de temel yazı sistemi olmuştur.

Çalışmada ortaya konulan veriler, Arap alfabesinin kökenlerinin Fenike ve Âramî yazı sistemlerine dayandığını, Süryânî alfabesi üzerinden gelişerek Arap yarımadasına yayıldığını göstermektedir. Bu durum, Arap alfabesinin yalnızca Arap milletine has bir sistem olmadığını, aksine farklı kültürlerin katkılarıyla şekillenmiş bir yazı sistemi olduğunu ortaya koymaktadır. Arap alfabesi, tarih boyunca uluslararası bir hüviyete bürünmüş, özellikle İslam'ın yayılmasıyla birlikte geniş bir coğrafyada benimsenmiştir. Türk dünyasının bu yazı sistemini kabul etmesi, sadece dini ve kültürel bağlarla değil, aynı zamanda entelektüel ve bilimsel birikimin aktarımıyla da yakından ilişkilidir.

Ancak 20. yüzyılda yaşanan alfabe değişiklikleri, Türk dünyasında önemli dönüşümlere yol açmıştır. Türkiye'de 1928 yılında gerçekleştirilen Harf İnkılabı, Türkçenin Latin alfabesiyle yazılmasını sağlamış ve bu durum, eğitim ve kültürel yapıyı köklü biçimde değiştirmiştir. Sovyetler Birliği'nin etkisi altındaki Türk halkları ise önce Latin alfabesine, ardından zorunlu olarak Kiril alfabesine yönlendirilmiş ve bu süreç, ortak kültürel ve tarihi hafızanın bölünmesine neden olmuştur. Günümüzde ise Türk dünyasında farklı alfabeler kullanılmakta olup, bu durum ortak yazılı kültürün sürdürülebilirliği açısından belirli zorluklar yaratmaktadır.

Bu bağlamda, Arap alfabesinin Türk-İslam medeniyetindeki rolü değerlendirilirken, alfabelerin sadece bir iletişim aracı olmadığı, aynı zamanda siyasi ve kültürel kimliklerin inşasında önemli bir unsur olduğu gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Türk dünyasında alfabe değişikliklerinin, kültürel devamlılık ve medeniyet hafızası açısından etkileri tartışılırken, yazının yalnızca fonetik bir unsur olmanın ötesinde, bir milletin düşünce sistematiğini ve bilgi aktarımını şekillendiren temel bir unsur olduğu unutulmamalıdır.

Sonuç olarak, Arap alfabesi Türk dünyasının ilmi ve kültürel gelişiminde önemli bir yere sahip olmuş, ancak modern dönemde alfabe değişiklikleriyle birlikte

bu yazı sisteminin etkisi azalmıştır. Buna rağmen, Arap alfabesiyle yazılmış klasik metinler ve Osmanlı arşiv belgeleri, bugün hâlâ Türk tarihinin ve kültürel mirasının anlaşılması açısından büyük bir değer taşımaktadır. Bu nedenle, geçmişle bağlantının korunması ve tarihî birikimin yeni nesillere aktarılması amacıyla Arap harfleriyle yazılmış kaynakların günümüz akademik dünyasında daha fazla incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Abduh, S. (1998). *Es-Suriyyûn ve'l-hadâratu's-Süryâniyye. Dâru'l-Hasâd.*
- Ahmed, C. (2022). İsti'mâlu'l-Uyguru'l-Etrtâk el-Harfe'l-Arabî fî Tedvîni Ebcediyetihim Munzu 960 m (Uyghur Turks used the Arabic letter in writing their alphabet since 960 CE). *el-Luġatu'l-Arabiyye*, 24(1), 91-110.
- Altun, M. (2004). Alfabe Değişiminin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme. İçinde E. Şahin (Ed.), *Cumhuriyetimizin 81. Yılına Armağan* (ss. 57-63). Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü.
- Aslan, B. (2009). Sovyet Rusya Hâkimiyeti Altında Yaşayan Türklerin Ortak “Birleştirilmiş Türk Alfabesi”nden “Rus Kiril” Alfabesine Geçirilmesi. *Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40, 357-374.
- Atabey, İ. (2024). Türkçe-Yazı İlişkisi ve Bağımsızlıklarının 30. Yılında Türk Cumhuriyetlerinde Alfabe. *IJVUTS*, 6(2), 207-220. <https://doi.org/10.59305/ijvuts.1532540>
- Azmun, Y. (2024). Türkmen Edebiyatında Oğuz Alfabesiyle İlgili Anlatımlar Üzerine. *BA-BUR Research*, 3(1), 181-190.
- el-Kalkaşendî, E.-A. Ş. A. (1922). *Subhu'l-a'sâ fî sînâ'ati'l-inşâ'. Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye.*
- Evrin Ağacı. (2025). Türklerin Tarih Boyunca Kullandığı Alfabeler. <https://evrimagaci.org/turklerin-tarih-boyunca-kullandigi-alfabeler-7798>
- Hamd, G. K. (1982). *Resmu'l-Mushaf dirâsetun lugaviyye târihiyye. el-Lecnetu'l-Vataniyye.*
- Kartalcık, V. (2009). Geçmişten Günümüze Türk Dünyasında Alfabe Gelişimi. *International Burch University*. <https://core.ac.uk/reader/153447150>
- Kaşgarlı, R. (2021). Bir Dil Üç Alfabe: 20. Yüzyılın Başından Günümüze Uygur Türklerinin Kullandığı Alfabeler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 51, 11-34. <https://doi.org/10.24155/tdk.2021.155>
- Kurban, V. (2013). Türkler ve Yazı. *TURAN-SAM*, 5(17), 15-24.
- Magner, T. F. (1974). The Latin Alphabet and the Languages of China. *The Journal of General Education*, 26(3), 205-218. <https://doi.org/10.2307/27796437>
- Mûsilî, Y. b. D. (2008). *Kitâbu'l-lum'ati's-şehiyye fî nahvi'l-lugati's-Süryâniyye 'alâ ki-la'l-Mezhebeyi's-Şarkiyyîn ve'l-Garbîyyîn. et-Tabâat es-Süryâniyye.*

- Özalp, M. S. (2023). Arap ve Süryânî Alfabeleri. İçinde M. Akgül (Ed.), İlahiyat Alanında Gelişmeler. Platanus Publishing.
- Selamet, S. (2012). Türk Hat Sanatı, Harf Devrimi ve Tipografi Üzerine Bir Değerlendirme. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 11(39), 171-183.
- Tansel, F. A. (1953). Arap Harflerinin İslâhı ve Değiştirilmesi Hakkında ilk Teşebbüsler ve Neticeleri. Belleten, 17(66), 224-250. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1287088>

O'TKIR HOSHIMOVNING ASARLARIDA UMUMIY KELAJAK QURILISHIDA MILLIY QADRIYATLARNING DAVOM ETTIRUVCHISI SIFATIDA “ONA” OBRAZI

Aziza TALIPOVA*

Annotatsiya

Dunyo miqyosida ona obrazi yaratilmagan hech bir adabiyot yoʻq. Nasillar davomchisi sifatida eʼzozlangan va katta ahamiyat berilgan farzandlarning tarbiyasi ilk kunlaridanoq onalar bilan chambarchas bogʻliqdir. Hatto, bu tarbiya ular ona qornidaligidayoq boshlanishi nafaqat oʻtgan asr faylasuflari, balki bugungi kunimiz bilim insonlarining ilmiy izlanishlari natijasida oʻz isbotini topgan haqiqatdir. Har bir xalqning dunyo sahnasida mavjudligining davom etishida milliy kimligi va qadriyatlaridan kuch olgan ildizlarining baquvvat boʻlishi muhim ahamiyatga egadir. Bu milliy qadriyatlarining mustahkam boʻlishi va kelajak nasillar tomonidan davom ettirilishida onalar koʻprik vazifasini oʻtaydilar. “Ona” obrazi cheksiz mehr-muruvvat timsoli sifatida dunyo adabiyotining buyuk namoyondalari tomonidan asarlarida tasvir etilgan va qayta-qayta murojaat etilgan mavzudir. Yozuvchilar bazan oʻz shaxsiy hayotlaridan bazan esa umumiy holatlardan kelib chiqqan holda bu obrazlarni asarlarida jonlantiradilar. Yuqoridagi fikirlardan kelib chiqqan holda, ushbu maqolada Oʻtkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asarining oʻziga xosliklari va asarda tasvir etilgan “ona” obrazining milliy qadriyatning davom etishi va kelajak nasillar tomonidan davom ettirilishidagi oʻrni tadqiq qilindi. Maqolani yozishda qiyoslash va psixologik tahlil usullaridan foydalanildi. Maqolaning asosiy maqsadi Oʻtkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asarida “ona” obrazining oʻziga xosliklari va “ona” obrazining yorqin kelajakni barpo etishdagi rolini atroflicha tadqiq qilish va olingan maʼlumotlarni birlashtirgan holda xulosaga erishishdir.

Tayanch soʻz va iboralar: ona, milliy qadriyatlar, “Dunyoning ishlari”, kelajak.

* Mutaxassis, T.C. Dokuz Eylul Universiteti Turk tili va adabiyoti boʻlimi magistranti
aztalipova@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6211-2840>

THE IMAGE OF “MOTHER” AS A CONTINUATOR OF NATIONAL VALUES IN BUILDING A COMMON FUTURE IN THE WORKS OF O’TKIR HASHIMOV

Abstract

There is no literature in the world without the image of a mother. The upbringing of children, who are highly respected and given great importance as successors of generations, is closely connected with mothers from the first days. In fact, this education begins when they are still in their mother’s womb, a fact that has been proven by the scientific researches of not only the philosophers of the past century, but also the scientists of today. The strength of the roots of the national identity and values is important for the continuation of the presence of each nation on the world stage. Mothers act as a bridge in the strengthening of these national values and their continuation by future generations. The image of “Mother” as a symbol of infinite kindness is a theme depicted and repeatedly addressed by the great representatives of world literature. Writers bring these images to life in their works, sometimes based on their personal lives and sometimes based on general situations. Based on the above ideas, in this article, the peculiarities of O’tkir Hashimov’s work “Dunyoning ishlari” and the role of the image of “mother” depicted in the work, in the continuation of the national value and its continuation by future generations, were studied. The methods of comparison and psychological analysis were used in writing the article. The main goal of the article is to comprehensively research the peculiarities of the image of “mother” and the role of the image of “mother” in building a bright future in O’tkir Hashimov’s work “Dunyoning ishlari” and reach a conclusion by combining the obtained information.

Keywords: mother, national values, “Dunyoning ishlari”, future.

KIRISH

“Ona” – ayollar uchun berilgan eng a’lo unvon, eng yaxshi sifat, eng go’zal ta’rifdir. Dunyo yaralibdi-ki, ona mehridan bahramand bo’lib kelmoqda. Ona cheksiz ummon misol mehr-muruvvat, sevgi, sabr-toqat, fidoyilik ramziga aylangan, jamiiki xalqlar tomonidan e’zozlangan buyuk zotdir. Bejizga xalq, jamiyat uchun eng ulug’ tuyg’ular – ona yer, ona vatan, ona tili – uning nomi bilan atalgan emas.

Onaning nafaqat xalq va jamiyat hayotida tutgan o’rni, balki adabiyot dunyosida tutgan roli ham beqiyosdir. Adabiyotda “Ona” obrazining yaratilish tarihi haqida to’xtalgan Abdullayeva Madina Madaminovna (2024), “ona” arxetipining yaratilishi, insoniyatning hali tabiatdagi hodisalarni ilohiy tushunchalar bilan bog’lagan ibtidoiy davrlarga borib taqalishini va ilk “ona” obrazini har bir xalqning mifologiyasida uchratish mumkinligini aytib o’tadi. Unga ko’ra, bunday arxetip turk mifologiyasida tug’ish va tug’ilish ilohasi sifatida Umay ona obrazi, o’zbek folklorida esa Hiloloy (oy obrazi), parilar va donishmand kampir obrazlari orqali vujudga kelgan. Bu obrazning yana bir tarixiy manbalaridan biri sifatida Qur’oni Karim sura va oyatlari, hadislar, kunimizgacha yetib kelgan rivoyatlarni keltirish mumkin. Ularda onaning maqomi va farzandlarning ota-onalari oldidagi burchlari keltirib o’tilgan. Ona haqida ilohiy manbalarda so’z aytilishining o’ziyoq uning naqadar mo’tabar zot ekanidan dalolat beradi (Abdullayeva, 2024). Dunyoda onani e’zozlamagan xalq, onani madh etuvchi asar yozilmagan adabiyot yo’q. Rus adabiyotida bunday asarlarga misol tariqasida, F.M.Dostoyevskiyning “Jinoyat va Jazo”, L.N.Tolstoyning “Urush va Tinchlik”, N.B.Gogolning “Taras Bulba”, M.Gorkiyning “Ona” kabi roman va povestlari, V.Shukshinning “Ona yuragi” hikoyasi, S.A.Yesenin, N.A. Nekrasov kabi shoirlarning she’rlarini keltirib o’tish mumkin. Turk adabiyotida ona obrazi Holid Ziyo Ushoqligilning “Tugallanmagan daftar”, Rafiq Holid Karayning “Ko’zyoshi”, Kamuron Shipalning “Onaizor”, Tariq Dursun Kakinchning “Dengizchi bolakay” kabi hikoyalari, Salim Ilerining “Onam uchun” xotira kitoblari va boshqa asarlarda namoyon bo’lgan. O’zbek adabiyotida G’afur G’ulomning “Mening o’g’rigina bolam”, Said Ahmadning “Qorako’z Majnun”, O’tkir Hoshimovning “Urushning so’nggi qurboni” kabi hikoyalari, To’ra Sulaymonning “Tavallo”, Abdulla Oripovning “O’zbek onasi” kabi she’rlari va boshqa ko’plab asarlar so’zimizga misol bo’la oladi.

Nafaqat o’zbek, balki dunyo adabiyotida onalarga bag’ishlab yozilgan betakror asarlardan biri bu – qalami o’tkir o’zbek yozuvchisi O’tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” qissasi desak mubolag’a bo’lmaydi. Asar 2014-yilda Mahir Ünlü tomonidan turk tiliga, 2024-yilda Mark Ris tomonidan ingliz tiliga tarjima qilingan.

I. O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asarining o'ziga xosliklari

Asarni original holga keltirgan, eng asosiy o'ziga xos jihatlaridan biri asarning yozuvchining o'z onasiga bag'ishlanganligi bilan bir qatorda dunyodagi barcha onalarga atab yozilganligidir. Bu haqida muallifning: "Bu qissa katta-kichik novellalardan iborat. Biroq ularning barchasida men uchun eng aziz odam – onam siymosi bor. (...) Dunyodagi hamma onalar farzandiga munosabat bobida bir-biriga juda o'xshaydi. Bas, shunday ekan, bu asar sizlarga bag'ishlanadi, aziz Onajonlar!" (Hoshimov, 2019, s. 3) degan so'zlarining o'ziyoq ma'lumot beradi. Albatta, dunyoda adiblarning o'z onalariga bag'ishlangan kitoblari yoki avtobiografik asarlar mavjud. Bunga misol qilib yuqorida bir qancha asarlarning nomlari keltirib o'tildi. Misol uchun, mashhur turk yozuvchisi Rafiq Holid Karayning "Ko'zyoshi" hikoyasini tahlil etadigan bo'lsak, mazkur hikoyada ona obrazi ta'sirli yaratilgan va bu obraz markaziy qahramondir. Hikoyada onaning farzandlariga bo'lgan cheksiz mehr-muhabbati tasvirlangan. Hikoya bu jihatlaridan "Dunyoning ishlari" qissasi bilan o'xshashliklarga ega. Kamuran Shipalning "Onaizor" hikoyasida ham mehribon, jafokash, har qanday yoshda ham farzandini yosh boladek ko'ruvchi ona obrazi yaratilgan. Biroq, "Ko'zyoshi" va "Onaizor" hikoyalari janr jihatidan kichik hikoya turida yozilganligi, avtobiografik xususiyatlarga ega emasligi, hikoya qahramonlari sonining nisbatan ozligi kabi jihatlar, shuningdek, "Onaizor" hikoyasi har qancha ona mehri haqida bo'lmasin, bu obrazga hikoyada keng yer berilmaganligi bilan farq qiladi. Tariq Dursun Kakinchning "Dengizchi bolakay" nomli asari o'xshashlik jihatidan nisbatan yaqin hikoya kitobi deyishimiz mumkin. Avvalambor, kitobning "Dunyoning ishlari" qissasi kabi bir-biriga bog'langan bir nechta hikoyadan tashkil topganligi va har bir hikoyaning alohida-alohida hikoya sifatida ham ajratish mumkinligi jihatidan o'xshash. Shuningdek, bu asar ham yozuvchining hayotida ro'y bergan voqealarga asoslanganligi bilan diqqatni jalb etadi. Biroq, bu asar avtobiografik hikoyalardan tashkil topganligi, ona obrazi faqatgina voqealar rivoji jarayonida ko'zga tashlanishi kabi xususiyatlari bilan ham janr ham uslub jihatidan farqli asarlar ekanini ko'rsatadi. Ammo, O'tkir Hoshimov "Dunyoning ishlari" asarini nafaqat o'z onasiga bag'ishlaydi, balki asarda uni bosh qahramonga aylantiradi. "Dunyoning ishlari" qissasidagi yana bir originallik shundan iboratki, har bir hikoyada tasvirlangan voqealar markaziy qahramon – ona obrazi bilan chambarchas bog'liqlik va uyg'unlikda rivojlanib boradi. Yani turli harakter va sharoitdagi bir qancha ona obrazlari markaziy ona obrazi – yozuvchining o'z onasi atrofida joylashtirilgan. "Bu asar adibning onasiga bo'lgan bog'liqligini, onalarning farzand va insoniyatga bo'lgan mehrini ifodalovchi eng go'zal asarlardan biridir. Bu asarda muallif o'zining onasi, otasi, aka-uka va qo'ni-qo'shnilarini tasvirlaydi, lekin bosh qahramon –

muallifning onasi yoki boshqa onadir. Bu asar go'yoki "Jannat onalar oyog'i ostidadir" degan hadisning sharhidir" (Ünlü, 2014, s. 13).

Asar qissa janrida yozilgan bo'lib, katta-kichik, mazmun jihatidan bir-birining davomi sifatidagi hikoyalardan iborat. Bu jihatdan u na kichik hikoya na roman turiga kirmasligi bilan boshqa asarlardan ajralib turadi. O'zbekiston xalq yozuvchisi Said Ahmad asarning janri haqida to'xtalar ekan: "Dunyoning ishlari" asarini qissa emas, doston deb atashni istardim. U qo'shiqday o'qiladi" – deya ta'riflaydi (Ahmad, 2000). Asar adibning bolalik hotiralari, o'z boshidan o'tkazgan, shaxsan guvohi bo'lgan real voqealar asosida qurilgan. Bu haqida yana adibning o'zi bergan ma'lumotlar guvohlik beradi: "Bundagi odamlarning hammasini o'z ko'zim bilan ko'rganman. Faqat ba'zilarining ismi o'zgardi, xolos. Bu odamlarning qismati ham qaysidir jihatdan onamga bog'langan" (Hoshimov, 2019, s. 3). Lekin bunga qaramasdan, "Dunyoning ishlari" qissasi to'liq memuar asar hisoblanmaydi.

Yozuvchining o'ziga xos uslubi, hayotni bor ranglari bilan tasvirlashi, o'zbekona urf-odatlar va milliy xarakterni ko'rsatib berishdagi muvaffaqiyati, qahramonlar o'rtasidagi suhbatlar mutolaa ta'sirini kuchaytiradi. Samimiy xalq tilidan foydalanishi asarga yanada ko'tarinki ruh bag'ishlaydi. "O'tkir Hoshimov, o'zbek adabiy tili bilan birgalikda oddiy xalq tilini ham qo'llashni afzal ko'radi. U o'zbek tiliga arab, fors, rus, ingliz yoki boshqa tillardan kirib kelgan, shuningdek, turkiy tillarning umumiy xazinasini va O'zbekiston geografiyasiga mansub so'zlarni birgalikda va muvaffaqiyatli ishlatadi" (Ünlü, 2014, s. 13). Misol uchun, "Ermon buvaning tilagi" hikoyasida Ermon buvaning rus tilidagi "geroy" so'zini "giroy" shaklida gapirishi yoki "Mening Acha xolam" hikoyasida pochta tatar xotinning "Isanmisiz", "Razvodg'a biram", "Alimentga dobitsa itam" kabi so'zlarini o'qir ekansiz beixtiyor yuzingizga tabassum yuguradi. Asarda Sovet davridagi oddiy qishloq hayoti, mehnatkash odamlar turmush tarzi, xalqning milliy urf-odatlari, sevinchi va iztiroblari o'z aksini topgan.

Ushbu qissaning yana bir o'ziga xos hususiyatlaridan biri undagi tarbiyaviy tomonining ustunligidir desak yanglishmagan bo'lamiz, nazarimizda. Qissa, yosh avlodni, umuman o'quvchini vatanga sadoqat, insonparvarlik, mehnatkashlik, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash ruhida tarbiya topishida muhim ahamiyat kasb etadi. "Uni o'qib turib, o'z onalarimizni o'ylab ketamiz. Shu mushfiq, shu jafokash onalarimiz oldidagi bir umr uzib bo'lmas qarzarimizning aqalli bittasini uza oldikmi, degan bir andisha, bir savol ko'z oldimizda ko'ndalang turib oladi. Qissa bizni insofqa, insonni qadrlashga, hurmat qilishga chaqiradi" (Ahmad, 2000).

II. Asarda tasvir etilgan “ona” obrazining milliy qadriyatlarining davom etishi va umumiy kelajak qurilishidagi o’rni

Dunyo miqyosida qancha xalq mavjud bo’lsa, ularning bari bir-biridan farqlidir. Bu farq har bir xalqning asrlar davomida shakllanib kelgan o’z tarihi, milliy urf-odat va an’analari, kundalik yashash tarzi, milliy g’oyasi kabilarda namoyon bo’ladi. Har bir xalqning o’ziga xos, takrorlanmas qadriyatlari mavjud. Ularning bari rang-barang va maftunkor. Bu moddiy va ma’naviy qadriyatlar har bir xalq uchun juda muqaddas chunki bu qadriyatlar orqali xalq o’z “men”ini, o’z tarixiy hotirasini saqlab qoladi va kelajak avlodlarga yetkazadi. Bu tarixiy hotiraning avlodlar o’rtasida almashinuvida adabiyot ko’prik vazifasini bajaradi.

Adabiy asarlarda yaratilgan badiiy obrazlar orqali yozuvchilar tomonidan ilgari surilgan g’oyalar aks ettiriladi. Misol uchun, rus yozuvchisi Maksim Gorkiy ijodining ilk yillariga oid romantizm ruhida yozilgan hikoyalardan biri bo’lgan “Izergil kampir” hikoyasidan joy olgan “Dankoning alangali yuragi” nomli afsonada hayot mazmunini xalqiga, insonlarga yaxshilik qilishda deb bilgan qahramon obrazi yaratilgan. Bosh qahramon Danko timsoli orqali mardlik, jasorat, vatanparlik, insonparvarlik, hech qanday manfaat ko’zlamasdan yaxshilik qilish kabi yuksak insoniy fazilatlar olg’a surilgan.

Turk yozuvchisi Umar Sayfiddinning “Fon Sadrishtaynning rafiqasi” nomli hikoyasida turk va nemis millatiga mansub ayol qahramonlar ham rafiqasi ham ona obrazlar sifatida bir-biriga taqqoslangan. Bosh qahramon Fon Sadrishtayn yani Sadriddin Beyning turk millatiga mansub sobiq rafiqasining farzandi milliy shoir darajasiga yetadi. Shoir bergan intervyularining birida barchasini onasidan o’rganganini, onasi uni o’z xalqiga bo’lgan muhabbat tuyg’ulari bilan tarbiya qilgani, barcha yozgan asarlarining asosini yoshligida onasidan eshitgan ertaklar tashkil etishini aytgan so’zlaridan qattiq ta’sirlanadi. Uning nemis millatiga mansub ikkinchi ayolining esa uning milliy qadriyatlariga ahamiyat bermasligi, haddan tashqari tejamkorligi ortidan oiladagi muhitning keskinlashishi, hatto farzand tarbiyasida ham xatoga yo’l qo’yilganligi kuzatiladi. Bu orqali yozuvchining milliy qadriyatlarining ahamiyati va turli millatga mansub insonlarning bir-birining milliy an’nalari hurmat bilan qaramasligining fojeali oqibatlari haqidagi fikrlari aks etadi (Zengin, 2020).

O’tkir Hoshimov asarlaridagi ona obrazi haqida izlanish olib borgan Duysenbayev Olimjon Ismailovichga (2011) ko’ra:

Badiiy asar jozibasini ta’minlaydigan kuch uning, ayniqsa, milliyligida na-

moyon bo'ladi. O'tkir Hoshimov asarlaridagi milliy fazilatni namoyon qiladigan qahramonlardan biri, ayniqsa, ona obrazidir. O'tkir Hoshimov ijodidagi ona obrazi shunchaki boshqa qahramonlar qatorida turadigan, adib avtobiografiyasiga aloqador bo'lib tuyuladigan, hamda u yoki bu qahramon onasini shunchaki gavlantiradigan obrazgina emas. O'tkir Hoshimov ijodidagi ona obraziga adibning hayot, yashamoq ma'nosi haqidagi, insonning xalq, millat, jamiyat oldidagi burchi haqidagi chuqur va teran falsafasi jo bo'ladi. (Duysenbayev, 2011, s. 128).

Asardagi hikoyalarning tahlili ushbu fikrlarning haqqoniy ekanligini tasdiqlaydi.

“Oq, oydin kechalar” hikoyasida qahramonimiz o'ziga eng katta yulduzni tanlar ekan, onasi to'rtinchi eng kichik yulduzni tanlaydi. Buning sababini esa: “To'rtinchi yulduz – yetimcha yulduz. Ko'rdingmi, yaxshi o'smay qolgan. Yetimlarga rahm qilish kerak” (Hoshimov, 2019, s. 6) deb izohlaydi. Shu tariqa ona farzandiga azaldan xalqimizda bo'lgan yetimning boshini silash, yetimning haqiga xiyonat qilmaslik tushunchalarini singdiradi.

“Haqqush” hikoyasida qahramonizining onasi Ilhaq va Is'hoq isimli aka-ukalar haqidagi rivoyatni aytib berish orqali farzandlari qalbida jon-jigarchilik, ahillik tuyg'ularini rivojlantiradi.

“Ikki afsona” hikoyasida ona farzandlariga “Obkash” va “Oftob” hikoyalarini aytib beradi. “Oftob” hikoyasida atrof-muhitni toza tutishning savobli ish ekani haqida so'z borar ekan, “Obkash” hikoyasida esa onasi va yaqinlari, yashab turgan joyi, hattoki hayvonlarga mehr berishi kerakligi haqida so'z boradi. Bu hikoyalar orqali ona farzandida halol mehnatning afzalligi, atrof-muhitni tozalab, ozoda saqlash eng ulug' ishlardan, bunday insonlar esa eng yaxshi insonlardan ekanligi haqidagi tushunchani shakllantiradi. Onasi va yaqinlari, ona Vatani, jonzotlarga mehr-muruvvatli bo'lish kabi oliy tuyg'ularni tarannum etadi.

Bunday hikoyalar aytib berish orqali ona farzandining adabiyotga mehr qo'yishiga ham o'zi bilmagan holda zamin tayyorlaydi. Yozuvchi “Oq, oydin kechalar” hikoyasida buni shunday ifodalaydi: “Bilmadim, ehtimol o'sha oq, oydin kechalarda onam ilk bor qo'limga qalam tutqazgandir” (Hoshimov, 2019, s. 6).

“Qarz” hikoyasida esa ona hech kimga bildirmagan holda mahalla bolalariga o'z pensiyasidan sovg'alar olib beradi va bu faqatgina onaning vafotidan so'ng ma'lum bo'ladi. Duysenbayevga ko'ra, bu novellada ona obrazi sahna ortida tasvirlanganiga qaramasdan, qahramonlar orasidagi oddiy dialoglar orqali Poshsha xola tiyatida jam

bo'lgan bolajonlik, mehr-muruvvat, insoniylik fazilatlari ko'rsatib beriladi. Voqealar yakuni o'quvchini bugungi kunimizda unutilib borayotgan "bir farzandga yetti mahalla ota-ona" tezisiga olib boradi (Duysenbayev, 2011, s. 78). "Bola yig'isi" hikoyasida Poshsha xolaning, yo'l chetida onasiga tihirlik qilib yig'layotgan bir bolakay uchun mashinani to'xtatib, borib uni ovutishi va farzandining birovning bolasi bilan nima ishingiz bor deyishiga jahli chiqib, yig'lab turgan bolaning begonasi bo'lmasligini aytishi orqali o'zbek xalqiga xos bolajonlik, insoniylik tuyg'ularini namoyon etadi. Bu hikoyalarda onaning, hatto begona bolalarga ham e'tiborsiz emasligi, ularga o'z farzandlaridek munosabatda bo'lishi tarbiyaviy ahamiyat kasb etishi bilan birga, urush davrida urush lagerlaridan olib kelingan turli millatga mansub yetim bolalarni asrab olgan Shomahmudovlar oilasini ham yodga soladi. O'tkir Hoshimovning mahorati yana shunda ko'rinadi-ki, u bu hislatlarni yolg'iz o'z onasi timsolida ko'rsatmaydi. "O'ris bolaning oyisi" hikoyasida ham Zebi xola obrazi timsolida o'zbek xalqiga xos bolajonlik tasvir etiladi. Zebi xola urushda o'z farzandi va umr yo'ldoshidan ayrilganligiga qaramay, urush lagerlaridan olib kelingan bolalar oilalarga yerlashtirilayotgan joyga borib, idoradagilarga farzand asrab olmoqchi ekanligini aytadi. Idoradagilar umr yo'ldoshining yo'qligi, moddiy imkoniyatlarining cheklanganligi sababli unga farzand bera olmasliklarini aytishsa ham, u o'z qaroridan qaytmaydi. U "sap-sariq jingalak sochli, ko'k ko'z "o'ris bola"sini – Valini" yani Valentinni "jonidan ortiq yaxshi ko'rardi" (Hoshimov, 2019, s. 177) va uni doimo o'z farzandidek asrab-avaylab voyaga yetkazadi.

"Eng og'ir gunoh" hikoyasida ona jahl ustida tolqonni yerga sohib yuborgan farzandiga "Non-ku, bu, ahmoq. Gunoh boladi-ku!" (Hoshimov, 2019, s. 23) deyish orqali isrof qilmaslik, boriga shukur qilish kabi tuyg'ularni shakllantiradi.

Yozuvchi asarda bir necha bora farzandiga alla aytayotgan ona tasvirini keltirib o'tadi. O'tkir Hoshimov xalq og'zaki ijodiga oid alla janridan, avvalambor, asarga milliy qadriyatlar ruhini olib kirish, voqealarning ta'sir kuchini oshirish maqsadida foydalanadi. Bu janr o'quvchini falsafiy mushohada qilishga undash, shuningdek, bir millatga xos badiiy-estetik qarashlar orqali, hayot va o'lim, yaxshilik va yovuzlik kabi falsafiy kategoriyalarning ma'lum bir millat chegarasidan chiqib, umuminsoniy ahamiyat kasb etishiga urg'u berish uchun xizmat qiladi (Imomkarimova, 2004; Duysenbayev, 2011).

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, "Yozuvchi asarlarini yaxlit bir badiiy vujud deb tasavvur qiladigan bo'lsak, uning qon tomiridan milliy ruh chashmalari oqib turadi" (Imomkarimova, 2004, s. 115). "Dunyoning ishlari" asarida bu "qon tomir"ning ona ekanligi diqqatga sazovor. Asarda "ona" obrazining milliy ruh, milliy

an'analarning davom ettiruvchisi va umuminsoniy qadriyatlarning targ'ibotchisi, ushbu moddiy va ma'naviy qadriyatlarining boqiyiligini ta'minlovchisi vazifalari yaqqol tasvirlangan. Shuningdek, onaga tabiat tarafidan berilgan avlodlar tarbiyachisi roli orqali uning farzand tarbiyasida, millat tarbiyasida tutgan ahamiyatiga urg'u berilgan. Asarda onani hurmat qilish yoki milliy qadriyatlarni asrash haqida targ'ibot, hattoki, bu haqida bir satr so'zga o'rin berilmagan. Lekin, asar shunday mahorat bilan yozilgan-ki, uni o'qigan kitobxon beixtiyor o'z onasini, insoniylik vazifalarini naqadar bajarolganini o'ylab ketadi. Bunda, asar bosh qahramonining "ona" obrazi ekanligi muhim ahamiyatga ega. Yozuvchi har bir xalq, har bir inson uchun mo'tabar bo'lgan "ona" siymosining ta'sir kuchidan mohirona foydalanish orqali butun insoniyatga umumbashariy qadriyatlarni yetkaza olgan. Bugungi kunimizda avj olayotgan urushlar, global muammolar, moliyaviy krizislar davrida asarda tasvir etilgan milliy qadriyat va an'analarning, umuminsoniy fazilatlarining targ'iboti har bir xalqning o'zligini saqlab qolgan holda, barcha davlatlarning bir-biriga hurmati va samimiy do'stligi asosida umumiy farovon kelajak qurish uchun zamin bo'lmog'i lozim, nazarimizda. Chunki, xalqaro tinchlik faqatgina xalqlar orasida bir-birining irqi, tili, dinidan qat'iy nazar, o'zaro hurmat va ishonch asosida aloqalar o'rnatilgan taqdirdagina mumkin bo'ladi.

XULOSA

1. Asar janr jihatidan original deyaolamiz. Bu originallik, avvalambor, asar qahramonining yozuvchining o'z onasi ekanligi bilan bir qatorda asarda markaziy qahramon taqdiriga bog'langan bir necha ona obrazlarining mavjudligi, asardan joy olgan hikoyalarning yaxlit hikoya sifatida o'qilishi bilan birgalikda bir-biridan alohida o'qilganda ham o'z mazmunini yo'qotmasligida ko'rinadi. Asar hikoyalarining strukturasi zanjir misol bir-biriga bog'liq. Lekin boshqa qissalardan farqli o'laroq, har bir hikoya bir-biridan mustaqil ravishda talqin etishga ham imkon yaratadi.

2. Asardagi markaziy "ona" obrazi insoniy tuyg'ular, milliy qadriyatlarning avloddan-avlodga o'tishida asosiy ko'priki vazifasini o'taydi.

3. Yozuvchi o'z falsafiy g'oyalarini kitobxonga yetkazishda, barcha xalqlar uchun muqaddas bo'lgan "ona" obrazining ta'sir kuchidan mahorat bilan foydalangan. "Ona" obrazi asarda milliy qadriyatlarining davomchisi, avloddan-avlodga yetkazuvchi, nafaqat jamiyat balki insoniyat tarbiyachisi vazifalarini namoyon etgan. Ushbu asar, yozuvchi ko'zi bilan onalar dunyosini, onalar ko'zi bilan esa dunyoni ko'rishimizga imkon beradi.

4. Milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, har bir xalqning o'z tarihi, madaniyati, ona

tilini anlagan holda, o'zga xalqlarning tarihi va madaniyatiga nisbatan hurmat tuyg'ulari asosida hamjihatlik va osoyishtalikta yashashini ta'minlashda yetakchi omildir.

5. Asar tarbiyaviy jihatidan muhim ahamiyatga ega. Uni maktab darsliklaridan tortib, oliy ta'lim bosqichining mos yo'nalishlarining barida atroflicha o'qitilishi va tahlil qilinishi, shuningdek, chet tillariga tarjima qilinishi maqsadga muvofiqdir. Umumiy uyimiz – Yer sayyorasi ekan, uni asrash, tinchlikni saqlash, atrof-muhitni ozoda tutish orqali o'zimiz va kelajak avlod uchun yanada yaxshi umumiy kelajakni yaratish yer yuzidagi jamiiki xalqlar uchun eng muhim vazifa ekanligini ushbu asar yana bir bor yodga soladi.

6. Tobora jadallashib borayotgan, global xalokatlarning soni ortib borayogan asrimizda barcha uchun xavfsiz umumiy dunyo yaratilishida bu umuminsoniy tamoyillarning hayotga tadbiiq etilishi, ta'lim-tarbiya eng muhim unsurlardandir. Bu hususda, onaning farzand tarbiyasidagi roli inkor etib bo'lmaydigan haqiqatdir. Shunday ekan, har bir sohada hoh u ta'lim bo'lsin hoh siyosat xotin-qizlarning jamiyatdagi rolini oshirish, reproduktiv salomatligini mustahkamlash bu umumiy kelajakning barpo etilishida asosiy yo'nalishlardan bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

Abdullayeva M. M. (2024, May). Adabiyotda ona obrazining tarihiy ildizlari. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, filologiya fanlari doktori, professor No'monjon Rahimjonov tavalludining 80 yilligiga bag'ishlangan *“O'zbek adabiyotshunosligining dolzarb muammolari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman* materiallari to'plamida (278-283 betlar). O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti, Toshkent.

Ahmad, S. (2000). *Ijod va jasorat*. Ziyouz.uz. <https://ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/mustaqillik-matbuoti/said-ahmad-ijod-va-jasorat-2000> (20.04.2025).

Duysenbayev, O. (2011). *O'tkir Hoshimov ijodida ona obrazi*. [Chop etilmagan doktorlik dissertatsiyasi]. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi til va adabiyot instituti.

Hoshimov, O'. (2019). *Dunyoning ishlari: Qissa va hikoyalar*. Yangi asr avlodi.

Imomkarimova, M. M. (2004). *O'tkir Hoshimov asarlarida milliy qadriyatlar talqini*. [Chop etilmagan doktorlik dissertatsiyasi]. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi til va adabiyot instituti.

Ünlü, M. (2015). Ötkir Haşimov. Dünyanın İşleri. (Mahir Ünlü, Çev.). Bilge Oğuz Yayınları.
Zengin, N. (2020). Ömer Seyfettin'in "Fon Sadriştayn'ın Karısı" Ve "Fon Sadriştayn'ın Oğlu" adlı hikâyelerindeki kadın kahramanların mukayeseli incelemesi. *Hars Akademi Uluslararası Hakemli KültürSanat-Mimarlık Dergisi*, Özel sayı, 192-202.

EĞİTİM DİPLOMASİSİNDE TÜRK DÜNYASININ YERİ VE ÖNEMİ: TÜRKİYE BURSLARI ÖRNEĞİ

Tarık DEMİR*

Özet

Eğitim diplomasisi faaliyetleri, ülkeler arası ilişkilerde kültürel ve sosyal etkileşimi artırmak amacıyla gerçekleştirilen stratejik faaliyetlerdir. Türkiye, son yıllarda bu noktada önemli bir aşama kaydetmiş ve uluslararası eğitim/öğrenciler tarafından daha çok tercih edilir konuma yükselmiştir. Türk Dünyası, Türk dili konuşan ülkeleri ve toplulukları kapsayarak, eğitim diplomasisinin önemli bir hedef alanını teşkil etmektedir. Bu faaliyet alanında uluslararası öğrenci olarak kabul edilen Türk dilli, Türk soylu öğrenciler Türkiye Bursları özelinde olduğu üzere ayrı ve özel bir grubu oluşturmaktadır.

Türkiye'nin eğitim diplomasisindeki stratejik hamlelerinden biri bugünkü adıyla Türkiye Bursları programıdır. Bu program, diğer ülkelerle birlikte Türk Dünyası genelinde birçok öğrenciye yükseköğrenim fırsatları sunarak, Türkiye'de eğitim almalarını teşvik etmektedir. Türk Dünyası'nda Türkiye Burslarının sağladığı fırsatlar, katılımcı ülkelere yönelik hem akademik hem de kültürel katkılar sunmaktadır. Burs alan öğrencilerin Türkiye'deki eğitim süreçleri, onların gelecekteki kariyerlerinde önemli rol oynarken, mezunlar ülkelerine döndüklerinde Türkiye ile olumlu ilişkiler kurma potansiyeline sahiptir. Bu durum, gerek ticari iş birlikleri, gerekse kültürel değişim açısından uzun vadeli etkiler yaratan önemli bir kamu diplomasisi ve yumuşak güç alanı ve aracıdır. Ayrıca, Türkiye Burslarının Türk dili ve kültürünün etki alanını genişletmesi etkisi dikkate değerdir. Türk Dünyası'ndan gelen öğrenciler, Türkiye'de yükseköğrenim süreçleri boyunca Türkiye Türkçesi öğrenmekte ve Türk kültürü hakkında derinlemesine bilgi edinme fırsatı bularak tarihi derinlikleri olan ortaklıkları keşfedebilmektedirler. Bu durum, Türk dilinin uluslararası alanda daha fazla tanınmasına ve Türk Dünyası'ndan gelen öğrencilerin daha fazla etkileşime geçmesine imkân tanımaktadır. Bu durum Büyük Öğrenci Projesi (BÖP) ile somut bir biçimde görünmeye başlamış olup günümüze değin nicelik ve nitelik olarak gelişerek gelmiştir.

Türk Dünyası ile ilişkilerde eğitim odaklı yaklaşım, Türkiye'nin bölgede “yumuşak güç” kullanımını artırmasına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin eğitim diplomasisi stratejisi, Türk Dünyası'ndaki ülkelerle güçlü ilişkiler geliştirme ve iş birliklerini artırma yolunda önemli bir rol oynamaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken hedef kitle ve ülkelerin klasik diplomasi anlayışından öte; tarih, kültür ve dil özelindeki yakınlıklar üzerinde özel bir biçimde ele alınması gerçekliği ve gerekliliğidir. Bu gerçeklikler doküman analizi yöntemiyle Türkiye Burslarının istatistikleri üzerinden elde edilen bulgularla değerlendirilip yorumlanmış ve sayısal yansımalar paylaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Eğitim, diplomasisi, Türk Dünyası, Türkiye bursları.

*. Doç. Dr., Tarık Demir, Gazi Üniversitesi, Türkiye, tarikdemir@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4173-1948

The Place and Importance of the Turkish World in Educational Diplomacy: The Example of Turkish Scholarships

Abstract

Educational diplomacy activities are strategic activities carried out with the aim of increasing cultural and social interaction in relations between countries. Türkiye has made significant progress in this regard in recent years and has become more preferred by international education/students. The Turkish World, encompassing Turkish-speaking countries and communities, constitutes an important target area of educational diplomacy. In this field of activity, Turkish-speaking, Turkish-origin students who are accepted as international students constitute a separate and special group, as is the case with Türkiye Scholarships. One of Türkiye's strategic moves in educational diplomacy is the Türkiye Scholarships program, as it is known today. This program offers higher education opportunities to many students from across the Turkish World, as well as other countries, and encourages them to receive education in Türkiye. The opportunities provided by Türkiye Scholarships in the Turkish World provide both academic and cultural contributions to the participating countries. While the educational processes of students who receive scholarships in Türkiye play an important role in their future careers, graduates have the potential to establish positive relations with Türkiye when they return to their countries. This situation is an important area and tool of public diplomacy and soft power that creates long-term effects in terms of both commercial cooperation and cultural exchange.

In addition, the effect of Türkiye Scholarships in expanding the sphere of influence of Turkish language and culture is remarkable. Students from the Turkic World learn Turkish in Türkiye during their higher education processes in Türkiye and have the opportunity to gain in-depth knowledge of Turkish culture and discover historically deep partnerships. This situation allows the Turkish language to be recognized more internationally and students from the Turkic World to interact more. This situation began to be seen concretely with the Great Student Project (BÖP) and has developed in quantity and quality until today.

The education-focused approach in relations with the Turkic World allows Türkiye to increase its use of "soft power" in the region. In this context, Türkiye's education diplomacy strategy plays an important role in developing strong relations with countries in the Turkic World and increasing cooperation. However, it should be noted here that beyond the classical diplomatic understanding of target audiences and countries; is the reality and necessity of dealing with the closenesses in history, culture and language in a special way. These realities were evaluated and interpreted with the findings obtained from the statistics of Türkiye Scholarships by document analysis method and numerical reflections were shared.

Keywords: Education, diplomacy, Turkish World, Türkiye scholarships.

GİRİŞ

Yumuşak güç kavramının isim babası olarak nitelendirilen Joseph Nye'e (2017, s. 154) göre kamu diplomasisi üç farklı boyuttan oluşmaktadır. Bunlar;

- günlük iletişim ve bilgilendirme,
 - stratejik planlama ve ülkenin markalaşması,
 - uzun vadeli ilişkiler kurmak ve geliştirmek olarak tasnif edilmiştir.
- Eğitim diplomasisi faaliyetleri de bu kapsamda değerlendirilen güç unsurlarından biridir.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığınca (2022, s.7) yumuşak güç alanları şu şekilde sıralanmıştır: eğitim diplomasisi, kültürel diplomasi, dijital diplomasi, gastrodiplomasi, insani diplomasi, sağlık diplomasisi, vatandaş diplomasisi, spor diplomasisi, uluslararası yayıncılık.

Eğitim diplomasisi, uluslararası ilişkilerdeki dinamikleri etkileyen önemli bir araç haline gelmiştir. Türkiye, eğitim alanında yaptığı stratejik hamlelerle bu diplomasi türünü etkin bir şekilde uygulamakta ve özellikle Türk Dünyası ülkeleri arasında uluslararası ilişkileri güçlendirmektedir. Türkiye Bursları programı, bu sürecin merkezinde yer almakta ve Türk dili konuşan ülkelerle kültürel ve akademik etkileşimi artırmaktadır.

Eğitim diplomasisi, ülkeler arasında askeri veya ekonomik güçten bağımsız olarak, kültürel etkileşimi ve iş birliğini sağlama amacı taşır. Bu kavram, eğitim aracılığıyla uluslararası ilişkilerin güçlendirilmesine dair bir strateji olarak kabul edilmektedir. Türkiye, bu bağlamda Türk Dünyası ile ilişkilerini derinleştirerek, tarihsel ve kültürel bağları güçlendirmek için eğitim alanını bir araç olarak kullanmaktadır. Türkiye Bursları vb. programlarla Türkiye'de eğitim-öğretimine devam eden uluslararası öğrenciler bu noktada önem arz eden bir role sahiptir.

Eğitim, sadece bilginin aktarımı değil, aynı zamanda kültürlerin birbiriyle etkileşimi için de bir platform oluşturur. Türkiye, bu bağlamda Türk Dünyası ile olan ilişkilerini güçlendirmek amacıyla çeşitli eğitim programları ve burs fırsatları sunmaktadır. Türkiye Bursları, bu stratejik yaklaşımın temelini oluşturarak, hem Türk Dünyası'na hem de Türkiye'ye birçok fayda sağlamaktadır. Özellikle Türk dili konuşan ülkeler, Türkiye'nin eğitim diplomasisi alanındaki faaliyetlerinden doğrudan etkilenmekte, bu da bölgesel iş birliklerini pekiştirmektedir.

TEORİK ÇERÇEVE

Eğitim Diplomasisi ve Yumuşak Güç

Yumuşak güç kavramı Nye (2005, s.3) tarafından gündemi, ikna ediciliği, olumlu çekiciliği belirleyen ortak yöntemlerle tercih edilen sonuçların elde edilmesi için başkalarını etkileme becerisi olarak tanımlanır. Öte yandan Kalın (2011, s.7) yumuşak gücü, ince güç olarak tanımlar ve muhtevasının şu birim elemanlar olarak açıklar:

- kültür
- sanat
- mimari
- eğitim sistemi
- demokrasi
- insan kalitesi
- bilim ve teknoloji faaliyetleri
- kültürel zenginlik
- tarihsel birikim
- diplomatik gelişmişlik
- refah seviyesi

Nye'nin (2005) “yumuşak güç” kavramı, kültürel çekim gücünün uluslararası ilişkilerde nasıl bir diplomatik araç olabileceğini göstermektedir. Eğitim diplomasisi, bu bağlamda kültürel yayılımın ve gönüllü bağlılığın gelişmesini sağlar (Nye, 2005). Türk Dünyası özelinde ise, ortak tarih, dil ve kültür gibi bağlar, klasik dış politika araçlarından farklılaşan bir etkileşim imkânı sunar.

Eğitim diplomasisi, ülkeler arasında askeri veya ekonomik güçten bağımsız olarak, kültürel etkileşimi ve iş birliğini sağlama amacı taşır. Bu kavram, eğitim aracılığıyla uluslararası ilişkilerin güçlendirilmesine dair bir strateji olarak kabul edilmektedir. Türkiye, bu bağlamda Türk Dünyası ile ilişkilerini derinleştirerek, tarihsel ve kültürel bağları güçlendirmek için eğitim alanını bir araç olarak kullanmaktadır. Türkiye Bursları vb. programlarla Türkiye’de eğitim-öğretimine devam eden uluslararası öğrenciler bu noktada önem arz eden bir role sahiptir.

Türkiye Bursları Programı

Türkiye Bursları, Türkiye'nin uluslararası öğrencilere sunduğu bir burs programı olarak öne çıkmaktadır. 2010 yılında kurulan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından yürütülmeye devam eden program, farklı akademik alanlarda eğitim almak isteyen uluslararası öğrencileri hedeflemektedir. Program kapsamında sağlanan burslar, öğrencilere eğitim masrafları, konaklama ve dil eğitimi

gibi çeşitli olanaklar sunmaktadır. Program doğal bir sonuç olarak kültürel etkinlikler, öğrencilere yerel halkla etkileşimde bulunma ve farklı kültürleri anlama olanağı sunmaktadır. Örneğin, bursiyerler için düzenlenen seminerler, kültürel geziler ve sosyal etkinlikler, Türkiye'nin sosyal ve kültürel dokusunu tanımalarına yardımcı olmaktadır. Bu tanıma ardi sıra tanıtma ve tanışmaları da getirmektedir. Burs alan öğrencilerin Türkiye'deki eğitim süreçleri, onların gelecekteki kariyerlerinde önemli rol oynarken, mezunlar ülkelerine döndüklerinde Türkiye ile olumlu ilişkiler kurma potansiyeline sahiptir. Bu durum, gerek ticari iş birlikleri, gerekse kültürel değişim açısından uzun vadeli etkiler yaratan önemli bir kamu diplomasisi ve yumuşak güç alanı ve aracıdır.

Türkiye Bursları programı, yalnızca Türkiye için değil, tüm dünyaya yönelik olduğu gibi Türk Dünyası ülkeleri için de önemli sonuçlar doğurmaktadır. Öğrenciler, Türkiye'de elde ettikleri eğitim sayesinde ülkelerine döndüklerinde akademik ve profesyonel anlamda kariyerlerini geliştirme fırsatı bulmaktadır. Türkiye Burslarının sağladığı eğitim, aynı zamanda Türk dilli ülkelerdeki sosyo-kültürel dönüşüme de katkı sağlamaktadır.

Türkiye Burslarının temel hedefleri arasında (Türkiye Bursları, 2025):

- Türkiye'nin uluslararası öğrenci sayısını artırmak,
- Kültürel etkileşimini artırmak,
- Yükseköğretim kurumları arasında iş birlikleri geliştirerek ortak projeler ve yenilikçi eğitim yöntemleri oluşturmak,
- Türkçenin dünya genelinde yaygınlaştırılması ve yabancı öğrencilerin Türk dilini öğrenme fırsatları sunmak yer almaktadır.

Bu proje ile birlikte, Türkiye'nin uluslararası eğitimdeki cazibesi ve etkisi artarak, Türkiye'nin güç merkezi olma yönündeki çabaları desteklenmektedir. Örneğin; Türkiye'de eğitim gören uluslararası öğrenciler, kendi ülkelerinde Türkiye'nin tanıtımını yapmakta ve Türkiye ile olan bağları güçlendirmektedir. Özellikle Türk Dünyası ülkelerinde, bursiyerlerden doğan bir Türkiye algısı, her geçen yıl güçlenerek artmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken hedef kitle ve ülkelerin klasik diplomasi anlayışından öte; tarih, kültür ve dil özelindeki yakınlıklar üzerinde özel bir biçimde ele alınması gerçekliği ve gerekliliğidir. Bu gerçeklikler doküman analizi yöntemiyle Türkiye Burslarının istatistikleri üzerinden elde edilen bulgularla değerlendirilip yorumlanmış ve sayısal yansımalar paylaşılmıştır.

YÖNTEM

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizine dayanmaktadır. İncelenen başlıca belgeler şunlardır:

- YÖK Öğrenci İstatistikleri (2025)

- Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) raporları

- İlgili akademik makaleler

Veriler tematik analiz yöntemiyle yorumlanmış, Türk Dünyası'ndan gelen öğrenci sayıları, burs başvuru oranları ve kültürel etkileşim çıktıları incelenmiştir.

BULGULAR

Yükseköğretim Kurulu ve Yurt Dışı Türkler Akraba Topluluklar Başkanlığının açık erişime olan kaynaklarından elde edilen veriler aşağıda sunulmuştur.

Grafik 1. Türkiye'deki Uluslararası Öğrenci Sayılarının Yıllara Göre Değişimi

Grafikte Türkiye'deki uluslararası öğrenci sayısının 2019-2020 akademik yılından 2023-2024 yılına kadar olan süreçte istikrarlı bir artış gösterdiği görülmektedir. Bu artış eğilimi, Türkiye'nin yükseköğretimde uluslararasılaşma politikalarının ve eğitim diplomasisi çabalarının etkili bir şekilde yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle son beş yılda %80'den fazla bir artış yaşanması, Türkiye'nin uluslararası öğrenciler için cazip bir eğitim merkezi haline geldiğini göstermektedir.

Bu durum, yumuşak güç ve kamu diplomasisi organlarıyla yürüttüğü uluslararasılaşma stratejileri ve üniversitelerin bireysel girişimleriyle doğrudan ilişkili olarak yorumlanabilir. Ayrıca, küresel ölçekte yaşanan jeopolitik gelişmelerin ve Batı dışı eğitim noktalarına yönelimin de Türkiye'ye olan ilgiyi artırdığı söylenebilir.

Türkiye Bursları, 2012 yılında 42 bin civarında başvuru alırken, 2024 yılın-

da 170 ülkeden 121.830 başvuruya ulaşarak yıllar boyunca başvuru sayısında hızlı bir artış yaşamıştır. Türkiye Bursları kapsamında her yıl yaklaşık 5.000 uluslararası öğrenciye burs verilmektedir. Türkiye Bursları Programından yararlanıp hâlihazırda eğitimine devam eden yaklaşık 15.000 bursiyer vardır (YTB, 2025).

Türkiye bursları özelinde durum analizi yapmak için YTB'nin 2021 ve 2022 yıllarındaki veriler incelenmiştir. 2021'de toplam 165.582 öğrenci burslandırılırken 2022'de bu sayı 165.918 olmuştur. Bölgelerdeki sayısal değişim oransal olarak değerlendirilmiştir. Bölgesel düzeyde değerlendirildiğinde bazı dikkat çekici eğilimler öne çıkmaktadır:

Orta Asya ve Güney Kafkasya: Bu bölgeden yapılan başvuruların oranı 2021'de %18,2 iken 2022'de %19'a yükselmiştir. Burslandırma oranı ise %18,1'den %19'a çıkarak paralel bir artış göstermiştir. Bu durum, Türkiye'nin bu bölgeyle olan tarihi ve kültürel bağlarının burs programı aracılığıyla pekiştirilmeye devam ettiğini göstermektedir.

Ortadoğu: Ortadoğu'dan gelen başvuru oranı %23,3'ten %21'e gerilemiş, burslandırma oranı ise %17,7'den %15'e düşmüştür. Bu azalma, bölgedeki siyasi istikrarsızlıklar, Türkiye'nin öncelik değişimleri veya başvuru koşullarındaki farklılıklarla ilişkilendirilebilir.

Sahra Altı Afrika: Bu bölgedeki başvuru oranı %21,9'dan %23'e çıkarken, burslandırma oranı da %17,9'dan %18'e yükselmiştir. Bu artış, Türkiye'nin Afrika açılımı politikalarının eğitim diplomasisiyle desteklediğini göstermektedir.

Asya Pasifik ve Güney Asya: Asya Pasifik bölgesinden başvurular sabit kalırken (%5), burslandırma oranı %4,4'ten %5'e yükselmiştir. Güney Asya'da ise burslandırma oranı %12,7'den %13'e yükselmiştir. Bu artışlar, Türkiye'nin Uzak Doğu ve Güney Asya'daki yumuşak güç unsurlarını genişletme arzusunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Avrupa: Avrupa'dan gelen başvuru ve burslandırma oranlarında düşüş gözlemlenmiştir (%3'ten %2'ye). Bu düşüş, Avrupa'daki öğrencilerin Türkiye'ye yönelik ilgisinin azaldığını veya Avrupa'daki alternatif burs imkânlarının daha cazip hale geldiğini düşündürebilir.

Balkanlar: Balkanlardan yapılan başvurular %4,9'dan %5'e yükselmiş, burslandırma oranı %4,9'dan %5'e çıkmıştır. Bu, Türkiye'nin tarihi ve kültürel yakınlık temelinde yürüttüğü eğitim diplomasi politikasının bu bölgede istikrarlı şekilde de-

vam ettiğini göstermektedir.

Kuzey Afrika ve Kuzey Amerika, Latin Amerika ve Karayipler: Kuzey Afrika'dan başvurular %7,1'den %7'ye düşmesine rağmen burslandırma oranı %7,2'den %7,5'e yükselmiştir. Amerika kıtası ve Karayipler bölgesinde ise başvuru oranı sabit kalırken burslandırma oranı %2,3'ten %3'e yükselmiştir. Bu küçük artışlar, Türkiye'nin yeni bölgesel açılımlarının eğitim bursları ile desteklenmeye başladığını gösterebilir.

Türkiye'ye gelen öğrencilerin geldikleri ülkeler incelenerek Türkiye yönlü akışta öne çıkan noktalar ele alınmış ve Türk Dünyası'nın durumu özel olarak incelenmiştir.

Ülke	Gelen Sayı	Barındırılan Öğrenci Sayısı Toplamı
Suriye Arap Cumhuriyeti	37.236	185.047
Azerbaycan	21.069	
Türkmenistan	18.016	
Irak	9.752	
İran İslam Cumhuriyeti	8.776	
Afganistan	7.517	
Somali	6.104	
Almanya	4.637	
Yemen	4.386	
Mısır	4.109	

Tablo 2. Türkiye'ye Gelen Öğrencilerin Ülkelere Göre Dağılımı (İlk 10 Ülke)

Türkiye'de 185.047 uluslararası öğrenci bulunmakta olup, en fazla öğrenci Suriye (37.236), Azerbaycan (21.069) ve Türkmenistan'dan (18.016) gelmektedir. Bu

dağılım, Türkiye'nin kültürel ve coğrafi yakınlığı olan ülkelerle geliştirdiği eğitim diplomasisinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Suriye'den gelen öğrencilerin sayısı, savaş sonrası Türkiye'nin insani ve entegrasyon politikalarının etkisini yansıtırken; Azerbaycan ve Türkmenistan gibi Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrenciler, ortak tarih ve dil sayesinde Türkiye'yi cazip bir eğitim merkezi olarak tercih etmektedir. Irak, İran, Afganistan, Yemen ve Somali gibi ülkelere gelen öğrenciler ise hem Türkiye'nin bölgesel gücünü hem de istikrarsız coğrafyalara sunduğu alternatifleri göstermektedir. Ayrıca Almanya'dan gelen öğrenciler, çoğunlukla Türk diasporası mensubu gençlerden oluşmakta ve bu durum da Türkiye'nin küresel ölçekteki sosyo-kültürel etki alanına işaret etmektedir. Bu tablo, Türkiye'nin eğitim yoluyla uyguladığı yumuşak güç stratejisinin güçlü bir göstergesidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Temelleri Büyük Öğrenci Projesi ile atılan Türkiye Bursları, Türkiye'nin eğitim diplomasisini güçlendiren ve Türk Dünyası ile ilişkileri derinleştiren stratejik araçlardır. Türkiye, eğitim diplomasisi alanında yaptığı hamlelerle sadece bireysel kariyerleri değil, aynı zamanda bölgesel iş birliklerini ve uluslararası ilişkileri de etkilemektedir. Bu tür programlar, Türkiye'nin yumuşak güç stratejisinin önemli bileşenleri arasında yer almakta ve Türk Dünyası'nda kalıcı dostluk ve iş birliği ilişkileri geliştirmektedir. Eğitim yoluyla oluşturulan bu bağlar, kültürel etkileşimi teşvik ederken, aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası alandaki etkisini artırmaktadır. Tüm bu nedenlerle, eğitim diplomasisi ve özellikle Türkiye Bursları programı, sadece üniversite öğrencilerine fırsatlar sunmakla kalmayıp, iki farklı toplum arasında derinlemesine bir anlayış ve empati oluşturma potansiyeline sahiptir. Bu durum, geleceğin akademik ve kültürel liderlerinin yetişmesi için elverişli bir ortam yaratmaktadır.

Sonuç olarak, bu programlar ve projeler, çoğu zaman göz ardı edilen kültürel ve sosyal etkileriyle, eğitim alanındaki fırsatların zenginleşmesini sağlarken, Türkiye'nin daha geniş bir uluslararası platformda daha etkin bir duruş sergilemesine zemin hazırlamaktadır. Geleceğe yönelik bu tür stratejilerin sürdürülmesi, Türkiye'nin eğitim diplomasisinin başarısını pekiştirecektir. Türkiye Bursları programı, bireysel eğitim hareketliliği sağlamanın ötesinde Türkiye'nin uluslararası itibarını, kültürel etkisini ve bölgesel liderlik kapasitesini güçlendirmektedir. Bu programın sürekli geliştirilmesi; mentorluk programları, uluslararası ortak projeler ve kültürel etkileşim faaliyetleri ile desteklenmelidir. Bu yönleriyle ele alındığında Türkiye'deki uluslararası öğrencilerin geldiği ülkelerin arasında Azerbaycan ve Türkmenistan'ın yanı sıra Türk

Dünyasının diğer mensubu ülkelerden de yoğun katılımın sağlanmasının gerekliliği daha iyi anlaşılacaktır. Bu yüzden aksi yöndeki mevcut durumun sebep ve çözüm yollarına özel önem verilmesi de elzemdir.

Eğitim hareketliliği, Türkiye ve Türk dünyasının geleceği için büyük bir işleve sahiptir. Bu işlevler arasında, kültürel bağların güçlenmesi, ekonomik kalkınmaya katkı sağlanması, sosyal uyumun artırılması ve eğitim standartlarının yükseltilmesi gibi önemli konular yer almaktadır. Türkiye, eğitim hareketliliği konusunda atacağı adımlar ile Türk dünyasının gelişimine önemli katkılar sağlayabilir. Küresel bir eğitim merkezi olabilmek için eğitimi en baştan son sürecine kadar nitelikli hâle getirmek gerekir. Bunun için eğitimin sınıfta değil ailede başladığı gözetilerek toplumsal kalkınma ve iyileşme ile belli bir zaman diliminde erişilebilir. Bazı katalizörlerle hız kazanarak süre değiştirilebilir ancak bu süreçte hızın nitelik üzerinde bir etkisi olduğu gözetilmeli ve sağlam yapılandırılmış uzun vadeli sistematik stratejiler oluşturulmalı ve bunlardan hızlıca vazgeçilmemelidir.

KAYNAKÇA

- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2022). Kamu diplomasisi nedir?. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.
- Demir, T. (2023). Türk Dillilere Türkiye Türkçesinin Öğretimi içinde Eğitim Diplomasisinde Türk Dilli Öğrenciler ve Türk Dünyası'yla Etkileşim. Ankara: Nobel.
- Kalın, İ. (2011). "Soft Power and Public Diplomacy in Turkey." *Perceptions Journal of International Affairs*, Vol. XVI, No. 3, Autumn, p.5-23.
- Nye, J.S. (2005). Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu. Ankara: Elips Kitap.
- YÖK İstatistik (2025). Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi. Öğrenci İstatistikleri. <https://istatistik.yok.gov.tr/> 08.04.2025.
- YTB (2021). Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 2021 Faaliyet Raporu.
- YTB (2022). Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 2022 Faaliyet Raporu.
- Türkiye Bursları (2024). <https://www.turkiyeburslari.gov.tr/hakkimizda>

JUAN GOYTİSOLO'NUN PROJEKSİYONUNA YANSIYAN *OSMANLI'NIN İSTANBUL'U*

Firdevs ESKİN DENİZ*

Özet

İspanyol edebiyatının önde gelen kalemlerinden olan Juan Goytisolo, romancı ve şair kimliğinin yanında gezgin niteliğine de sahiptir. Yazarın eserlerine sirayet eden en önemli yönlerinden biri Doğu ve İslam kültürlerine olan ilgisi ve merakıdır. Türkçe'ye *Osmanlı'nın İstanbul'u* adıyla kazandırılan eseri bu bağlamda Goytisolo'nun hakikat temelli yaklaşımını metne dönüştürdüğü çalışmalarından biridir. 1989 yılında İspanya'nın önde gelen yayınevlerinden Planeta'nın isteği üzerine "*kültürlü gezginler/turistler*" için hazırlanan bu eser, sıradan bir gezi kitabı gibi gözükse de yazarın derinlikli bakışı ve Batı-merkezli oryantalist klişelerle hesaplaşma gayretleri sebebiyle ayrıcalıklı bir çehre kazanmaktadır. Müstakil denemelerden oluşan eserde tüm denemeleri bir arada tutan genel bir İstanbul imgesi inşa etme fikri kendisini sürekli hissettirir. Konular parça parça işlenmiş olsalar da hepsini bir arada değerlendirdiğimizde bütüncül bir yaklaşım ve İmparatorluk başkenti tablosu ortaya çıkmaktadır. Bir taraftan saray hayatı, devlet yönetimi, Osmanlı'nın kurumları vb. konular işlenirken diğer yandan yazarın projeksiyonu İstanbul sokaklarına inmektedir. Sokak satıcılarından kahvehanelere, Boğaziçi kayıkçılarından Kapalıçarşı'ya, dinî azınlıklardan şehrin eğlence hayatına dek farklı konularda bütünsel bir perspektifle keşfe çıkılmaktadır. Bu bildiride bir taraftan Goytisolo'nun Osmanlı İstanbul'unda mercek altına aldığı olgular yazarın projeksiyonuna yansıyan biçimiyle ele alınacak, diğer taraftan da oryantalist klişelerin ötesine geçildiği takdirde bir Batılı göz tarafından İstanbul'un ne denli çoğul perspektiflerle ve dünya tarihinin içinde konumlandırılarak temsil edilebildiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Juan Goytisolo, İstanbul, Osmanlı, Oryantalizm.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul/Türkiye. ORCID: 0000-0001-9653-7651, e-mail: eskinfirdevs@gmail.com

OTTOMAN ISTANBUL FROM THE PERSPECTIVE OF JUAN GOYTISOLO

Abstract

Juan Goytisolo, one of the most important writers of Spanish literature, is a novelist and poet, but also a traveller. One of the most important aspects of the author, which is reflected in his publications, is his interest and curiosity for Eastern and Islamic culture. His work, which was translated into Turkish as *Osmanlı'nın İstanbul'u*, is one of his works in which Goytisolo's assessment of the truth is translated into a text. Commissioned in 1989 by one of Spain's leading publications, Planeta, for "cultural travellers/tourists", this work appears like an ordinary travel book, but gains a privileged face through the author's profound perspective and efforts to counter Western orientalist clichés. In the work, which consists of independent essays, the idea of constructing a general image of Istanbul that encompasses all the essays is constantly palpable. When we analyse all the essays together, a holistic treatment and picture of the imperial capital emerges. While topics such as life in the palaces, state administration and Ottoman administration are covered, the author's projection also goes to the streets of Istanbul. From the street vendors to the coffee houses, from the boatmen on the Bosphorus to the Grand Bazaar, from the religious minorities to the city's entertainment life, various areas are examined from a holistic perspective. In this study, the facts that Goytisolo examines in Ottoman Istanbul will be discussed as they are reflected in the author's projection. Leaving the orientalist clichés behind, it becomes clear to what extent Istanbul can be depicted through a western eye with multiple perspectives and through its positioning within world history.

Keywords: Juan Goytisolo, Istanbul, Ottoman, Orientalism.

GİRİŞ

Juan Goytisolo (5 Ocak 1931 – 4 Haziran 2017) son dönem İspanyol edebiyatının önde gelen kalemleri arasındadır. Romancı ve şair kimliğinin yanında çağdaş bir gezgin niteliğine de sahip olan yazarın eserleri, İspanya’da Cervantesten sonra diğer dillere en çok çevrilen eserler arasında yer alır. Goytisolo’yu ayrıcalıklı kılan yönlerinden biri de Avrupa’da yetişmiş olmasına karşın Avrupa merkezli uygarlık anlayışına ve tarih yazımına karşı durmasıdır. Sanatçı bir ailenin zengin kültür ortamında yetişen yazar, Kendisini Avrupalı olarak görmediğini ifade etmiş, ilgisini Avrupa dışı toplumlara özellikle İslam toplumlarına yöneltmiştir.

İspanyol iç savaşının ardından 1956 yılında ülkesini terk edip Fransaya yerleşen Goytisolo, İslam ve doğu kültürüyle temasını bu süreçte yoğunlaştırmıştır. Fransa’nın Cezayir’in bağımsızlık savaşına karşı tavrı yazarın Batı kültürünü sorgulamasına yol açmıştır. Doğu ve İslam kültürüne yoğun ilgi duyan yazar, İslam coğrafyaları hakkında yazılar kaleme almıştır. “*Gönüllü sürgün*” olarak adlandırılan Goytisolo, bu alakasını o kadar üst seviyeye taşımıştır ki uzun yıllar Marakeş’te, kendi ülkesinin dışında yaşamını sürdürmüştür.

Yazarı incelememiz açısından önemli kılan yönlerinden biri de alışıldık Batılı önyargılardan tamamıyla uzak, tersine Batı’daki çarpık Müslüman-Doğulu imgesini ortadan kaldırmaya çalışan ve bu gayretini ortaya koyduğu eserlerine yansıtan bir kimse olmasıdır. Yazarın bu gayretini gerek kurgu eserlerinde gerekse gezi, belgesel türü yapıtlarında görmek mümkündür. Türkçe’ye *Osmanlı’nın İstanbul’u* adıyla kazandırılan eseri bu bağlamda Goytisolo’nun hakikat temelli yaklaşımını en usta şekilde metne dönüştürdüğü çalışmalarından biridir diyebiliriz.

Goytisolo’nun *Osmanlı’nın İstanbul’u* adlı eseri müstakil denemelerden oluşmakla birlikte, hepsini bir arada değerlendirdiğimizde bütüncül bir yaklaşım ve İmparatorluk başkenti tablosu ortaya çıkmaktadır. Eserdeki denemelerin geneline baktığımızda göze çarpan hususlardan biri hem makro hem de mikro olguların mercek altına alınmasıdır. Bir taraftan saray hayatı, devlet yönetimi, Osmanlı’nın kurumları, İmparatorluğun çöküş sebepleri vb. konular işlenirken diğer yandan yazarın projeksiyonu İstanbul sokaklarına inmektedir. Sokak satıcılarından kahvehanelere, dini azınlıklardan şehrin eğlence hayatına dek farklı konular bütünsel bir perspektifle keşfe çıkılmaktadır.

Eser, ilk bakışta sıradan bir gezi kitabı gibi gözükse de yazarın derinlikli bakışı ve alışıldık oryantalist klişelerle hesaplaşma gayretleri ve Batıdaki sahte Türkiye görüntüsü yerine geleneksel ve özgün bir türk imajı inşa etme çabasıyla öne çıkmaktadır.

Batının Sahte Doğu-Türkiye İmajı

Yazara göre XVI. yüzyıldan İmparatorluğun son yıllarına dek İstanbul ve halkı üzerine kaleme alınan metinler Batılı zihin tarafından Doğu dünyasına yakıştırılmış söylenelerin etkisi altındadır ve hakikat düzleminden oldukça uzakta kalmaktadır. Oryantalist literatürün önyargılı klişelerle yarattığı algıyla mücalede eden yazar, Batılı muhayyilenin doğulu imgesinin karşıtlığa dönüştürüldüğüne dikkat çeker. Bu karşıtlık sonucunda Batılı muhayyile kendi benliklerinden kaynaklı olumsuzlukları ötekine yüklemektedir. Ötekinin yoksunluklarına vurgu yaparak kendi eşsizliğinin altını çizen oryantalist söylemin öteki olarak konumladığı İslâm ve Osmanlı Devleti uzun yıllar oryantalist metinlerin merkezinde yer almış, Osmanlı padişahları despot, zalim hükümdarlar olarak tanımlanmıştır. Haremdeki kadınların cinsellik objesi olarak sunulması Batıdaki Doğu-İslâm algısını şekillendiren en belirgin unsurlar olarak uzun yıllar oryantalist metinlerde varlığını korumuştur (Eskin, 2018). Kendisini Avrupalı olarak görmediğini ifade eden Goytisolo (Goytisolo ve Gürsel, 346), Avrupa merkezli tarih yazımıyla ve oryantalist literatürün indirgemeci yaklaşımıyla hesaplaşan metinler kaleme almıştır. Yazar, Doğu ve Osmanlı toplumu hakkında var olan öngargı ve klişeleri yıkmaya çalışırken Osmanlı toplumunda var olan insani ilişkilere ve kültürel öğelere duyduğu hayranlığı da gizlemez (Lecoq, 58). Birçok türde eser veren Goytisolonun, bu nesnel tavrını eserlerinde hatta kurgu eserlerinde de görmek mümkündür. Yazarın kurgu eserlerinde de önyargısız gözlemci profiline, Türk, Arap ve genel olarak İslam dünyasına olan bağlılığına atıflar bulmak mümkündür.

Osmanlının İstanbulu kitabının “Giriş” niteliğindeki “İstanbul: Kentsel Metin” başlıklı ilk denemesinde, yazının sınırlarını aşan bir perspektifle hareket eden yazar, oryantalist literatürün kapsamlı bir eleştirisi yapar. Goytisolonun değerlendirmesi Edward Said’in *Oryantalizm* adlı eserinde vurguladığı görüşlerin de adeta sağlaması niteliğindedir. İstanbul’un uzun yıllar çok farklı kültürden diplomat, tacir ve ajanların dikkatini çektiğini bu kimselerin ise fantezilerle süslü metinler oluşturarak okuyucuları aldattıklarına değinir. Osmanlıya dair “Batının düşgücü tarihini” ve onu şekillendiren unsurları gözler önüne seren yazarın şu satırları dikkat çekicidir:

“Dört yüzyıl süreyle Avrupalılar Konstantinople’a Doğu dünyasına yakıştırılmış klişelerle ve basmakalıp imgelerle donanmış olarak ayak bastılar: kafalarında Osmanlı despotluğuna ve İslam bağınazlığına ilişkin önyargılarla, Galland’ın çevirdiği Binbirgece Masalları’nın acayip bir karmaşasıyla. Sonuçta, örneğin 1800’lerdeki gezginlerin anlattıkları, daha önce Tavernier, Chardin, Lucas, Tournefort ya da Niebuhr gibi yazarların anlattıklarına pek bir şey eklemeyecekti: çünkü despotun hayaleti, çev-

resindeki sessizlik, Harem entrikaları ve yeniçeri zulümleri öyle vazgeçilmez klişeler olmuşlar ki, olaylar ne denli yalanlarsa yalanlasın, hep öylece geçerli sayılmışlar. (...) Böylelikle, İstanbul salt basmakalıp görüntülerden oluşan bir koleksiyona, Türk insanı da yöresel renkleri yansıtan baskı resimlere indirgeniyor (Goytisolo, 16-17).”

Goytisolo tarafından da açıkça belirtildiği gibi bütün bir oryantalist literatür gerçekte olan tablo onları ne kadar yalanlarsa yalanlasın, önyargılı yazarların birbirlerini pekiştiren klişeleriyle inşa edilmiştir. Bu indirgemeci yaklaşım öyle bir hal almıştır ki –onun cümleleriyle söyleyecek olursak-: “...yazılı kanıtın zorba gücü karşısında kişisel görüş ya da doğrudan deneyim pek cılız kalmıştır (Goytisolo, 17).” Gerçekte olan Osmanlı-İstanbul imgesi kitaplarda yer alan imgeye yenik düşmüştür.

Goytisolonun Perspektifinden Osmanlı’nın İstanbul’u

Goytisolo eserinde Osmanlı İstanbulunun manzaralarını ve kültürel öğelerini yansıtırken yukarda da belirttiğimiz gibi oryantalist literatürün polemik konusu edindiği unsurları da olabildiğince gerçekçi bir bakış açısıyla irdelemektedir. Bugüne dek oryantalistler tarafından Osmanlı’ya dair en çok rağbet gösterilen konu olan Harem, kitaptaki önemli başlıklardan birini oluşturmaktadır. Burada Goytisolo’nun yukarıda betimlediğimiz nesnel tavrı kendisini oldukça açık biçimde göstermektedir. Oryantalist anlayışın tasvir ettiği Harem’le herhangi bir alakası yoktur Goytisolo’nun anlattığının. Aksine Lady Montagu’dan hareketle Batılı araştırmacılar ve seyyahların çarpıtmalarını yalanlar. Lady Montagu’nün yinelemekten bıkmadığı Harem konusuna değinen yazar, haremın öyle gezginlerin anlattığı gibi, efendilerinin kapisine ve zevkine boyun eğen kadınların kapatıldığı bir hapisane olmadığını tersine, kadınların mahremiyetini koruyan, erkeklere yasak bir bölge olduğunu ifade eder (Goytisolo, 39-40).”

Yine Harem gibi Batılı seyyahlar ve Oryantalistler tarafından hep istismar edile gelen konulardan biri olarak eşcinsellik ve köçeklik olguları da Goytisolo’nun üzerinde durduğu meselelerdendir. Buradaki duruşu da yine aynıdır. Şimdiye dek yapılan çarpıtmaların mesnetsizliği alttan alta vurgulaması bir yana, bunun zihinsel arka planına dair de önemli bir tespitte bulunur şu satırlarda:

“Avrupalı’nın Türklereki eşcinsellik ve oğlancılık olgusuna bakışı artık genelden özele, padişahın sarayından en iğrenç sefahathanelere aktarılmıştır. Hem Avrupa’daki edebiyat modalarının gelişiminden, hem gezgin yazarların değişik yapılarından kaynaklanan bu değişim, aynı zamanda Batı toplumunun dönüşümünü ve Osmanlı’yı değişik biçimde algılayışlarını yansıtmaktadır: Osmanlı artık askeri gücünün zayıflamasıyla ürkütücü bir düşman olmaktan çıkmış, salt merak nesnesine dönüşmüştür (Goytisolo, 46).”

Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya tarihi içerisindeki konumunu ayrıcalıklı kılan yönlerinden biri de bünyesinde bulundurduğu diğer azınlıklara karşı tutumudur. İmparatorluk kelimesi sömürge manasına gelen “*imperial*” kelimesinden türemiştir. Tarih sahnesinde yer alan imparatorlukların da genellikle bünyelerine kattıkları milletler üzerinde dönüştürücü/asimile edici, kısacası sömürgeci tavırları yaygın olarak devam etmiştir. Ancak Osmanlı'nın farklılığı burada ortaya çıkmaktadır. Zira Osmanlı idaresi kendi inanışlarına mensup olmayan dinî azınlıkları da hiçbir zaman dışlamamış, onların birer asli unsur olarak kendi yaşamsal alanlarını oluşturmalarına imkân sağlamıştır.

Goytisolo da bu konudaki yorumlarıyla yine Batılı paradigmadan ayırır kendisini:

“İslamlik aynı zamanda hem ahlaksal hem toplumsal bir davranış yasasıdır. Dışsal kural-
ların titizce yerine getirilmesini sağlamak amacıyla yaptırımlar öngörür. İlkelerinin benimsenme-
si ihtiyat ya da ikiyüzlülük sonucu olabilir, ama sonuçta kişiyi diğer insanların kıskanç gözetimin-
den korur. Üç kitap dininin bir arada var oluşu, herkesin başkasınınkine saygı gösterdiği ortak bir
alan yaratır. O kılıgısalıcı tutum Türklerde bağnazlık görülmeşiğini ve Müslümanların kendi din-
selliklerini yaşamak için izledikleri ruhsal yolların çeşitliliğini açıklamaktadır (Goytisolo, 63).”

Yazarın nesnel tavrı burada da kendisini göstermektedir. Katoliklerin bağnaz-
lığına ve Engizisyon'un insanları cayır cayır yakmasına karşın İstanbulda Osmanlı'nın
çoğul dinli hoşgörü düzeninin varlığının Batılı gezginler tarafından da hayret ve hay-
ranlıkla görüldüğünün altını çizer. Dinsel hoşgörünün yanısıra türklerin cömertliğinin
ve şehrin güven ortamının seyyahlarca keşfedildiğini ifade eder.

Yazarın İstanbul üzerine gözlemleri arasında gündelik hayata dair başlıklar da
yer almaktadır. “*Osmanlı Çevreciliği*” başlığı altında Goytisolo uzun uzadıya İstanbul
halkının doğayla ve hayvanlarla kurduğu ahenkli iletişime dikkat çeker. Sözelimi şe-
hir sokaklarındaki çocuklar Avrupa'daki gibi “*kuşların birer doğa*” düşmanı değildir.
Aksine kuşlara “*gözleri gibi bakmaktadırlar.*” Yazarın diğer gezginlerden hareketle
aktardığı hususlar arasında evler inşa edilirken sokak hayvanları düşünülerek yapılan
su yalıkları ve kuş saraylarıdır. Bir Batılı için çok yabancı ve dikkat çekicidir bu ince
ayrıntılar. Günümüzde Yeni Cami çevresindeki kuş sürülerini örnek göstererek bu gö-
rüntünün o günlerden kalma bir miras olduğuna da dikkat çeker.

Goytisolo'nun gündelik hayata dair açtığı başlıklardan biri de “*Boğaziçi Ka-
yıkcıları*”dır. Kayıkcılar birer güçlü kuvvetli Doğu erkeği kimlikleriyle burada ön pla-
na çıkarılmaktadırlar. Özellikle 19. yüzyılda yolu İstanbul'a düşen gezginlerin kayık-
cılar hakkındaki satırlarına bu bölümde uzun uzun değinilir. Öte yandan günümüzde
artık bu kayıkcıların var olmamalarına rağmen onları andıran kimi portrelerin varlı-

ğına da dikkat çekilir. Yazarın Osmanlı İstanbul’undaki gündelik hayat tablosunda sakalar, berberler, çalgıcılar ve güreşçiler de yer almaktadır. Bu meslek gruplarına tek tek değinilmektedir. Bu gruplar yazar tarafından otantik bir çerçevede betimlenmektedir. İstanbul’un meşhur yangınları ve Tulumbacılar da yazarın üzerinde durduğu ve teferruatlı bilgi verdiği konular arasında yer almaktadır. Mezarlıkların toplumsal ve gündelik yaşamdaki özgün yerine de dikkatlerini yönelten Goytisolo, Batı’yla yaptığı karşılaştırmalar üzerinden önemli tespitlerde bulunur.

Ona göre İslam âleminin Hristiyan âlemine göre ölümle ilişkisi doğal ve sadedir. Bundan dolayı mezarlıklar da doğal yaşamın birer parçası haline gelmişlerdir. Çoğu İslam şehrinde olduğu gibi burada da mezarlıklar gezmeye veya hava almaya gidilen yerlerdir. Ayrıca Cuma ve bayramlar gibi mübarek günlerde halkın “ölüleriyle buluşmaya” gittiği belirtilmektedir. Nitekim ölümler burada Avrupa’daki gibi “*dondurucu bir yalnızlığa*” terk edilmezler. Diğer yandan mezarlıklar imar edilmiş biçimleri itibarıyla de son derece canlı ve estetik mekânlardır. Ölümün soğukluğu buraya yansımamıştır. İslam inancında ölümden sonra hayatın devam edeceğine dair inanış itibarıyla buralar Batı’da olduğu gibi yaşanan hayattan kopmamışlardır (Goytisolo, 106).

“*Esnaflık Düzeni*” başlığında da özellikle lonca sistemine dikkat çekilmektedir. Loncaların işleyişleri ve kuruluş amaçları hakkında bilgiler veren yazar, bazı loncalarda gayrimüslimlerin de yer alıyor olmasını vurgulamaktadır. Bunun yanında kimi önemli tespitleri de vardır: 17. yüzyılda ekonomik bunalıma ve siyasal iktidarın zayıflamaya başlamasına karşın esnaflık düzenli lonca sistemi sayesinde herhangi bir aksaklığa uğramadan işleyişini sürdürmüştür. Buna karşın yazara göre lonca sistemi aynı zamanda aşırı geleceğe bir anlayışı ortaya çıkarmış, yeni tekniklerin kullanımına engel olmuş ve bu sebeple kimi alanlarda geri kalınmasına sebep olmuştur. Rekabetin olmaması ve yapılan reformların bu oturmuş sistem sayesinde dirençle karşılanması daha büyük krizlerin yaşanmasına sebep olmuştur uzun vadede. Zira üretim için gerekli teknik yenilenme sağlanamamıştır.

Ticaret hayatı konusunda yazarın dikkatlerini yönelttiği bir diğer alan da Kapalıçarşı’dır. Kitapta özel bir başlık açılmıştır buraya. Günümüzde de hâlâ yabancıların dikkatini en çok cezbeden mekânlardan biri olan çarşı, sokaklarıyla, dehlizleriyle, tüm renkleriyle şehir içerisinde ayrı bir şehirdir yazara göre. Ticari konumunun ötesinde aynı zamanda renkli ve büyümlü havası onun dikkatini çekmiştir. Kapalıçarşı’nın işleyişi hakkında da ayrıca tafsilatlı bilgiler verilmektedir.

Goytisolo İstanbul’un eğlence hayatına da epey yer vermektedir eserinde.

“Galata Geceleri”, “Kağıthane Çayırı”, “Kahvehaneler, Lokantalar, Kutsal Olmayan Eğlenceler” gibi başlıklar altında Osmanlı İstanbul’unun eğlence hayatı hakkında gözlemler aktarılır. Bu bölümlerde yazar yine olabildiğince nesnel bir tavır sergiler. Özellikle Pera/Galata çevresinin birer eğlence mekânı olarak öne çıkması üzerinde durulur. Buralarda vur patlasın çal oynasın bir hayat sürülmektedir. Kağıthane çayırı ve kahvehane, lokanta vb. diğer eğlence yerleri ise daha ölçülüdür.

Hamamlar da yazarın üzerinde durduğu bir diğer kültürel öge olarak yer alır. Yazar, Kur’an’ın emri olan temizlik alışkanlığının birçok hamamın inşa edilmesinde öncü olduğunu belirtir. Hamamların temizliğin yanı sıra sosyalleşme mekânı olarak da işlevine dikkat çekilen metinde Hristiyanlık aleminin yıkanma adetini uzun zamandır terk ettiğine değinilir.

SONUÇ

Goytisolo önyargısız geniş perpektifli ve uzun yıllara dayalı gözlemlerinin sonucu olan eserlerinde doğu ve İslâm dünyasına geniş yer vermiş ve batılı kolektif bilinçaltının sahip olduğu klişelerle mücadele etmiştir. Batının kendi soykırımcı ve sömürgeci varlığını inkar edip bütün olumsuzlukları doğuya mâl ettiğine dikkat çeken yazar, doğunun karşıtlığa dönüştürüldüğünü ve bunun sonucunda batılıların kendi benliklerinden kaynaklı olumsuzlukları karşısındakine yüklediğini belirtir.

Osmanlı’nın İstanbulu adlı eseri de yazarın derinlikli bakışı ve alışıldık oryantalist klişelerle hesaplaşma gayretleri sebebiyle oldukça önemli bir çehre kazanmaktadır. Eseri ayrıcalıklı kılan unsur gezi türü niteliğinde olmasına karşın payitahtın kültür zenginliğini ve toplumsal yaşantısını ortaya koyarken batılı muhayyilenin ürünü olan oryantalist literatürle de hesaplaşma içerisinde olmasıdır. Yazarın toplum yaşamına ve şehrin dokusuna dair anlatılarında kültür zenginliğine duyduğu hayranlığın izlerini de görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Eskin, F. (2018). Oryantalizm ve Oksidentalizm Arasında Ahmet Mithat Efendi, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3, 1-22.
- Goytisolo, J. (2018). (Çev.) Işık N. G., *Osmanlı’nın İstanbul’u*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Goytisolo, J. ve Gürsel N. (1996). Sürgünde Yaşayan Bir Yazar Diline Daha Çok Sahip Çıkar, (Der.) Feridun Andaç, *Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 345-351.
- Lecoq, K. S. S. (2016). Juan Goytisolonun Eserlerinde Türk İmajı, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (55), 51-62.

KAZAK TÜRKÇESİNDE ZAMAN KAVRAMI

Elmira KANAİBEKOVA *

Özet

Herhangi bir Cumhuriyetin inşa edilişi öncelikle ulusal değerlere dayanacağı bellidir. Dil, tarih, kültür, din ve devlet sınırları gibi konular Cumhuriyetin egemenliğini belirleyen unsurlar arasındadır.

Çalışma, dilbilimi üzerinde yazılmış, tüm zaman biçimlerinin (geçmiş, şimdiki, geniş ve gelecek zaman) yapısal, işlevsel ve anlamsal özelliklerinin incelenmesini kapsamaktadır. Çalışmada çağdaş Türk lehçelerinin Kıpçak grubunda yer alan Kazak Türkçesindeki zaman kategorisi, Oğuz grubundaki Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılmıştır. Bir yandan, Kazak Türkçesindeki zaman kavramını inceleyerek Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi aktarmalarının doğru bir şekilde yapılmasını elde edebilmek hedeflenmiştir. Diğer taraftan, gramer özellikleri göz önünde bulundurularak yabancılar için Kazak Türkçesi öğretiminde ya da Kazaklar için Türkiye Türkçesi öğretiminde bu konunun daha kolay anlaşılması, karşılaştırarak daha hızlı öğrenilmesi amaçlanmıştır. Örneğin, zaman kavramı konusunda en çok Kazak Türkçesindeki *-a*, *-e*, *-y* eklerinin şimdiki ve gelecek zamanın göstergesi olarak nitelendirilmesi ve geniş zaman anlamını da verebilmesi anlaşılması karışık konulardan biri sayılmaktadır. Bu eklerin hangi zamanı karşıladığını onların ilişkisine girdikleri sözcüklerden ve zaman zarflarından anlayabilmek mümkündür. Bunun gibi tartışılmalı alt zaman türleri ve bu konudaki dilbilimcilerin farklı görüşleri çalışmaya daha da önem kazandırmıştır.

Böylece zaman kavramı çerçevesinde Türkiye Türkçesi Kazak Türkçesi ile karşılaştırılmış, iki lehçe arasındaki ortaklıklar ve farklılıklar örneklerle ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Zaman kavramı, Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Dilbilim, Çağdaş Türk lehçeleri.

* PhD student, Elmira Kanaibekova, Hacı Bayram Veli University, Türkiye, e-mail: elmirakanaipek@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9352-2948

THE CONCEPT OF TENSE IN KAZAKH TURKISH

Abstract

It is clear that the construction of any Republic will be based primarily on national values. Issues such as language, history, culture, religion and state borders are among the elements that determine the sovereignty of the Republic.

This study focuses on the field of linguistics and examines the structural, functional, and semantic characteristics of all tense forms (past, present, aorist and future tenses). It compares the tense category in Kazakh Turkish, which belongs to the Kipchak group of contemporary Turkic dialects, with that of Turkish as spoken in Turkey, which is part of the Oghuz group. On one hand, the study aims to enable accurate translations between Kazakh Turkish and Turkey Turkish by analyzing the concept of tense in Kazakh Turkish. On the other hand, by considering grammatical features, it facilitates a better understanding and faster learning process in teaching Kazakh Turkish to foreigners or Turkey Turkish to Kazakh speakers through comparison. For instance, one of the more complex topics is the characterization of the suffixes -a, -e, -y in Kazakh Turkish as markers of both present and future tenses, while also conveying an aorist tense meaning. Determining the tense these suffixes indicate depends on the words they accompany and the temporal adverbs used. Such subcategories of tense and the differing perspectives of linguists on this issue add further significance to the study.

Thus, within the framework of tense, Turkey Turkish and Kazakh Turkish are compared, and the similarities and differences between the two dialects are demonstrated with examples.

Keywords: Tense concept, Kazakh Turkish, Turkey Turkish, Linguistics, Contemporary Turkish dialects.

GİRİŞ

Banguoğlu (2019: 441), zaman kategorisinin dilin fiil kökleriyle ilişkili olarak anlam taşıyan yapısal unsur olduğunu vurgulamıştır. Yazara göre, zaman, dilin fiil ekleri aracılığıyla ifade edilir ve bu ekler dildeki çeşitli zaman dilimlerini (geçmiş, şimdiki, gelecek zaman) ve bu dilimlerin anlamını yansıtır. Banguoğlu, zaman kategorisinin, fiilin zamanını belirtmekle kalmadığını, aynı zamanda fiilin gerçekleşme süreci ve yönelimi hakkında bilgiyi de verdiğini dile getirmiştir. Yani, yazar Türkçede zaman kategorisinin özellikle fiil köklerine eklenen eklerle belirlendiğini ve Türkçede zaman eklerinin dilin işlevsel yapısı içinde önemli bir rol oynadığını ifade etmiştir. Bu görüş, Türkçede zaman kavramının, dilin temel yapı taşlarından biri olduğunu ve dildeki fiil çekimlerinin anlam yüklemesinde önemli bir rol oynadığını vurgular.

Dilbilgisel anlamda zaman, «gösterimsel bir kategori» olarak durumları, oluşları, hareketleri, olguları, kısaca olayları zaman çizgisinde belirlemeyi, yani onları zaman çizgisinde lokalize etmeyi ifade eden bir kavramdır (Comrie, 1976: 5). Yani, zaman fiiller aracılığıyla ifade edilmekte ve fiil çekim sistemleriyle somutlaşmaktadır. Bu yönüyle zaman kavramı, dilin gramer kategorilerinden biri olmasının yanı sıra, anlam ve işlev açısından da önemli bir yere sahiptir. Türk dilleri ailesi içerisinde yer alan lehçeler arasında zaman kategorileri genel olarak benzer yapılara dayansa da her bir lehçenin zaman kavramını ifade ediş biçimi, kullanılan ekler, yardımcı yapılar ve bağlamsal unsurlar bakımından farklılıklar görülmektedir.

AMAÇ VE YÖNTEM

Çalışmada çağdaş Türk lehçelerinin Kıpçak grubunda yer alan Kazak Türkçesindeki zaman kategorisi, Oğuz grubunda bulunan Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Söz konusu karşılaştırma hem dilbilgisel hem de anlamsal açıdan yapılmış, zaman eklerinin yapısal özellikleri, kullanım sıklığı, bağlamla ilişkisi ve işlevleri analiz edilmiştir. Çalışmanın önemi, Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi aktarmalarının doğru ve etkili bir şekilde yapılmasını sağlamaktır. Beraberinde Türkiye Türkçesi konuşanları için Kazak Türkçesi öğretiminde ya da Kazaklar için Türkiye Türkçesi öğretiminde, karşılaştırmalı yaklaşımın öğrenme sürecine katkı sunabileceği savunulmaktadır. Böylece hem dilbilimsel incelemeye hem de uygulamalı dil öğretimine katkı sunacak bütüncül bir çalışmanın ortaya konulması amaçlanmıştır.

Kazak Türkçesinde Zaman Kavramı

Kordabayev, zaman (şaq) kategorisinin Türk dillerindeki dilbilgisel kategorile-

rin birçok alanında olduğu gibi, şimdiye kadar ayrı ele alınıp incelenmeyen, yalnızca uygulamalı gramer kitapları çerçevesinde kalmış konulardan biri olduğunu belirtir. Zaman kategorisinin yalnızca Türk dillerinde değil, oldukça fazla araştırılmış Avrupa dillerinde dahi diğer konularla bağlantılı olarak incelendiğini, bireysel görüşler ve makaleler dışında, bilimsel bir konu olarak ele alınan çalışmaların oldukça sınırlı olduğunu da vurgular. Bununla birlikte, Türk dillerindeki zaman kategorisi hakkında 19. ve 20. yüzyılın başlarında yayımlanmış gramer kitaplarının hemen hemen hepsinde az ya da çok bu konuya ilişkin görüşlere yer verildiğini dile getirmiştir (Kordabayev, 1953: 8).

20. yüzyıldaki Türk dilleri araştırmaları üç döneme ayrılmaktadır: Ekim Devrimi öncesi (1900–1917), Sovyetler Birliği dönemi (1917–1991) ve Sovyetler Birliği sonrasındaki dönem (1991 ve sonrası) (Tüymebayev ve Yeskeyeva, 2017: 90).

Kordabayev'a göre türkologlar, Türk dillerindeki zamanları üç ana gruba (geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman) ayırmakta, her birinin anlam farklılıklarına göre kendi içerisinde sınıflandığını belirtmektedirler. Ancak çoğu dilbilgisi kitabında zaman kategorisi ayrı bir bölümde değil, sıfat-fiil, zarf-fiil ve kip başlıkları altında, dolaylı şekilde ele alınmıştır (Kordabayev, 1953: 9).

Kazak Türkçesinde zamanla ilgili tartışmalar iki ana konuya odaklanmaktadır: tasarlama kiplerinin zaman anlamı taşıyıp taşımadığı ve bildirme kipi ile zaman kategorisinin ayrı başlıklar altında incelenip incelenmemesi üzerinedir. Örneğin, Iskakov (1964: 321-334), zaman kategorisinin sadece *bildirme kipinde (aşiq rayda)* olduğunu söylemiş, diğer kiplerde zamanın olmadığını dile getirmiştir. Mamanov (2007: 95-105) ise zaman anlamını sadece bildirme kiplerinin oluşturmadığını diğer kiplerin de zaman anlamı taşıdıklarını belirtmiştir.

Kazak Türkçesinde zaman, esas olarak fiillere eklenen çekim ekleri ve bazı yardımcı fiillerle ifade edilmektedir. Zamanın dilsel ifadesi, yalnızca olayların kronolojik sıralanmasıyla değil, aynı zamanda anlatıcının olaya bakış açısı, bilgi kaynağı ve tutumu ile de şekillenmektedir.

Kazak Türkçesinde geçmiş zaman için kullanılan ek ve yapılar: *-dı, -di, -tı, -ti; -ğan, -gen, -qan, -ken; -atın, -etin; -ip, -ip.*

Şimdiki zaman için kullanılan ek ve yapılar: *otur, жүр, жатır, тұр* yardımcı fiille-riyle; *-a, -e, -y* zarf-fiil ekleriyle.

Gelecek zaman için kullanılan ek ve yapılar ise: *-ğalı, -geli, -qalı, -keli; -maq,*

-mek, -baq, -bek, -paq, -pek; -a, -e, -y zarf-fiil ekleriyle. Bu ek ve yapılar, Kazakçada zaman dilimlerini ve eylem durumlarını ifade etmek için kullanılır.

Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde geçmiş zaman dilimi hemen hemen aynıken, farklılıklar daha çok geniş, şimdiki ve gelecek zamanda görülmektedir. Örneğin, her iki lehçede de geniş zaman, alışkanlıklar veya süreklilik ifade eden durumlar için kullanılır. Kazak Türkçesinde bu zaman biçimi *-a, -e, -y* ekleriyle oluşturulur. Ancak bu ekler yalnızca geniş zaman anlamını değil, bazı durumlarda gelecek zaman ya da şimdiki zaman anlamını da üstlenebilir:

- Ol künde mektepke baradı (O her gün okula gider);
- Bala jaqsı oynaydı (Çocuk iyi oynar).

Bu eklerin kullanımı metne oldukça bağlıdır. Keñesbayev'in fikrine göre, değişken gelecek zaman (awıspalı keler şaq), cümledeki bağlama göre hem gelecekteki bir eylemi hem de şimdiki zamanı ifade edebilir. Bu kullanım, kelime ya da ek anlamının metne göre belirlenmesini sağlar. Yazar görüşünü şu örneklerle açıklamıştır (Keñesbayev, 1939: 67):

Tablo 1. *-a, -e, -y* eklerinin hem şimdiki hem gelecek zamanı ifade etmesine örnekler

“Men erteñ sizdiñ üyge baramın” (Yarın sizin evinize geleceğim) cümlesinde, “ <i>baramın</i> ” kelimesi gelecek zaman anlamı taşır ve belirgin şekilde gelecekteki bir eylemi ifade eder.
“Ol jaqında Alma-Atağa jüredi” (O yakında Alma-Ata’ya gidecek) cümlesi de gelecek zaman anlamını taşır, yani “ <i>jüredi</i> ” kelimesi gelecekte yapılacak bir eylemi anlatır.
Ancak aynı yapının farklı bağlamlarda şimdiki zaman anlamı taşıyabileceği görülmektedir. Örneğin:
“Erteñ men osı kitapı oqıymın” (Yarın bu kitabı okuyacağım) cümlesinde, “ <i>oqıymın</i> ” kelimesi belirgin şekilde gelecekteki bir eylemi ifade eder.
“Men orta mektepte oqıymın, aғam universitette oqıydı” (Ben orta okulda okuyorum, ağabeyim üniversitede okuyor) cümlesinde ise, “ <i>oqıymın</i> ” ve “ <i>oqıydı</i> ” kelimeleri değişken şimdiki zamanı anlatır.

Bu örnekler, değişken gelecek zaman eklerinin hem gelecekteki bir eylemi hem de şimdiki zamanı ifade etmek için kullanıldığını, anlamın cümle bağlamına göre değişebileceğini göstermektedir.

İki lehçenin şimdiki zaman kategorisindeki dikkat edilmesi gereken husus ise Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman ifadesi biçimce sabitken, Kazak Türkçesinde şimdiki zaman, farklı yardımcı fiillerle ifade edilebilir ve bu da dildeki anlam nüanslarını çeşitlendirir. Örneğin, Kazak Türkçesinde şimdiki zaman için “*otur*”, “*jür*”, “*jatur*”, “*tur*” gibi yardımcı fiiller kullanılır. Bu yardımcı fiiller, şimdiki zamanın farklı anlamlarını veya bağlamalarını ifade edebilir.

Kordabayev, “*otur*” ve “*tur*” fiillerinin tam konuşma anında gerçekleşmekte olan hareketi, eylemi bildirdiğini, aynı zamanda *geçmiş zaman zarf-fiil* ve *-lı, -li* ekleri mastar fiiline (tuyıq etistik) yardımcı kullanılarak da belirli (naq) şimdiki zaman anlamı taşıdığını dile getirmiştir. “*Jatur*”, “*jür*” fiilleri ile yapılan şimdiki zamanın ise şu an gerçekleşmekte olan işi, hareketi; uzun zaman önce başlamış, ara verilerek genellikle şu anki zaman diliminde gerçekleşmekte olan hareketi ve zaman alıcı, uzun süreli eylem veya durumları da anlatabileceğini belirtmiştir. Yazar görüşünü şu örneklerle açıklamıştır (Kordabayev, 1953: 106-107):

Tablo 2. *Otur, Tur, Jatur, Jür* Fiillerinin İşlevi

“ Otur ” ve “ Tur ”	Şetki üydiñ qasında bulardan köz almay bir jigiti tur (Kenardaki evin karşısında bunları bir oğlan dikkatlice izliyor) (Ğ.Mustafin).
	Esbike köziniñ jasın tıya almay otur (Esbike gözyaşlarını tutamıyor) (M. Äuezov).
“ Jatur ” ve “ Jür ”	Biz aldağı bolatın ayqasqa astırtın üzirleñip jatırımız (Biz ileride gerçekleşecek savaşa gizlice hazırlanıyoruz) (A. Bek).
	Mektep qağazdarın ala kelip, partiya jumıstarınıñ arasında istep jürmin (Okul evraklarını getirip, parti işlerinin arasında yapmaktayım) (Ğ.Mustafin).

Bu durum, Türkiye Türkçesinin Kazak Türkçesini öğrenirken anlam farklılıklarını kavramasında zorluk yaşamasına yol açabilir. Çünkü şimdiki zaman yapıları, Kazak Türkçesinde farklı şekilde kullanıldığında, anlamda ince farklar ortaya çıkar. Bu nedenle, Kazak Türkçesinde şimdiki zaman, Kazakça öğrenenlerin özellikle dikkat etmesi gereken bir konudur.

Gelecek zamanı ele alırsak, Türkiye Türkçesinde gelecek zaman daha sınırlı bir yapıya sahipken, Kazak Türkçesinde gelecek zaman yapıları daha çeşitlidir ve

anlam açısından zenginlik sunmaktadır.

Tablo 3. Kazak Türkçesindeki Gelecek Zamana Örnek Cümleler

<ul style="list-style-type: none">• Onı qoya turşı, sonda sen partizandarğa qosılmaqısıñ? (Onu bırak da, o zaman sen partizanlarla (çetecilere) birleşecek misin?) (Ä. Äbişev).
<ul style="list-style-type: none">• Men audanğa baramın, bul qaulı bekimeydi (Ben ilçeye gideceğim, bu karar onaylanmaz) (Ğ. Mustafin).
Sireke, sizge men bir usınıs jasağalı otırmın (Sireke, size bir teklifte bulunmak niyetindeyim (bulunacağım) (S. Muqanov).
<ul style="list-style-type: none">• Ol qalağa salt atpen barmasañ, közge tüsip, bilinip qalarsıñ (O şehre binek atla gitmezsen, fark edilir, yakalanacaksın) (S. Muqanov).
<ul style="list-style-type: none">• Köp uzamay biz de jaumen kezdesetin şığarmız (Yakında biz de düşmanımızla karşılaşacağız) (A. Bek).
<ul style="list-style-type: none">• Seniñ munda qalğanıñnan köp zalal köriwimiz mümkün (Senin burada kalmadan daha çok zarar görmemiz mümkündür) (Ä. Äbişev).

Kordabayev, zaman işaretleyicilerinin hangi zamana ait olduğuna bakılmaksızın, zamanı belirlerken metnin anlamına da dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Kordabayev, 1953: 112-113).

Zaman Kategorisinin Öğrenme ve Anlama Sürecine Etkisi

Bu morfolojik ve anlamsal farklılıklar dil öğrenmekte olan öğrenciler için hem avantaj hem de zorluk teşkil etmektedir. Kazak Türkleri, Türkiye Türkçesindeki zaman kategorisini daha sistematik bulabilirler. Türkiye Türkleri ise Kazak Türkçesindeki çok anlamlı ve bağlama dayalı yapılarla karşılaştıklarında anlam belirsizliği yaşayabilirler. Bu nedenle, karşılaştırmalı öğretim yöntemleri, bu iki lehçede zaman kavramının öğrenimini daha kolay ve kavranabilir kılacaktır.

Zaman Zarflarının Rolü

Kazak Türkçesinde zaman eklerinin anlamı, çoğunlukla zaman zarflarıyla netleşir. Örneğin, “*keledi*” fiili tek başına geniş, şimdiki veya gelecek zaman anlamı taşıyabilir. Ancak “*qazır*”, “*erteñ*”, “*ünemi*” gibi zarflarla kullanıldığında cümlenin anlamı ve hangi zamanın ifade edildiği daha çok belirginleşir.

Tablo 4. Zaman Kategorisinde Zaman Zarflarının Önemi

Cümle	Zaman Türü
Ol keledi	Bağlama göre değişir
Ol <i>erteñ</i> keledi	Gelecek zaman
Ol <i>qazir</i> keledi	Şimdiki zaman
Ol <i>ünemi</i> keş keledi	Geniş zaman

Zaman zarfları, Kazak Türkçesinde zaman kategorisinin doğru yorumlanması için önemlidir. Öğrencilere zaman zarflarıyla birlikte kullanım özellikleri öğretilmelidir. Yani, yalnızca ek değil, cümle bütünü ele alınmalıdır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak çalışmada, Kazak Türkçesinde zaman kategorisinin işlevsel, yapısal ve anlamsal özellikleri incelenmiştir. Çalışma boyunca ortaya konulan veriler, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında belirli benzerliklerin yanı sıra önemli yapısal farklılıkların da bulunduğunu göstermektedir. Her iki dilde de temel zaman kategorileri benzer işlevleri görse de zaman eklerinin çok yönlü kullanımı, Kazak Türkçesinde zaman kategorisinin daha dinamik bir yapıya bürünmesine yol açmıştır. Örneğin, her iki lehçede de geçmiş, şimdiki, geniş ve gelecek zaman kategorileri bulunmakta ve bu zamanlar fiil köklerine eklenen eklerle ifade edilmektedir. Ancak, Kazakçada geniş zaman ayrı bir zaman türü olarak incelenmez. Geniş zaman ekleri (-a, -e, -y), bağlama göre hem şimdiki zaman hem de gelecek zaman anlamı taşıyabilmektedir. Ayrıca, şimdiki zaman yapısında Kazak Türkçesinde kullanılan yardımcı fiil yapıları, Türkiye Türkçesindeki -yor ekinden daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Bu durum, öğrenme sürecindeki öğrencilerin Kazak Türkçesindeki zaman türlerini ayırt etmekte güçlük çekmelerine yol açabilir. Çünkü, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki zaman farkları, yabancı dil öğretiminde önemli bir meseledir. Özellikle zaman eklerinin çok anlamlılığı, Kazakça öğrenen Türkiye Türkleri ve Türkiye Türkçesini öğrenen Kazak Türkleri için karışıklıklara neden olabilir.

Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki zaman kategorisinin farkları, Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi aktarmalarında dikkat edilmesi gereken önemli dilbilimsel unsurlar arasında yer almaktadır. Çalışmanın bulguları, daha etkili bir dil öğretim modeli için aşağıdaki önerileri sunmaktadır:

Zaman Kavramlarının Karşılaştırmalı Öğretimi: Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki zaman eklerinin işlevsel ve anlam bakımından detaylı karşılaştırılması,

dil öğrenenlerin her iki lehçeyi de daha kolay öğrenmesini sağlayacaktır. Öğrencilere, zaman eklerinin bağlama göre değişen anlamlarını öğretebilmek, anlam belirsizliğini azaltacaktır.

Bağlam ve Zaman Zarflarının Kullanımı: Kazak Türkçesinde zaman eklerinin anlam kazanmasında zaman zarflarının önemli bir rolü bulunmaktadır. Dil öğretiminde, zaman zarflarının cümle içinde nasıl kullanıldığını örneklerle açıklamak ve öğrencilere bu bağlamda cümleler kurdurmak önemlidir.

Etkili Dil Aktarım Yöntemleri: Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin karşılıklı aktarımında zaman kategorilerinin doğru bir şekilde kullanılabilmesi için öğretmenlerin, dilin işlevsel yönlerine daha fazla dikkat etmeleri gerekmektedir. Örnekli anlatımlar ve pratik uygulamalar, öğrencilerin bu ekleri doğru bir şekilde kullanabilmelerini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Banguoğlu, T. (2019). *Türkçenin Grameri*. 11.bs. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Comrie, B. (1976). *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. (Cambridge Textbooks in Linguistics). Cambridge: Cambridge University Press.
- Iskakov, A. (1964). *Kazirgi Kazak Tili: Morfologiya*. Almatı.
- Keñesbayev, S. (1939). *Qazaq Tili (Grammatika men oqıw quraldarı)*. Uçebnik Kazahskogo Yazıka v Russkoy Sredney Şkole dlya 8-9-10 klassov. 1-Bölüm, Morfologiya. Almatı-Ata: Qazaq Memleket baspası.
- Kordabayev, T. (1953). *Kazirgi Kazak Tilindegi Etistikterdiñ Şaq Kategoriyası*. Qazaqtıñ memlekettik oqıw-pedagogika baspası.
- Mamanov, I. (2007). *Qazaq Til Biliminiñ Mäseleleri*. Almatı: Arıs.
- Tümebayev, J. & Yeskeyeva M. (2017). *Türkolojinin Tarihi-Dil Bilimsel Esasları*. Almatı: Kazıgurt Yayınevi.

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN EĞİTİM İŞ BİRLİKLERİNİN TÜRKİYEDEKİ ULUSLARARASI ÖĞRENCİ SAYILARI AÇISINDAN ANALİZİ

Nurşen ÇAĞLAK*

Özet

Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) öncelik olarak gördüğü alanların başında eğitim gelmektedir. Bu doğrultuda üye ve gözlemci ülkeler arasında çeşitli iş birlikleri yapılmaktadır. Türk Üniversiteler Birliği'nin (TÜRKÜNİB) kurulması, Orhun Değişim Programı, üye devletlerin Eğitim Bakanlarının katıldığı toplantılar bu iş birlikleri arasında yer almaktadır. 2013 yılında kurulan TÜRKÜNİB'in amacı üniversite öğrencileri arasında çeşitli alanlarda iş birliği yapılmasıdır. Birliğe 15'i kurucu üye statüsünde olmak üzere Azerbaycan'dan 12, Kazakistan'dan 17, Kırgızistan'dan 6, Macaristan'dan 1, Özbekistan'dan 11, KTTC'den 2 ve Türkiye'den ise 61 üniversite üyedir. Bu iş birliği doğrultusunda üye ve gözlemci ülkeler arasındaki öğrenci değişimi desteklenmektedir.

Bu çalışma, TDT üye ve gözlemci ülkelerinden Türkiye'ye eğitim görmek amacıyla gelen öğrencilerin geldikleri ülkeleri ve Türkiye'de eğitim gördükleri üniversitelere göre dağılımlarını incelemeyi ve bu inceleme doğrultusunda mevcut duruma dair genel bir çerçeve çizmeyi amaçlamaktadır. Doküman analizi yönteminin tercih edildiği çalışmanın birincil kaynakları YÖK İstatistik verileri ve TDT tarafından yayımlanan belgelerdir. Bu belgelere göre 2023-2024 eğitim-öğretim yılında TDT üye ve gözlemci ülkelerinden gelip Türkiye'de eğitim alan 90 bin 807 öğrenci bulunmaktadır. Aynı dönem içerisinde Türkiye'de eğitimine devam eden 336 bin 366 uluslararası öğrenci olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu sayı yaklaşık %27'lik bir orana tekabül ettiğini söylemek mümkündür ancak üye ve gözlemci ülkelere gelen öğrenci sayısı açısından eşit bir dağılım olmadığı görülmüştür. Türkmenistan'dan 29 bin 126, KKTC'den 800, Macaristan'dan 40, Azerbaycan'dan 40 bin 354, Kazakistan'dan 11 bin 958, Kırgızistan'dan 2282 ve Özbekistan'dan 6247 öğrenci mevcuttur. Buna ek olarak TDT üye ve gözlemci ülkelerinden gelen öğrencilerin Türkiye'de eğitim aldıkları üniversitelerin büyük oranla TÜRKÜNİB üyesi üniversiteler olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak TDT üye ve gözlemci ülkelerinden Türkiye'ye eğitim görmek amacıyla gelen uluslararası öğrenci sayısındaki eşitsizlik, eğitim iş birliklerinin başarılı bir şekilde sürdürülebilmesi için bölgesel teşviklere ve özel burslara ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, eğitim iş birliği, Türk Üniversiteler Birliği, uluslararası öğrenciler.

* Öğretim Görevlisi, Yüksek İhtisas Üniversitesi, Ankara/Türkiye. +90 553 606 45 23 nursencaglak@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-3932-3950

ANALYSIS OF THE EDUCATIONAL COOPERATION OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES IN TERMS OF THE NUMBER OF INTERNATIONAL STUDENTS IN TURKEY

Abstract

Education is one of the top priorities of the Organization of Turkic States (OTS). In this direction, various collaborations are carried out between member and observer countries. The establishment of the Union of Turkic Universities (TÜRKÜNİB), the Orkhun Exchange Program, meetings attended by the Ministers of Education of the member states are among these collaborations.

Established in 2013, TURKUNIB aims to promote cooperation among university students in various fields. The union has 12 universities from Azerbaijan, 17 from Kazakhstan, 6 from Kyrgyzstan, 1 from Hungary, 1 from Hungary, 11 from Uzbekistan, 2 from CTTC and 61 from Turkey, 15 of which are founding members. In line with this cooperation, student exchange between member and observer countries is supported.

This study aims to examine the distribution of students from OTS member and observer countries who come to Turkey to study according to their countries of origin and the universities they study in Turkey and to draw a general framework about the current situation in line with this analysis. The primary sources of the study, for which the document analysis method is preferred, are YÖK Statistics data and documents published by OTS. According to these documents, in the 2023-2024 academic year, there are 90,807 students from OTS member and observer countries studying in Turkey. Considering that there are 336 thousand 366 international students continuing their education in Turkey in the same period, it is possible to say that this number corresponds to a rate of approximately 27%, but it is seen that there is not an equal distribution in terms of the number of students from member and observer countries. There are 29,126 students from Turkmenistan, 800 from TRNC, 40 from Hungary, 40,354 from Azerbaijan, 11,958 from Kazakhstan, 2282 from Kyrgyzstan and 6247 from Uzbekistan. In addition, it has been determined that the universities where students from OTS member and observer countries receive education in Turkey are mostly TURKUNIB member universities. As a result, the disparity in the number of international students from OTS member and observer countries coming to Turkey to study shows that regional incentives and special scholarships are needed for the successful continuation of educational cooperation.

Keywords: Organization of Turkic States, educational cooperation, Union of Turkic Universities, international students.

GİRİŞ

Üye ve gözlemci ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi amaçlayan TDT'nin iş birliği yaptığı alanlarından başında tamamlayıcı ve pekiştirici yönüyle dikkat çeken (Kazel, 2023, s. 1661) eğitim gelmektedir. Bu kapsamda Bakanlar ve Çalışma Grubu Toplantıları, TÜRKÜNİB, Orhun Değişim Programı, Türk Akademisi gibi faaliyetler aracılığıyla akademik iş birlikleri, öğrenci ve öğretim üyesi değişimleri, eğitimde standart belirleme çalışmaları teşvik edilmektedir (Bıyıklı, 2016, s. 408; 21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı, 2023, s. 165).

Eğitim iş birlikleri içinde yer alan öğrenci değişim programları kültürel etkileşim sağlaması, ortak değer bilincinin oluşturulması, Türk diline dikkat çekilmesi, bilimsel iş birliklerinin yürütülmesi ve mevcut bağların güçlendirilmesine yardımcı olması sebebiyle önemli görülmektedir (Yeşilot, 2025, s. 287). TÜRKÜNİB, üye/gözlemci üniversiteler arasında öğrenci hareketliliğini teşvik ederek öğrencilerin farklı ülkelerde eğitim alma fırsatı yakalamalarını ve çok kültürlü bir bakış açısı kazanmalarını hedeflemektedir (Taşdemir, 2024, s. 39-40). Bu çerçevede hayata geçirilen değişim programları, öğrencilerin belirli sürelerle Türk devletlerindeki farklı üniversitelerde öğrenim görmelerine imkân tanımaktadır. Söz konusu program, yalnızca akademik bilgi paylaşımını değil aynı zamanda Türk dünyasındaki gençlerin birbirlerini daha yakından tanımalarını ve ortak bir kimlik bilinci oluşturmalarını da desteklemektedir. Akademisyen değişim programları ise öğretim üyelerine farklı üniversitelerde ders verme ve ortak araştırma projeleri yürütme fırsatı sunmaktadır (TÜRKÜNİB Orhun Değişim Programı Yönetmeliği,).

Türkiye, öğrenci değişim programlarında merkezi bir rol oynayarak Türk dünyasındaki akademik iş birliklerine önemli katkılar sağlamaktadır. Geniş üniversite ağı, akademik birikimi ve uluslararası eğitim politikaları sayesinde Türkiye, TDT üye ve gözlemci ülkelerden gelen öğrenciler için cazip bir eğitim merkezi haline gelmiştir. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ve Türkiye Bursları gibi programlar aracılığıyla birçok ülkeden öğrenciye eğitim fırsatı sunan Türkiye bu sayede hem akademik çeşitliliği desteklemekte hem de kültürel etkileşimi artırmaktadır. Ayrıca Mevlâna gibi değişim programlarıyla öğrencilere farklı üniversitelerde eğitim alma imkânı tanıyarak ortak bilimsel projelerin geliştirilmesine ve Türk dünyasındaki akademik standartların yükseltilmesine katkıda bulunmaktadır. Türkiye'nin bu alandaki aktif rolü, öğrenci değişim programlarının sürdürülebilirliğini sağlamakla kalmayıp ortak tarih ve kültüre dayalı iş birliklerinin daha da güçlenmesine olanak tanımaktadır.

Türkiye'ye eğitim görmek amacıyla gelen öğrenciler, TDT açısından yalnızca akademik bir kazanım değil, aynı zamanda üye ve gözlemci ülkeler arasındaki iş birliklerinin güçlenmesi adına önemli bir göstergedir. Türkiye'de öğrenim gören öğrenciler, burada edindikleri akademik birikim ve kültürel deneyim sayesinde ülkelerine döndüklerinde TDT içerisindeki bağları daha da sağlamlaştıran köprüler kurmaktadır. Bu öğrenciler, ortak değerleri pekiştirmenin yanı sıra bilimsel ve ekonomik iş birliklerinin gelişimine de katkıda bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı uluslararası öğrenciler, TDT üyesi ülkeler arasında hareketliliğin ve akademik standartların artmasına katkı sağlayarak uzun vadede bölgesel entegrasyonu güçlendiren bir unsur haline gelmektedir. Bu açıdan TDT üye ve gözlemci ülkelerinden gelen uluslararası öğrenci sayıları, Türkiye'de tercih ettikleri üniversiteler ve tercih sebepleri incelenmesi gereken bir husustur.

YÖNTEM

Bu çalışma, TDT üye ve gözlemci ülkelerinden Türkiye'ye eğitim almak için gelen öğrencilerin sayısal dağılımını ve öğrencilerin tercih ettikleri üniversiteleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın verileri, YÖK tarafından yayımlanan istatistiksel veriler ve TDT tarafından paylaşılan resmi dokümanlar üzerinden elde edilmiştir.

Toplanan veriler çerçevesinde TDT üye ve gözlemci ülkelerinden gelen uluslararası öğrencilerin sayısal dağılımları incelenmiş, öğrencilerin tercih ettikleri üniversiteler belirlenmiş ve bu eğilimlerin eğitim iş birlikleri bağlamında ne anlama geldiği analiz edilmiştir. Özellikle TÜRKÜNİB üyesi üniversitelerin tercih edilme oranları özel olarak ele alınmış, TDT kapsamındaki eğitim politikalarının bu tercihler üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

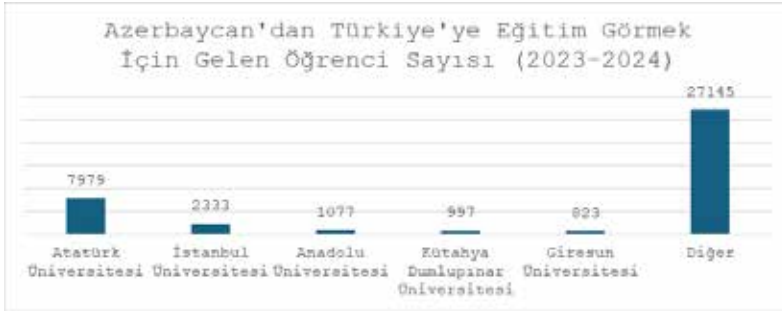
BULGULAR

2023-2024 eğitim öğretim yılında Türkiye'ye öğrenim görmek amacıyla gelen uluslararası öğrencilerin sayısı 336 bin 366'dır. Bu öğrencilerin 90 bin 807'i TDT üye ve gözlemci ülkelerinden gelmektedir.

Tablo 1. Türkiye'ye Eğitim Görmek İçin Gelen Uluslararası Öğrenci Sayısı (2023-2024)

TDT üye ve gözlemci ülkelerinden 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Türkiye'ye öğrenim görmek amacıyla gören öğrencilerin sayısına bakıldığında ilk sırada 40 bin 354 öğrenci ile Azerbaycan gelmektedir. Azerbaycan'dan gelen öğrencilerin en çok tercih ettikleri üniversiteler şu şekildedir:

Tablo 2. Azerbaycan'dan Türkiye'ye Eğitim Görmek İçin Gelen Uluslararası Öğrenci Sayısı (2023-2024)

2023-2024 yılında Türkiye'de eğitim gören Azerbaycanlı öğrencilerin en çok tercih ettiği üniversitede 7979 öğrenci ile Atatürk Üniversitesi olmuştur. Bunu sırasıyla İstanbul Üniversitesi (2333 öğrenci), Anadolu Üniversitesi (1077 öğrenci), Kütahya Dumlupınar Üniversitesi (997) ve Giresun Üniversitesi (823 öğrenci) takip etmektedir. Adı geçen üniversitelerden sadece Giresun Üniversitesi TÜRKÜNİB üyesi değildir.

Toplam Azerbaycanlı öğrenci sayısının çeyreğinden fazlası bu 5 üniversiteyi

tercih ederken diğer 27 bin 145 öğrenci 187 üniversiteye dağılmış durumdadır. Bu duruma göre Türkiye'deki neredeyse her üniversitede Azerbaycanlı öğrenci bulunduğunu ve öğrencilerin üniversite tercihlerinde coğrafi yakınlığın etkili olduğunu söylemek mümkündür.

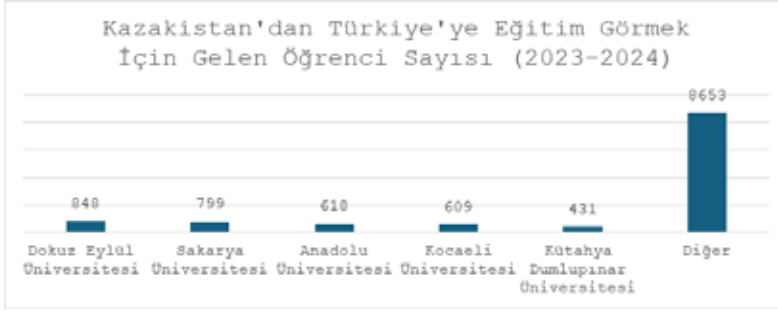
Azerbaycan'dan sonra en çok öğrencinin geldiği TDT üyesi/gözlemci ülke Türkmenistan'dır. 29 bin 126 Türkmenistanlı öğrenci 2023-2024 yılında Türkiye'de öğrenim görmüştür. Bu öğrencilerin tercih ettikleri üniversiteler ve öğrenci sayıları şöyledir:

Tablo 3. Türkmenistan'dan Türkiye'ye Eğitim Görmek İçin Gelen Uluslararası Öğrenci Sayısı (2023-2024)

Türkmenistan'dan gelen öğrencilerin 1795 kişi ile en çok tercih ettiği üniversite hem bir vakıf üniversitesi olması hem de TÜRKÜNİB üyesi olmamasıyla dikkat çeken İstanbul Şişli Meslek Yüksekokulu'dur. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi 1652 öğrenci ile ikinci sıradayken onu 1261 öğrenci ile TÜRKÜNİB üyesi olmayan Uşak Üniversitesi, 1174 öğrenci ile Kırklareli Üniversitesi ve 1033 adet öğrenci ile Ondokuz Mayıs Üniversitesi takip etmektedir. Toplam 6915 öğrenci adı geçen bu 5 üniversiteyi tercih ederken geriye kalan 22 bin 211 öğrenci 174 üniversitede eğitim görmüştür.

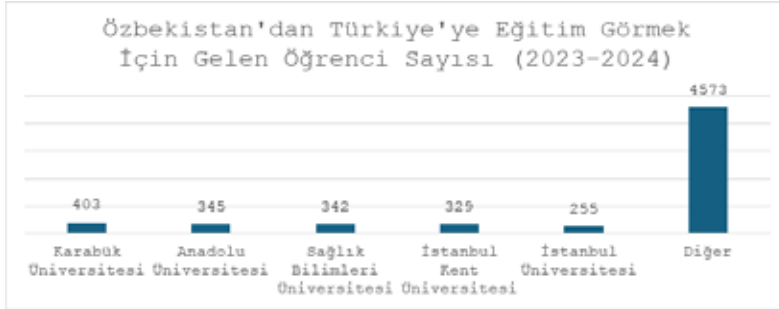
Kazakistan'dan gelen 11 bin 958 öğrenci, TDT üyesi/gözlemci ülkelerinden gelen öğrenciler arasındaki üçüncü büyük grubu oluşturmaktadır. Bu öğrencilerin eğitim gördükleri üniversiteler şunlardır:

Tablo 4. Kazakistan'dan Türkiye'ye Eğitim Görmek İçin Gelen Uluslararası Öğrenci Sayısı (2023-2024)

Kazakistanlı öğrencilerin tercih ettikleri üniversiteler sırasıyla Dokuz Eylül Üniversitesi (848 öğrenci), Sakarya Üniversitesi (799 öğrenci), Anadolu Üniversitesi (618 öğrenci), TÜRKÜBİB üyesi olmayan Kocaeli Üniversitesi (609 öğrenci) ve Kütahya Dumlupınar Üniversitesi (431 öğrenci) şeklindedir. Toplam Kazakistanlı öğrenci sayısının çeyreğinden fazlası bu 5 üniversitede bulunmaktadır. 163 üniversite ise geriye kalan 8653 öğrenciye ev sahipliği yapmaktadır.

TDT üyesi/gözlemci ülkelerinden biri olan Özbekistan'dan 6 bin 247 öğrenci 2023-2024 eğitim öğretim yılında Türkiye'de eğitim almıştır.

Tablo 5. Özbekistan'dan Türkiye'ye Eğitim Görmek İçin Gelen Uluslararası Öğrenci Sayısı (2023-2024)

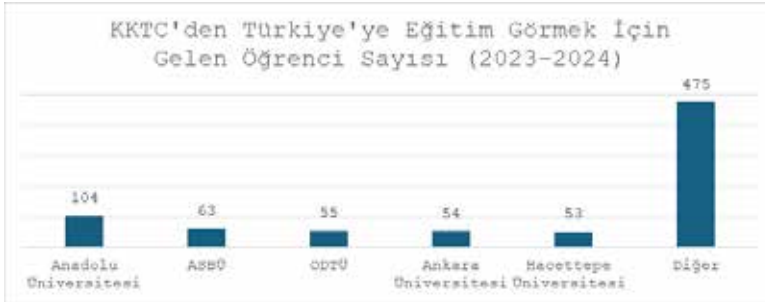
Türkiye'de 162 farklı üniversitede Özbekistanlı öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrenciler en çok sırasıyla Karabük, Anadolu, Sağlık Bilimleri, İstanbul Kent ve İstanbul Üniversitesini tercih etmiştir. Sağlık Bilimleri ve İstanbul Kent Üniversitesi TÜRKÜNİB üyesi değildir.

Tablo 6. Kırgızistan'dan Türkiye'ye Eğitim Görmek İçin Gelen Uluslararası Öğrenci Sayısı (2023-2024)

2023-2024 eğitim öğretim yılında Türkiye'deki 148 üniversitede toplam 2282 Kırgızistanlı öğrenci bulunmaktadır. Kırgızistanlı öğrencilerin tercih ettikleri üniversiteler sırasıyla Ankara Üniversitesi (303 öğrenci), Dokuz Eylül Üniversitesi (113 öğrenci), Anadolu Üniversitesi (104 öğrenci), İstanbul Üniversitesi (83 öğrenci), Karabük Üniversitesi (82 öğrenci) ve Sivas Cumhuriyet Üniversitesi (82 öğrenci) şeklindedir.

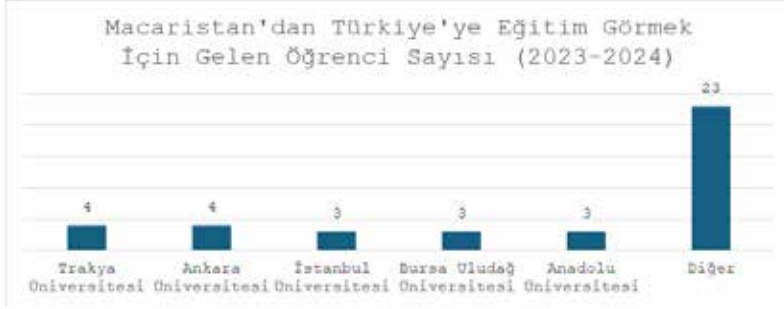
800 KKTC'li öğrenci 2023-2024 yılında Türkiye'de 80 farklı üniversitede öğrenim görmüştür. Bu öğrencilerin tercih ettikleri üniversiteler ve öğrenci sayıları şöyledir:

Tablo 7. KKTC'den Türkiye'ye Eğitim Görmek İçin Gelen Uluslararası Öğrenci Sayısı (2023-2024)

KKTC'den gelen öğrencilerin 104 kişi ile en çok tercih ettiği üniversite Anadolu Üniversitesi'dir. ASBÜ 63 öğrenci ile ikinci sıradayken onu 55 öğrenci ile TÜRKÜNİB üyesi olmayan ODTÜ, 54 öğrenci ile Anadolu Üniversitesi ve 53 adet öğrenci ile Hacettepe Üniversitesi takip etmektedir. Toplam 325 öğrenci adı geçen bu 5 üniversiteyi tercih ederken geriye kalan 475 öğrenci farklı üniversitelerde eğitim görmüştür.

TDT üye ve gözlemci ülkelerinden 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Türkiye'ye öğrenim görmek amacıyla gören öğrencilerin sayısına bakıldığında son sırada 26 üniversiteden 40 öğrenci ile Macaristan gelmektedir. Macaristan'dan gelen öğrencilerin en çok tercih ettikleri üniversiteler şu şekildedir:

Tablo 8. Macaristan'dan Türkiye'ye Eğitim Görmek İçin Gelen Uluslararası Öğrenci Sayısı (2023-2024)

2023-2024 yılında Türkiye'de eğitim gören Macaristanlı öğrencilerin en çok tercih ettiği üniversiteler 4 öğrenci ile Trakya Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi olmuştur. İstanbul Üniversitesinde, Bursa Uludağ Üniversitesinde ve Anadolu Üniversitesinde üçer öğrenci bulunmaktadır. En çok öğrencinin geldiği ülke olan Azerbaycanlı öğrencilerin sayısı, Macaristanlı öğrencilerin bin katından fazladır.

SONUÇ

2023-2024 eğitim-öğretim yılı itibariyle TDT üye ve gözlemci ülkelerinden gelen toplam 90.807 öğrencinin Türkiye'de eğitim gördüğü belirlenmiştir. Bu öğrenciler, toplam uluslararası öğrenci sayısının %27'sini oluşturmaktadır ancak üye ve gözlemci ülkeler arasında öğrenci dağılımında belirgin bir eşitsizlik gözlemlenmiştir. Azerbaycan ve Türkmenistan en fazla öğrenci gönderen ülkeler olurken Macaristan gibi bazı ülkelerden gelen öğrenci sayısı oldukça sınırlı kalmıştır.

TDT kapsamında gerçekleştirilen eğitim iş birliklerinin öğrenci hareketliliğini desteklediği ancak bu hareketliliğin çoğunlukla belirli ülkelere odaklandığı görülmüştür. Türkiye'deki öğrencilerin büyük bir kısmının TÜRKÜNİB üyesi üniversiteleri tercih ettiği belirlenmiştir. Ancak TÜRKÜNİB üyesi bazı üniversitelerin daha az tercih edilmesi, bu kurumların görünürlük ve akademik başarı konusunda daha fazla desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Buna ek olarak öğrenci hareketliliğindeki dengesizliğin giderilmesi amacıyla bölgesel teşvikler ve özel burs programlarının

yaygınlaştırılması önerilmektedir. Bu sayede TDT kapsamındaki eğitim iş birliklerinin daha eşitlikçi ve etkin bir şekilde sürdürülebilmesi mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı. (2023). Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.
- Bıyıklı, M. (2016). Türk Dünyası ortak kuruluşu Oarak Türk Akademisi Uluslararası Teşkilatı (Twesco), rolü ve iş birlikleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Afro-Avrasya Özel Sayısı*, s. 404-418.
- Kazel, E. (2023). Siyasi coğrafyada bloklar ve blokların güçlendirilmesinde eğitimin rolü: Türk Devletleri Teşkilatı örneği. *Milli Eğitim Dergisi*, 52 (239), 1649-1672. DOI: 10.37669/milliegitim.1120490
- Taşdemir, O. E. (2024). Türk Devletleri Teşkilatı: Kültürel bağlamda bir inceleme. [Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Türk Keneşi Türk Üniversiteler Birliği (TÜRKÜBİB). *Orhun Değişim Programı Yönetmeliği*. [http:// turkunib.org/tr/orhun](http://turkunib.org/tr/orhun)
- YÖK (2024). Yükseköğretim Bilgi Yönetimi Sistemi, <https://istatistik.yok.gov.tr/>

ŞEYH GALİB'İN 'HÜSN Ü AŞK' MESNEVİSİNDE TÜRK KÜLTÜRÜNE AİT BAŞLICA DEĞERLER

İbrahim Furkan ÇAL*

Özet

Bu çalışmada, Şeyh Galib'in hayatı ve en tanınmış eseri Hüsn ü Aşk mesnevisi hakkında genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra, eserin içindeki başlıca Türk kültür unsurları ele alınacaktır. Türk kültürü, köklü bir geçmişe sahip olup Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada tarihsel süreç içerisinde şekillenmiştir. Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk mesnevisi de bu kültürel mirasın izlerini taşır ve zamanla şekillenen geleneklerin bir yansımasıdır. Türk kültürü, geçmişten günümüze halkın ortak değerleri, inançları ve yaşam biçimiyle şekillenmiş, zengin bir kültürel birikime sahiptir. Misafirperverlik, geleneksel sanatlar, tarihî miras ve çeşitlilik gibi unsurlar Türk toplumunun özüdür. Aile bağları, gelenek ve göreneklere bağlılık gibi değerler, Türk kültürünün temel taşlarını oluşturur. Bu unsurlar, halkın yaşam biçimine ve toplumsal düzenine yön verirken, bir arada yaşama kültürünü de pekiştirir. Çalışmanın temel amacı, Hüsn ü Aşk mesnevisindeki kültürel öğeleri inceleyerek, bu unsurların nasıl bir yansıma bulduğunu gözler önüne sermektir. Mesneviden örneklerle, Türk kültürüne ait önemli değerler, gelenekler ve semboller, eserin içinde nasıl betimlenmiş ve yansıtılmıştır? Hüsn ü Aşk'ta yer alan merhem, lokman hekim, meclis, şemşir, avlanmak, akarsu, bebek beşiği, ninniler, Hümâ kuşu, kına yakma ve kız isteme merasimi gibi semboller, Türk kültürünün derin izlerini taşır. Bunlar, sadece bireysel değil, toplumsal düzeyde de Türk halkının değerlerini, inançlarını ve geleneklerini simgeler. Şeyh Galib' in Hüsn ü Aşk mesnevisi, Türk kültürünün derinliklerine ışık tutan bir eser olup, hem edebi hem de kültürel açıdan büyük bir öneme sahiptir. Bu çalışma, eserdeki kültürel unsurların incelenmesiyle, Türk kültürünün edebiyatla nasıl iç içe geçtiğini ve kültürün sürekli evrilen yapısını anlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hüsn ü Aşk, Türk Kültürü Unsurları

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İbrahim Furkan Çal, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye, furkan.cal.06@gmail.com, 0009-0001-3372-1117

THE MAIN VALUES OF TURKISH CULTURE IN SHEIKH GALİP'S 'HÜSN Ü AŞK' MASNAVİ

Abstract

In this study, after providing a general overview of Şeyh Galib's life and his most renowned work *Hüsn ü Aşk*, the primary elements of Turkish culture found within the work will be examined. Turkish culture, with its deep-rooted history, has been shaped over time across a vast geography stretching from Central Asia to Anatolia. Şeyh Galib's *Hüsn ü Aşk* bears traces of this cultural heritage and reflects traditions that have evolved over time. Turkish culture has developed through the shared values, beliefs, and lifestyles of its people from the past to the present, resulting in a rich cultural accumulation. Hospitality, traditional arts, historical legacy, and diversity are among the core aspects of Turkish society. Values such as strong family ties and adherence to customs and traditions form the foundations of Turkish culture. These elements not only guide the lifestyle and social structure of the people but also strengthen the culture of communal living. The main purpose of this study is to examine the cultural elements within *Hüsn ü Aşk* and to reveal how these elements are reflected in the text. With examples from the mesnevi, it will be explored how significant values, traditions, and symbols of Turkish culture are described and represented in the work. Symbols such as ointment, Lokman the Sage, assembly (meclis), sword (şemşir), hunting, running water, baby cradle, lullabies, the Huma bird, henna application, and the ceremony of asking for a girl's hand in marriage all carry deep traces of Turkish culture. These elements symbolize not only individual but also societal values, beliefs, and traditions of the Turkish people. Şeyh Galib's *Hüsn ü Aşk* is a work that sheds light on the depths of Turkish culture and holds great significance both literarily and culturally. This study aims to understand how Turkish culture is interwoven with literature and to explore the ever-evolving nature of culture through the examination of cultural elements in the work.

Keywords: *Hüsn ü Aşk*, Elements of Turkish Culture

Giriş

Binlerce yıllık varlığı olan Türk milletleri var olduğu süreç boyunca birçok manevi değer, geçmişten günümüze taşınmıştır. Bu manevi değerler hem edebiyatımıza hem de hayatımıza sirayet etmiştir. Bir milletin milli kültür ve kimliği yok ise manevi anlamda ve günlük yaşantıda boşluklar yaşanır. Türk milletinin zengin kültürel gelenekleri mevcuttur. Nesilden nesile aktarılmaktadır. Bu çalışmada ise Klasik Türk edebiyatının 16. Yüzyıl şairlerinden bir tanesi olan Şeyh Galib'in, Hüsn ü Aşk adlı mesnevisindeki Türk kültürüne ait olan bazı değerleri, eserdeki beyitlerden hareketle tanıtp ve ardından yorumlamaya çalışacağız. Bu sayede atalarımızın geçmişten bugüne kadar bize miras bıraktığı gelenekleri yakından inceleme fırsatı bulmuş olup, Türk kültürüne ait olan âdetleri gün yüzüne çıkarmış olacağız.

Şair, 1557 yılında İstanbul'da doğmuştur. Şeyh Galib'in asıl adı Mehmed'dir ve şiirlerinde önce 'Es'ad' daha sonra da 'Galib' mahlasını kullanmıştır. İlk eğitimini babasından görmüş ve ondan Farsça öğrenmiştir. Daha sonra Galata Mevlevihanesi'nde Şeyhi Dede ve Hoca Neş'et Efendi'den dil ve edebiyat dersleri almıştır. Genç yaşlarda şiir yazmaya başlamış ve henüz 24 yaşındayken bir divan oluşturacak kadar şiir toplamıştır. 30 yaşlarındayken Konya'ya çilehaneye gitmiş ve sonrasında ısrarlar üzerine Yenikapı Mevlevihanesi'ne getirilmiştir. Dönemin Osmanlı Padişahı olan Sultan Selim Han ile arası çok iyidir. Galata Mevlevihanesi postnişinliğinden alınan Halil Nu'man Dede'nin yerine henüz 34 yaşlarındayken Galata Mevlevihanesi şeyhliğine Şeyh Galip getirilmiştir. Şair henüz 42 yaşındayken İstanbul'da 1799'da veremden dolayı vefat ettiği söylenir. Galata Mevlevihane'sine defnedilir. Güler yüzlü, zarif, orta boylu ve nüktedan bir kişiliği olduğu söylenmektedir. Son olarak Şeyh Galib, klasik şiirin son büyük temsilcisi ve şairi olarak kabul görmektedir. Sebki Hindi'nin en büyük ve en güçlü şairlerinden bir tanesidir. (Şentürk, 2016: 546)

Şeyh Galib'in en meşhur eseri *Hüsn-ü Aşk*'tir. Eser 1783 yılında tamamlanmıştır. Aruzun "mef'ûlü mefâilün feülün" kalıbıyla yazılmıştır. 2000 beyti aşkın hacimde bir mesnevi olup kendi ifadesine göre bir mecliste Nabi'nin Hayrabad'ının övülmesi ve ona nazire yazılamayacağını söylenmesi üzerine altı ay gibi kısa bir zamanda nazmetmiştir. Münacat, naat, miraciye ve Mevlana övgüsüyle başlayan eserin farklı yerlerinde 'tardiyye' adıyla bilinen dört adet muhammes yerleştirilmiştir. Hüsn ü Aşk tasavvuf, din ve çeşitli etkilerin oluşumunda yazılmış bir eserdir. Esere bütüncül gözle bakıldığında sadece Vahdet-i Vücut nazariyesinde oluşmadığı aşikârdır. Eser yazıldığı zamandan günümüze kadar önemini korumuş ve yerli yabancı bütün eleştirmenler

tarafından olağanüstü bir eser olarak değerlendirilmiştir. (Şentük 621,626).

Beyitler ve verilen anlamlar Muhammet Nur Doğan'ın, Şeyh Galib Hüsn ü Aşk adlı kitabından alıntıdır.

86. Beyit – Merhem Kültürü

Ol bi-dile iltiyâm kıldı

Gönlünü alıp hırâm kıldı

Anlamı: “(Cebrail), o kalbi yaralı aşığa *merhem* sundu ve gönlünü alarak (Tanrı katına doğru) yürüdü.”

Türk kültüründe, bizi merhem deyince Lokman Hekim karşılar. Halk arasında ve üst kesimlerde ‘hastalık gideren şifacı’ kişi olarak halk arasında ve üst kesimlerde bu isimle bilinir. Türklerin yoğunlukta yaşadığı bölgelerde Lokman’ın ‘Hekimlerin piri’ olarak kabul gördüğü bilinmektedir. Lokman Hekim, halkın acılarına merhem olup hastaların şifası için merhem hazırlar. Halk arasında Lokman Hekim’in söylemleri bugün de olduğu gibi insanların ağızından ve yaşantısından çıkmamıştır. Son olarak şifa ve Lokman Hekim kelimesi Anadolu’da eş anlamlı kelimeler olarak da varlığını sürdürmektedir. Ve bugün de yaşantımızda kullandığımız kelimeler haline gelmiştir.

171. Beyit – Meclis Kültürü

Bir meclis-i ünse mahrem oldum

Ol cennet içinde Âdem oldum

Anlamı: “Bir dostlar *meclisine* girdim; sanki cennet içinde Âdem olmuşum.”

Türk Kültür Tarihinde toy kurultay ve meclis kavramlarının çok büyük önemi vardır. Geçmişten günümüze kadar, karar meclislerinde o dönemin fikir insanları, yüksek makam ve mevkilerdeki kişiler, beyler ve kadınlar, bir konu hakkında karar almak veya danışma yapmak amacıyla meclislerde toplanırlardı. Türk tarihinin eski zamanlarda ve bu denli geniş coğrafyalara yayılmalarının bir nedeni ise toy ve meclis kültürlerini iyi bilip ve ona göre güzel biçimde uygulamalarıdır. Devlet adamları bir karar alacaksa önce toyu yani meclisi kurar ve ardından devletin ileri gelen büyüklerine danışır. Eski zamanlarda ve günümüzde mecliste kadınlar söz hakkına sahiptirler. Oya ve söz hakkına sahip olmaları kadınlara tarih boyunca verdiğimiz değeri büyük ölçüde göstermektedir.

248. Beyit – Kılıç Kültürü

Her birisi bir nigâra urgun

Şeşşîr gibi dehanı pür-hûn

Anlamı: “Her birisi, dudakları *kılıç* gibi kanlı bir güzele vurulmuştu.”

Şeşşîr, Orta Asya kökenli kavisli bir yapıya sahip kılıç türüdür. Orta Asya Türk kökenli olan bu kılıcın kökeni 9. Yüzyıla kadar dayanmaktadır. Kılıçlar bizim kültürümüzde her iki tarafı da keskin kılıçlar ve sadece tek tarafı keskin (eğri kılıç) kılıçlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tek tarafı keskin kılıçlar, Türk kılıcı olarak bilinir. Türklerin iki elinde de kılıçla birlikte savaşması ve bu denli ağır savaş aletlerini hafifmiş gibi kullanmaları, hem düşmana korku verirdi hem de karşıdaki insanlar Türklerden övgüyle bahsedilmesine sebep olurdu. Kılıç, Türklerin yaşamında çok önemli bir yere sahiptir. Türkler için kılıç sadece savaş aleti olmayıp gücü, adaleti, doğruluğu, cesareti, dostluğu, yaşamı ve ölümü temsil eder.

263. Beyit – Avlanma Kültürü

Azm eyleseler şikâra bunlar

Gitmez gelecek diyara bunlar

Anlamı: “Avlanmaya niyet etseler, dönülebilecek bir diyara gitmezlerdi.”

Avcılık, yediden yetmişe tüm halkların yaşamsal olarak tabanını oluşturmuştur. Orta Asya Türk Devletleri, Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu sultanları da dahil olmak üzere herkes ilgi göstermiştir. Nice Türk boylarının kültürlerinde ve sosyal hayatlarında avlanmanın ve avcılığın derin önemi görülmüştür. Özellikle Orta Asya Türklerinin, hayatlarının bir parçası olmuştur. Avcılık, Türklerin sosyal hayatlarında etkili olmuş ve savaş kadar önemli bir hale gelmiştir. Aynı zamanda kadınların da katıldığı bir eylem haline gelmiştir. Nitekim avlanma ve avcılık kültürü günümüze kadar ulaşmış ve günümüzde de sürmeye devam etmiştir.

273. Beyit – Su Kültürü

Maksûdları hemân akarsu

Yeksân leb-i şerha vü leb-i cû

Anlamı: “Arzuları elbette *akan suya* ulaşmaktı ama, (onlar için) kanayan yaralarının ağzı ile su kenarları birdi.”

Türk kültür unsurlarını incelediğimiz bu çalışmada, Türkler için akarsuyun çok önemli olduğundan bahsedeceğiz. Orta Asya Türklerinden beri göçebe bir hayat tarzı benimsemiş durumdayız. Türklerin bir bölgede çok uzun süre kaldığı görülmemiştir. Bunun sonucunda ise farklı milletlerin kültür kimliklerini, hayat yaşayış gayelerini, duygu ve düşünce yapılarını gözlemlemiştir. Göçebe Türk topluluklarının yerleştiği yerde mutlaka ama mutlaka bir su birikintisi, göl veya akarsu olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca su olmasının yanında yeşillik ve düzlük olması da öncelikler arasındaydı. Çünkü nihayetinde yeşillik ve su olmadan, hayat olamayacağı bir gerçektir.

317. *Beyit – Beşik Kültürü*

Yapdırdı sipihri pür-felâket

Tâbûtdan ana mehd-i – râhat

Anlamı: “Belalı felek ona tabuttan bir *beşik* yaptırdı.”

Türk dünyasında ortak bir simge arayacak olsaydık şüphesiz bunların en başında beşik gelirdi. Kafkaslar, Orta Asya ve Batı Asya gibi sayısız ve geniş halkların kullandığı beşik, Türklerin icadıdır. Göçebe Türkler beşiği yol ve hava şartlarına uygun olarak, at ve deve üzerinde seyahat amaçlı tasarlamışlardır. Günümüzde ve eski zamanlarda ki Türklerin, bebekler için yaptıkları beşikler hâlâ varlığını korumaktadır. Bugün biraz biçim olarak değiştiyse bile kullanılış amacı olarak varlığını korur. Eski den beşiklerin daha sağlam olabilmesi için tahtalardan yapılırdı. Beşik, Türk milletlerinin geçmişten günümüze kadar en yaygın ortak kültür mirası olarak kaynaklarımıza geçmiştir.

318. *Beyit – Ninni Kültürü*

Tâ didesi ola hâba mu'tâd

Bu şi'ri ederdi dâye inşâd

Anlamı: “Gözleri uykuya dalsın diye dadısı bu şiiri (*ninni olarak*) okuyordu.”

Anonim halk şiiri türlerinden biri olan ninniler, genellikle çocukları uyutmak ve sakinleştirmek için; anneler, dadılar ve büyük anneler tarafından söylenmiş olan ezgili sözlerdir. Ninni kelimesinin kökeni ve ne zamandan beri kullanıldığı tam olarak bilinmemektedir. Geçmişten günümüze kadar uzanan, Türk kültürü unsuruna örnek teşkil eder.

340. *Beyit – İlim, Bilim ve Tahsil*

Kim ola bu iki şüh-ı âkil

Tahsil-i hünerle bedr-i kâmil

Anlamı: “Bu iki akıllı güzel, bilgi ve hüner *tahsil* ederek dolunay gibi olgunlaşsınlar.”

Osmanlı İmparatorluğu ve Selçuklu Devletinde, gençlerin tahsiline, ilim ve irfan öğrenmelerine büyük ölçüde önem verilmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti’nde Türk mekteplerinin yanı sıra, birçok sıbyan mektepleri de açılmıştır. Türk kültüründe geçmişten günümüze kadar, gençlerin ilim tahsil edip büyük bir âlim olmasına ve devletin önemli yerlerine getirilmelerine büyük önem verilmiştir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğunda, birçok yerde Enderun mektepleri ve medreseler açılmıştır. İlime bu denli önem verilmesinin sebepleri öğrencilerin mektepte arkadaşlığı, hayatı, kültürü, örfü, âdeti, gelenek ve göreneklerini öğreniyor olmaları ve hayatlarında da uyguluyor olmalarıdır.

350. *Beyit – Kan Yalaşmak Âdeti*

Birbirine ulaştı bunlar

Ol bâğçede kan yalaştı bunlar

Anlamı: ”Bunlar birbirilerine ulaştılar ve o bahçede karşılıklı *kan yalaştılar*.”

Kan yalaşmak, eski Türk âdetleri arasında yerini almaktadır. Klasik Türk edebiyatı metinlerinde de ‘kan yalaşmak’ ve ‘kan yalaşıp kardeş olmak’ gibi ifadelerle sıklıkla karşılaşılmaktadır. Dost ve kardeş olmak için iki kişinin kendi bileklerini hafifçe keserek birbirlerinin birer damla kanını yalamaları bu âdete örnek teşkil eder. Şairler klasik Türk edebiyatında bu âdetin bir yemin ritüeli olduğunu belirtmişlerdir. Bu yeminin taraflar arasında manevi bir sorumluluk bilinci yüklediğini belirtmişlerdir. Türklerin en eski ant içme törenlerinden biri olan bu âdet, Türk geleneğinden bir örnektir.

561. *Beyit – Hümâ Devlet Kuşu Geleneği*

Huffâş – veş ol hümâ-yı devlet

Şeb-revliği eylemişdi âdet

Anlamı: “O *devlet kuşu*, yarasa gibi geceleri dolaşmayı adet edinmişti.”

Hümâ kelimesi günümüzde cennet kuşu, talih kuşu, kut, uğur ve mutluluk anlamlarına gelir. Türklerde hümâyâ birtakım anlamlar yüklenir. Eski Türk geleneklerinde var olan ongun veya onkun şeklinde ifade edilen inanışa göre, her Türk boyunun kendine has

ongunu olmuştur. O boyun kurucusu ve aynı zamanda kağana veya millete talih getiren bir figür olmuştur. Osmanlı Devleti döneminde devletin yönetildiği meclise 'Hümâyün' adı verilmiştir. Nedeni ise hümâ kuşunun baht, talih ve devlet kuşu anlamlarına geldiği içindir. Ayrıca hümâ kuşu yani başka adıyla devlet kuşu, yedi kat göklerde uçup, Allah-u Teâlâ ile konuşabildiği inancına göre, cennet kuşu olarak tanımlanır.

583. Beyit – Nevruz Kültürü

Bir dem ki bahâr-ı âlem - efûz

Bahş etdi cihana câm-ı nevrüz

Anlamı: “Âlemi aydınlatan baharın cihana *nevrüz* kadehi sunduğu bir zamandı.”

Nevruz, Türklerin yeniden tarih sahnesine çıkışını ve yeni yılın başladığını, kutlamalarla ifade eden çok eski ve önemli bir Türk bayramıdır. Nevruz bayramının diğer adı 'Ergenekon' bayramıdır. Türk dünyasının tamamında kutlanan önemli bir bayramdır. Nevruz törenleri bugün başka isimlerle anılsa da, nevrüz olarak bilinir ve bugün Anadolu'da dahi nevrüz kutlamalarına devam edilmektedir. Bu kutlamaların özündeki amaç ise kardeşlik duygusunu pekiştirmek, milli dayanışmayı devam ettirmek ve sevgi damarlarını Türkler ve Türkler üzerinde devamlı kılmaktır.

944. Beyit – Kına Âdeti

Hûn sanma görüp elinde hınnâ

Bi- behredir aşkdan züleyhâ

Anlamı: “Ellerindeki *kınaya* bakıp da onları kan zannetme; çünkü Züleyha aşktan hiç nasibini almamıştır.”

Kına yakma âdeti peygamberler zamanından kültürümüze girmiştir. Türk kültüründe Türkler kınayı, veba hastalığına karşı şifa olsun diye kullanmışlardır. 16.yüzyılda ise balgam söktürmesine yardımcı olması adına kına yutulmuştur. Vücuttaki ve baştaki yani kafadaki ağrı için, şifa niyetine kına kullanılmıştır. Şifa olmasının yanı sıra günümüzde de düğünlerden önce kına günü yapılmaktadır. Geçmişten günümüze gelen Türk kültürlerinden bir tanesidir.

1341. Beyit – Hamam Kültürü

Hammâmın olup şikeste câmı

Elmasdan oldu tâk u bâmı

Anlamı: “*Hamamın* camı (soğğun şiddetiyle) çatladı ve kubbelerdeki pencereler elmastan oldu.”

Türk Kültüründe hamamlar, fiziksel temizlik için kullanılan mekânlardır. Selçuklular, Beylikler dönemi ve Osmanlı Devleti zamanında hamamların inşasına ve işleyişine büyük ölçüde önem verilirdi. Hamam sadece beden temizliği için kullanılan yer değil, aynı zamanda bir sohbet meclisidir. Sadece erkeklerin değil, kadınların da gittiği uğrak mekân haline gelmiştir. Hatta kadınların özel bir gün belirleyip, hamama gittikleri zamanlar da vardır. Resmedilen minyatürlerde de hamamlara sık sık rast geliriz. Türk hamamı, çok eski çağlardan çıkıp, günümüze kadar ulaşmıştır.

1480. Beyit – At Kültürü

Hem bir dahi bir semend-i dil-keş

Etdi sana tuhfe ol peri-veş

Anlamı: “O peri yüzlü güzel sana birde çok güzel *at* hediye etti.”

Türk kültüründe at çok büyük öneme sahip bir hayvandır. Kullanım amacı olarak sadece bir yerden bir yere götürmek için değil sahibinin yoluna yoldaş olması için önemlidir. Akıllı, zeki ve duygusu olan bir hayvandır. At, ilk kez Türkler tarafından ehlileştirilmiş ve Türkler ata binen ilk millet olarak da kayıtlara geçmiştir. At bizim için murat (dilek, istek) anlamına gelir ve kutsal olarak kabul edilir. Türklerin dini, siyasi, iktisadi ve sosyal hayatlarında önemli yer tutmuştur. Eski zamanlarda insan ne anlama geliyorsa, at da aynı anlama geliyordu.

1658. Beyit – Saz Kültürü

Kıldıkda usûl nağme-i sâz

Hânendesi mest-i şu’le – âvâz

Anlamı: “*Sazın* nağmeleri yükseldiğinde, kendinden geçmiş hanendeler de alev gibi yakıcı sesleri ile şarkı söylemeye başladılar.”

Anadolunun ve Türk kültürünün vazgeçilmez, en güzel ve en eski bir yansıması olan sazın, binlerce yıllık geçmişi vardır. Türklerin sevinci, hüznü, ağlaması ve acısına saz eşlik etmiştir. Türk sazının ne kadar zamandan beri var olduğu araştırma konusu olmuş ve 1500 yıldır var olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kadar eskiye dayanması Türklerin, musikiye ve müziğe çok önem verdiği anlaşılmaktadır. Saz çalma geleneği, Türklerin tarihi kadar eskidir. İlk Türk sazı kopuz olarak bilinmektedir. Kopuz hakkındaki ilk

metinlere, Uygur metinlerinde rastlamaktayız. Milli kültür kimliğimizin yansımalarının yanında, bütün Orta Asya Türk boyları arasında kullanılan bir sazdır. Konuyu değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Kartal'ın saz ile ilgili sözüyle bitirmek istiyorum: “Eğer bir gün bir yerlerde saz çalan birisini gördüğünüz zaman o kişiden uzaklaşmayın, aksine yaklaşın ve yanına oturun. Çünkü saz çalan dertli bir insandan size asla zarar gelmez.”

SONUÇ

Bu çalışmada, Şeyh Galib'in 'Hüsn ü Aşk' adlı mesnevisinin içindeki Türk kültürünün başlıca unsurları incelenmiştir. Eser, yalnızca edebi bir şaheser olmanın yanında Türk kültürünün derin izlerini taşıyan bir başyapıttır. Eser, Osmanlı'nın mesnevi geleneğinin en güçlü halkası olarak kabul görmektedir. Hüsn ü Aşk, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan zengin bir kültür mirasının yansıması olarak, toplumsal değerler, gelenekler ve semboller bakımından büyük bir öneme sahiptir. Eserde yer alan semboller—örneğin; Merhem, Lokman Hekim, meclis, şemşir, avlanmak, akarsu, bebek beşiği, ninniler ve kına gibi Türk toplumunun bireysel ve toplumsal yaşamını, inançlarını ve geleneklerini betimlemektedir. Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk mesnevisi, Türk kültürünün farklı yönlerini, özellikle aile bağları, misafirperverlik, geleneksel sanatlar ve toplumsal ritüeller gibi unsurları ele alarak bu kültürün edebiyatla nasıl iç içe geçtiğini gözler önüne serer. Eserdeki kültürel öğeler, aynı zamanda kültürün sürekli evrilen yapısını ve geleneklerin nesilden nesile nasıl aktarıldığını da vurgulamaktadır. Geçmişten günümüze gelen bu kültür unsurlarımızın bazılarının tam anlamıyla yaşanması geleceğe olan ışıkları parıldar hale getiriyor. 500- 1000 yıllık adetlerimizin, gelenek ve göreneklerimizin bu denli uzun süreçlerce yaşatılması, değerlerimize olan saygımızı gösteriyor. Bu çalışma ile sadece Anadolu'dan günümüze gelen kültürleri değil, Türk kültürünün ana çıkış noktası olan Orta Asya'dan gelen birtakım değerler de gösterilmiştir. Sonuç olarak, Hüsn ü Aşk sadece bir aşk hikâyesi değil, aynı zamanda Türk kültürünün derinliklerini ve bu kültürün edebiyatla nasıl şekillendiğini gösteren önemli bir kaynaktır. Bu çalışma, eserin hem edebi hem de kültürel açıdan ne denli değerli olduğunu ortaya koymuş ve Türk kültürünün zenginliğini, dinamizmini bir kez daha vurgulamıştır.

KAYNAKÇA

- Akın, B. (2020). Kopuzdan “Telli Kur'an”a Türklerde Kutsal Sazın Kültürel Serüveni. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 20 (1), 135-162.
- Aras, E. (2021). Türklerde Nevruz Bayramı. *Giresun Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 345-370.

- Eroğlu, A. F. (2018). Türkler’de Ninnilerin Fonksiyonu İle İlgili Bazı Tespitler -Ninnilerle Uyanmak. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (32), 33-50.
- Belek, K. (2015). Eski Türklerde At Ve At Kültürü (Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği). *Gazi Türkiyat*, 16, 111-128.
- Büyükkol, S. & Arda, Z. (2016). Türk Kültüründe Hamam Geleneği Ve Resim Sanatına Yansımaları. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 5(27), 2047-2062.
- Coşkun, N. Ç. (2013). Türk Ninnilerine İşlevsel Yaklaşım. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(4), 499-513.
- Çolak, M. (2018). Türkçenin Söz Varlığında Kılıç. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitimi Dergisi*, 7(4), 2154-2188.
- Demirci, E. Ş. (2023). “Zümrüdüankâ Kuşu Hikâyesi” Metni Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12, 320-334.
- Doğan, M. N. (2020). *Şeyh Galib Hüsn ü Aşk*, İstanbul: Yelkenli Yayınevi.
- Erdoğan, A. (2014). İslamiyet’ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy, Kengeş, Kurultay Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 39-52.
- Feyzioğlu, N. (2010). Türk Dünyası’nda ve Anadolu’da Kopuz. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 233-245.
- Gök, S. (2023). Klasik Türk Şiirinde Bir Benzetme Unsuru Olarak “Beşik” ve “Beşik Çocuğu” Kavramları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(3), 2633-2657.
- İlhami, D. (2021). Türk Kültür Çevresinde At. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 1-12.
- Ongun, A. (1999). Türk kültüründe av. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Erzurum.
- Öcal, M. (2013). Türk Halk Müziğimizde Toplu Çalma Söyleme Geleneği. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 19(75), 129-158.
- Özder, D. (2021). Eski Bir Türk Geleneğinin Klasik Türk Şiirine Yansıması: Kan Yalaşmak. *EKEV Akademi Dergisi*, 87, 65-78.
- Şengül, A. (2008). Türk Kültüründe Nevruz ve Anadolu’da Nevruz Kutlamaları. *Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi*, 26, 61-73.
- Şentürk, A. A. (2016). *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şentürk, A. A. & Kartal, A. (2020). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uçak, S. (2018). Masal Ve Romans Bağlamında Şeyh Galib’in ‘Hüsn Ü Aşk’ Anlatısı. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]*, 1(1), 269-83.

34 HARFLİ ORTAK TÜRK ÇERÇEVE ALFABESİNİ OLUŞTURAN KONFERANSLAR DİZİSİ

Oğuzhan FERMAN*

Özet

Bu çalışmada 1991-1993 yılları arasında Türkiye’de gerçekleşen, 34 harfli Ortak Türk Çerçeve Alfabesinin oluşturulmasında temel rol oynayan konferanslar dizisi incelenmiştir. Konferanslar tarihsel metodolojiyle ele alınmıştır. Tutanak ve sonuç bildirimleri bağlamsal analizle incelenmiştir. Buradaki ifadeler, iddialar ve söylemler; dilbilimsel, tarihi, iç ve dış siyasi bağlamıyla ilişkilendirilerek yorumlanmıştır. Buna göre Türkiye’deki ve Türk dünyasındaki bazı akademisyenlerin; şahsî inisiyatifleriyle, SSCB’nin dağılmasıyla oluşan konjonktürün müsaade etmesiyle, kendi kurumlarından da destek alarak süreci başlattıkları tespit edilmiştir. Bu teşebbüsten Ortak Alfabe gibi somut bir projenin çıkması, süreci somutlaştırmıştır. İlk konferansların sonuç bildirgelerinde, katılımcıların kendi akademik çalışmalarında ve katıldıkları platformlarda kamuoyuna bu projeyi duyurmaları ve savunmaları istenmiş, böylece proje aktivist bir ruh kazanmıştır. Türkiye, projenin sunduğu fırsatları göz önüne alarak projeye destek verip platform sağlamıştır. Azerbaycan, Gagavuzya ve Kırım Tatarlarının Ortak Alfabe çerçevesinde alfabeler kabul etmesi projenin en somut kazanımlarıdır. Türkmenistan’ın kabul ettiği alfabenin projeye kısmen uyması, Özbekistan’ın kabul ettiği alfabelerin Ortak Alfabe projesinden uzaklaşması, diğer Türk Devletleri’nin alfabe değişimini sosyoekonomik ve siyasi sebeplerle gündeme almaması, Türk Devlet Başkanları Zirvesi’nin siyasi ihtilaflar sonucunda 2001 yılında sonlanması ile proje uzun yıllar başarısız veya kısmen başarılı olarak kabul görmüştür. 2011’de Türk Devletleri Teşkilatı’nın faaliyete geçmesiyle, kendisine bağlı akademik ve kültürel kurumlarında Ortak Alfabe’yi kullanması projeyi resmî düzeyde değerlendirmek üzere hazır tutmuştur. Kazakistan’da yeni alfabe çalışmalarının başlaması, Teşkilat’ın genişlemesi ve bünyesinde Ortak Alfabe Komisyonu’nun kurulması projeyi canlandırmıştır. Sonuç olarak Ortak Alfabe projesi sivil akademik inisiyatifle geliştirilip devlet makamlarınca resmîyete taşınması açısından demokrasi ve sivil siyaset örneğidir. Projenin akademik boyutundan ziyade jeopolitik ve sosyoekonomik durum gibi yapısal faktörler projenin kaderini belirlemiştir.

Anahtar Kelimeler: 34 Harfli Ortak Türk Alfabesi, 1991 Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu, Türk Dünyası, Dil ve Kültür İş Birliği, Alfabe Değişim Süreçleri

* Aspirant, Oğuzhan Ferman, Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi, Rusya, oguzhanferman@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0209-6234/>

THE SERIES OF CONFERENCES CREATED THE 34-LETTER COMMON TURKIC FRAME ALPHABET

Abstract

This study analyses the series of conferences convened in Turkey between 1991-1993, which played an important role in the creation of the 34-Letter Common Turkic Frame Alphabet. Conferences are contextually evaluated using a historical methodology. The statements, claims and discourses made in these conferences were interpreted according to their linguistic, historical, and political – both domestic and foreign- context. This study shows that a group of academicians in Turkey and the Turkic World, on their own initiative, started this process with the support of their institutions following the dissolution of the USSR. Emergence of the Common Alphabet made the process more tangible. In the final declarations of these conferences, it was stated that the participants should introduce and defend the project in other academic platforms, and in public, giving an activist spirit to the project to which Turkey provided support and platform having its prospects in mind. Adoption of new alphabets compatible with the Common Alphabet by Azerbaijan, Gagauzia and the Crimean Tatars became the most concrete success of the project. Nevertheless, the project was deemed a failure, or a semi-success, for a long time due to the following developments: Turkmenistan accepted a new alphabet only partially compatible with the project, the final alphabets adopted in Uzbekistan became irrelevant with the project, the other Turkic states had not planned an alphabet transition due to socioeconomic and political reasons, and the summits of the heads of Turkic states ended in 2001 as a result of political controversies. The establishment of the Organization of Turkic States (OTS) in 2009 and the utilisation of the Common alphabet in its academic and cultural institutions kept the project ready in case of a demand. The project has been revived in recent years in light of events such as Kazakhstan's plans for an alphabet transition, the expansion of the OTS and the Common Alphabet Commission established by the OTS. As a result, the Common Alphabet project was an example of democratic and civilian politics for it was developed by an academic initiative and supported by authorities, providing an official dimension for the project. All in all, structural factors such as geopolitical and socioeconomic circumstances determined the destiny of the project rather than the project's academic aspects.

Keywords: 34-Letter Common Turkic Alphabet, 1991 Symposium on the Modern Turkic Alphabets, Turkic World, Linguistic and Cultural Cooperation, Alphabet Transition Processes

GİRİŞ

Tarihte birçok alfabeden istifade eden Türkler, okuma-yazma melekесinin toplumun temel inşa edici unsurlarından olduğu modern döneme, düşük okuryazarlık oranlarıyla ve pedagojik olarak müşkülleri olan ama karşılıklı okuryazarlığın daha kolay olduğu Arap alfabesiyle ve yazı dilleriyle girmişlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern toplumlar tesis etmek maksadıyla alfabede ve yazılı dilde reform gerektiği, dönemin aydınlarınca zaman zaman dillendirilmiştir. 20. yüzyılda ise Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının kurulu düzenleriyle dağılması ve yeni kurulan devletlerde gelenekselci anlayışı reddedip moderniteyi benimseyen kadroların işbaşına gelmesiyle Türk Dünyası'nda dile reformist bakan anlayışın da önü açılmıştır. Bu minvalde Yakutlar'ın 1917-18 yıllarında ve Azerbaycan Türklerinin 1922'de benimsedikleri yeni Latin alfabeleri, gelişecek sürecin ayak sesleriydi. 1926'da Bakü Türkoloji Kongresi'nde Sovyetler Birliği bünyesindeki Türk halkları için toplu bir Latin harflerine geçiş sürecinin yaşanacağı açıklanmış, bu minvalde bütün halkların kendi dillerine uygun olan harfleri seçecekleri 33 harflik bir Çerçeve Alfabe geliştirilmiş ve buna *Yanalif* (yeni elifba) adı verilmiştir. 1928 yılında ise Türkiye, Harf Devrimi ile Yanalif'ten bazı farkları olan 29 harfli Türk alfabesini kabul etmiştir. 1930'ların ikinci yarısından itibaren ise büyük ölçüde Stalin'in Büyük Temizliği ile aynı dönemi paylaşıacak şekilde Sovyetler Birliği'ne tabii olan Türk halkları, herhangi bir ortak çerçeve temeli kurulmadan Kiril harfli yeni milli alfabelere geçirilmiştir (Anderson, 2006; Şimşir, 1992; Ferman, 2019).

1. Dünya Savaşı ve yeni kurulan Sovyetler Birliği döneminde Türkiye ile Türk halkları arasındaki ilişkiler büyük ölçüde kopmuştur. Sovyetler Birliği'nin son yıllarında gitgide serbestleşen uluslararası konjonktürde, Moskova'ya bağlı Sovyet Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ile iş birliği tesis etmek üzere çalışmalar zaten başlamış ve Türk dünyası iş birliği, SSCB'nin 1991'de dağılmasıyla çok daha serbest bir ortamda devam etmiştir (Aydın, 2001). Bu çalışmada Türk Dünyası İşbirliği'nde alfabe ve dil meselesinde yaşanan ve günümüzdeki projelerin de nüvelerinin atıldığı konferanslar dizisi incelenecektir. 1991-1993 yılları arasında düzenlenmiş bu konferanslar dizisinde 34 Harfli Ortak Türk Çerçeve Alfabetesi ve mütemmim projeleri olan Ortak İmla ve Ortak Yazı Dili projeleri tesis edilip tartışılmış ve bu sayede işbu projeler Türkiye ile Türk Dünyası'ndaki Türkoloji topluluğunda ve kamuoyunda bilinirlik kazanmıştır. Süreci daha iyi anlayıp yorumlamak için işbu konferansların tutanakları, basılı kayıtları ve sonuç bildirgeleri tarihî bir metodolojiyle söylem analizi temelinde incelenecek ve bu konferansların katılımcıları tarafından sarf edilen ifadeler, iddialar ve

söylemler dilbilim disiplini ve ayrıca iç ve dış siyaset ile tarih içindeki bağlamında değerlendirilmek suretiyle analiz edilecek ve günümüze dair çıkarımlarda bulunulacaktır.

Konferanslar

1991-1993 yılları arasındaki konferanslar dizisi; Ortak Alfabe, İmla ve Yazı Dili projelerinin önemli ama resmî yetkileri olmayan bir bilim insanı grubu tarafından geliştirilip tartışıldığı dört toplantıdan ve bu ülkelerin eğitim ve kültür bakanlarının ve bu ülkelerce yetkilendirilmiş temsilci ve heyetlerin katıldığı ve birçok konuyla birlikte Ortak Alfabe'nin de ele alındığı ayrıca beş toplantıdan oluşur. Bu toplantılar düzenlendiği esnada Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi bazı Türk Cumhuriyetleri ile Kırım Tatarları ve Gagavuzlar gibi bazı Türk toplulukları da kendi millî alfabesini tasarlayıp kabul etmekle uğraşıyordu. Bu sebeple işbu konferanslar ile alfabe geçiş süreçlerinin birbiriyle kesiştiği ve birbirini etkilediği karmaşık bir süreçten söz etmek mümkündür.

Kültür Bakanlığı'nın 1990 yılında düzenlediği 1. Türk Dili Kurultayı, bu konferanslar dizisinin bir ön hazırlığı şeklinde geçerek sürece büyük yön verse de Türk Dünyası'ndan katılım sağlanamadığı için esas sürecin dışında kabul edilmiştir. Ortak Alfabe'ye dair alfabe geçiş süreçleri, konferanslar ve diğer ilgili projeler 1990'ların ortalarından itibaren siyasi şartlardan ötürü eski önemini pratik manada yitirmiştir. Hem bu sebeple hem de ilgili evrağına ulaşılamadığı için 1994 yılında yine TİKA'nın düzenlediği başka bir konferans da bu çalışmada ele alınmamıştır (Ferman, 2019). Öte yandan Çerçeve Alfabe Projesi, 2010'ların ikinci yarısından itibaren Türk Dünyası İşbirliği'nin derinleşmesiyle birlikte yeni bir ivme yakalamıştır. Bu yeni süreçte geçmişe göre farklılıklar olmakla birlikte 1991-1993 dönemindeki konferanslar sürecinden de önemli hususlar tevarüs etmiştir. Bu sebeple 1991-1993 dönemi konferanslar sürecini anlamak önemlidir.

1991 Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu

İlk toplantı Marmara Üniversitesi'nde 18-20 Kasım 1991 tarihlerinde gerçekleşmiş "Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu"dur. Bu sempozyumun esas önemi, 34 Harfli Ortak Türk Alfabeti'nin oluşturulduğu toplantı olmasıdır. Sempozyum Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ile çalışmalarını İslam öncesi Türk sanatları alanında yoğunlaştıran Tek-Esin Vakfı'nın iş birliğiyle düzenlenmiştir. Bu vesileyle sivil inisiyatifin bu sempozyumun organizasyonunda önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Yine de sempozyumun Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığını Tanıtma Fonu tarafından desteklenmesiyle,

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın da sempozyuma destek telgrafi yollaması ve bu telgrafın sempozyumun açılışı esnasında okunmasıyla sempozyumun resmî bir boyutunun olduğunu da söylemek gerekir. Yazar, tutanakları taradığında altısı Türk, diğer Türk Cumhuriyetleri ve topluluklarından ise 27 kişi olmak üzere söz almış toplam 33 katılımcı tespit etmiştir. Bu sayı sempozyumun sonuç bildirgesine imza atan kişi sayısı ile aynıdır (Devlet, 1992).

Sempozyum, katılımcılarına göre aynı zamanda tarihi bir öneme sahiptir, zira Türkiye'den ve Türk Dünyası'ndan dilbilimcilerin bir bilimsel toplantıda bu tarz beraber çalışma imkânını yakaladığı son büyük toplantı 1926 Bakü Türkoloji Kongresi idi (Devlet, 1992, s.18, s. 44). Bu sempozyum, tarafların alfabe hususunda Türk Dünyası'ndaki tarihi ve güncel gelişmeler ile diğer dilbilimsel projeler hakkında birbirlerinin görüşünü öğrenmesi açısından önemli bir fırsat teşkil etmiştir. Türk Dünyası'ndan gelen katılımcıların tutum ve görüşleri, Türk meslektaşlarının görüş ve kararlarına büyük bir etki göstermiştir.

Bunun bir örneği “berpa etmek” meselesinde görülmektedir. “Berpa” kelimesi Azerbaycan dilinde “yeniden tesis ve ihya etmek” anlamlarına gelmektedir. Türk katılımcılar tarafından Azerbaycan'da süregelen Latin alfabesine geçiş teşebbüsü “Türkiye'ye yakınlaşmak ve iş birliği” çerçevesinde değerlendirildiğinde Azerbaycanlı katılımcılar burada esas meselenin daha öncesinde vaki olan Azerbaycan dilini Latin alfabesinde yazma âdetini yeniden tesis etmek ve bununla birlikte Azerbaycan ve Türk alfabelerini birbirleriyle uyum içinde tutmak olduğunu belirtmiştir (Devlet, 1992, s. 43, s. 52). Böylece “berpa” kavramı Türk katılımcıların da bundan sonraki konferanslarda ve kamuoyunda sıklıkla bahsettikleri ve süreç içinde dikkat edilen bir husus hâline gelmiştir (Ferman, 2019).

Buna bağlı başka bir husus da Yanalif'in, yani Sovyetler Birliği'nde Türk dillerinin Latin alfabesine geçirilmesi için 1920'lerin ikinci yarısında ve 1930'larda geliştirilen *çerçeve alfabenin*, günümüz açısından anlamının ele alınması olmuştur. Bazı Türk katılımcılar, Türk Dünyası'ndan gelen meslektaşlarına şu tarih yorumunun doğru olup olmadığını sormuşlardır: “Türkler ve diğer Türk halkları, Arap Alfabesi kullandıkları dönemde birlik içindeydiler lakin önce Yanalif, Türkleri diğer Türk halklarından ayırmak üzere bir araç olarak kullanılmış, daha sonra da Sovyetler Birliği bünyesindeki tüm Türk halkları birbirinden farklı Kiril Alfabeleri tasarlanmak suretiyle ayrılmıştır.” Türk Dünyası'ndan gelen katılımcılar ise Yanalif'i olumlu ve önemli bir tecrübe olarak ele aldıklarını, Türk halklarının birlikteliğini Latin Alfabesi çerçevesinde sürdürmelerini sağladığını ve Türkiye'nin Harf Devrimi ile geliştirdiği Türk alfabesinin de bu birliktelik çerçevesinde düşünülebileceğini lakin esas zararın 1930'ların ikinci yarısın-

da başlayan Kirilleştirme süreciyle verildiğini belirtmişlerdir. Böylece bütün taraflar Kirilleştirme sürecinin problemlili olduğu hususunda ittifak edip Yanalif meselesini de daha sonraki konferanslarda böyle ele almıştır (Devlet, 1992, s. 14-19, 39-43, 49-52). Bu yorum, Türk Dünyası İşbirliği'nin ileriki safhalarında da sürdürülmüştür.

Şekil 1

34 Harfli Ortak Türk Alfabesi'nin 1991 Sempozyumu'nda kabul edilmiş hâli (Devlet, 1993, s. 67)

5) Sempozyum Türk boyları için Latin asıllı aşağıda gösterilen alfabenin esas alınmasını tavsiye etmektedir.

a	b	c	ç	d	e	ğ
f	g	ğ	h	x	ı	l
j	k	q	l	m	n	ñ
o	ö	p	r	s	ş	t
u	û	v	w	y	z	

6) Bu Sempozyumda alınan ilmi kararların yetkili organlara duyurulması tavsiye edilmiştir.

Bu sempozyumun somut semeresi 34 Harfli Ortak Türk Çerçeve Alfabesi olmuştur (bkz. Şekil 1). 29 harfli Türk alfabesine dayanan bu alfabeyle diğer Türk dillerinde yaygın görülen fonemler için beş harf daha ilave edilmiştir. Bu suretle Türk alfabesi ile 33 Harfli Yanalif'in sentezlendiği yorumu yapılabilir. Sempozyumun sonunda katılımcılardan hiçbiri, resmî unvanlar taşıyanlar da dahil olmak üzere, kendi ülkelerinin alfabeleri hususunda bağlayıcı bir karar almaya yetkili olmadıklarını ifade etmiştir. Öte yandan bilhassa Azerbaycan'dan gelen katılımcılar, bu sempozyumda alınacak kararların sempozyum esnasında kendi ülkelerinde devam etmekte olan alfabe değişikliği sürecini olumlu etkileyeceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine sempozyumun sonuç bildirgesinde bağlayıcı olmasa da tavsiye niteliğinde kararlar alınmıştır. Sempozyumun katılımcılarından burada geliştirilen Çerçeve Alfabe projesini hem çalışmalarıyla hem de katıldıkları tüm platformlarda tanıtır savunmaları istenmiştir. Bir çeşit sivil ve akademik aktivizm olarak yorumlanabilecek bu yöntem aslında hem konferanslar dizisinde hem de alfabe değişikliğine giden ülkelerde gözlemlenebilecek temel çalışma metodolojisi olmuştur. Diğer konferanslara katılan katılımcılar Çerçeve

Alfabe'nin yeniden onaylanması için çalışmış, Türk Dünyası'ndaki katılımcılar da kendi ülkelerinin kamuoyuna ve alfabe komisyonlarına Çerçeve Alfabe ile uyumlu olarak geliştirdikleri milli alfabe tekliflerini sunmuştur (Devlet, 1992; Ferman, 2019).

Birinci Sürekli Türk Dili Kurultayı

İkinci konferans ise Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından 4-8 Mayıs 1992 tarihleri arasında düzenlenen "Birinci Sürekli Türk Dili Kurultayı"dır. Bu kurultay Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve Azerbaycan'da Kiril harflerinden Latin harflerine geçişi kabul eden kanunun kabulünden kısa bir süre sonra düzenlenmişti. Kültür Bakanlığı tarafından düzenlenmesine rağmen katılımcılarının çoğu Türkolog ve edebiyatçılardı, dolayısıyla bu toplantı da esasen yüksek düzey ve siyaseten bağlayıcı bir toplantı değildi. Kültür Bakanlığı'nın yayımladığı tutanak kitabında davetli listesinde yaklaşık 30 kadarı Türk Dünyası'ndan olmak üzere 400 davetli sayılmaktadır (Kültür Bakanlığı, 1992). Yine Kültür Bakanlığı'nın o dönem çıkardığı *Milli Kültür* dergisinin Haziran 1992 sayısında ise 25'i Türk Dünyası'ndan gelen 200 kadar davetli olduğu ifade edilmiştir (Milli Kültür, 1992).

Bu konferansın ilk önemi, Türk Dünyası İşbirliği'nin dil sahasında Ortak Alfabe ile Ortak Türk İmlası ve Ortak Türk Yazı Dili projelerinin de gündemde olduğu ilk konferans olmasıydı. Kurultayın yapısı da bu üç temaya mütenasip biçimde, ortak düzenlenen giriş ve kapanış oturumları ile katılımcıların kendi tercihlerine göre katıldığı üç ayrı oturuma ayrılmıştı (Kültür Bakanlığı, 1992).

Birinci Sürekli Türk Dili Kurultayı 34 Harfli Çerçeve Alfabeyi bir nüans ile onaylamıştır. Azerbaycanlı katılımcılar kurultayda, ülkelerinin kısa süre içinde Latin harfleri temelinde yeni bir alfabe kabul edeceğini lakin bu alfabede 34 Harfli Çerçeve Alfabe'de belirtilen ve "açık e" diye bilinen fonemi belirtmek için kullanılan a-umlaut (Ä/ä) yerine ters-e veya schwa (Ə/ə) harfini kullanacaklarını belirtip kurultayın da Çerçeve Alfabe'yi buna uygun olarak değiştirmesini talep etmiştir. Kapanış oturumunda yapılan ve sonuç bildirelerinin kabul edildiği oylamada Çerçeve Alfabe'de Ä/ä yerine Ə/ə harfi kabul edilmiştir (Kültür Bakanlığı, 1992, s. 78-95).

Resmî Toplantılar

1992 yılında iki tane Türk Cumhuriyetleri Eğitim Bakanları Konferansı ve iki tane de Kültür Bakanları Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferanslar aslında daha geniş temaları ele almak için düzenlenmesine rağmen Ortak Alfabe meselesi de gündem maddeleri arasına girmişti. İlki 16-23 Mayıs 1992 tarihlerinde, ikincisi ise 29

Eylül-3 Ekim 1992 tarihlerinde düzenlenen Eğitim Bakanları Konferansları'nda, dönemin Türkiye Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan, şifahen alfabe geçişleri meselesinde devletlerin somut adımlar atması hâlinde Türkiye'nin maddi yardım göstermeye hazır olduğunu ifade etmiştir (Şahin, Esmeray & Akgüney, 1993, s. 52-53). Sonuç bildirgelerinde Ortak Türk diline yönelik dil ve edebiyat projelerinin geliştirilmesi önerilmiştir (Şahin, Esmeray & Akgüney, 1993, s. 65-67, s. 93-95). İlki 17-25 Haziran 1992, ikincisi 30 Kasım-4 Aralık 1992 tarihlerinde gerçekleşen Kültür Bakanları Konferansları'nda da yine Türk dilinin rolü vurgulanmış, ortak Türk kültürü ve sanatlarına yönelik uluslararası bir kuruluş olacak TÜRKSOY'un kurulacağı ilan edilmiştir, ki ilgili kuruluş 1995'ten beri faaliyetini sürdürüp Türk Dünyası İşbirliği'nin en köklü kurumlarından biri hâline gelmiştir (Ferman, 2019, s. 156-158).

Şekil 2.

34 Harfli Ortak Türk Alfabeti'nin ters-e ile 1993 TİKA Konferansı'nda kabul edilmiş hâli (Ercilasun, 1995, s. 757)

ORTAK TÜRK ALFABESİ

	A a	/el/	L l
/be/	B b	/me/	M m
/ce/	C c	/ne/	N n
/çe/	Ç ç	/ne/	Ń Ń
/de/	D d		O o
	E e		Ö ö
	Ə ə	/pe/	P p
/fe/	F f	/re/	R r
/ge/	G g	/se/	S s
/ge/	Ğ ğ	/şe/	Ş ş
/he/	H h	/te/	T t
/ha/	X x		U u
	İ i		Ü ü
	İ i	/ve/	V v
/je/	J j	/we/	W w
/ke/	K k	/ye/	Y y
/ka/	Q q	/ze/	Z z

3. Her Türk Cumhuriyeti ve topluluğunun kendi alfabetini düzenlerken, bir ses için bir harf prensibinden hareketle yukarıdaki 34 harften istifa etmesi tavsiye edilir.

4. Yeni alfabetler kabul edilirken, Türkler arasında ortak olan sesler için aynı işaretlerden istifa edilmesi tavsiye edilir.

Beşinci konferans ise TİKA'nın 8-10 Mart 1993 tarihlerinde düzenlediği Alfabe ve İmla Konferansı'dır ve diğerlerinin aksine sadece dilbilimsel meselelere hasredilmiştir. Resmî unvanları olan şahsiyetlerin katılmasına rağmen bu konferans da bağlayıcı

değil sadece tavsiye niteliğinde kararlar almakla mükelleftir. Bu konferansın başka bir önemi de ters-e içeren (Ə/ә) Çerçeve Alfabe varyantının tasdik edilmesidir (bknz. Şekil 2). Sonuç bildirgesinde ayrıca Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi'ne alfabe ve diğer dilbilimsel meseleleri ve projeleri çalışmak ve bu hususlardaki gelişmeleri tek bir merkezden takip ve koordine etmek üzere bir çalışma grubunun kurulmasının tavsiye edilmesi kararı alınmıştır (Ercilasun, 1995, s. 757-759). Ancak 1994'te İstanbul'da düzenlenebilen Devlet Başkanları Zirvesi'nde doğrudan bu yönde bir karar çıkmayacak, sadece destek beyanıyla yetinilecekti (Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi, 1994, s. 301-303)

Bir diğer önemli husus da Türkmen katılımcıların, ülkelerinde kabul edilecek Latin harfli alfabenin Çerçeve Alfabe'ye kıyasla farklar içereceğini ilan etmesiydi. Öte yandan Türkmen katılımcılar bunu düzeltmek için ülkelerine döndüklerinde ellerinden geleni yapacaklarına dair söz verdiler (Saray, 2014, s. 76-77). Nitekim TİKA Konferansı'ndan bir ay sonra kabul edilen Türkmen alfabesi tercih edilen semboller bakımından önemli sapmalar içerecek lakin ilerleyen yıllarda yeni Türkmen alfabesinde yapılan değişikliklerle bu farklar azaltılacaktı. Bu vaka Ortak Alfabe projesinin karşılaştığı ilk büyük meydan okuma olacaktı (Ferman, 2019, s. 153-162).

Birinci TÜDEV Kongresi

Birinci Türk Devletleri ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kongresi olarak da bilinen bu konferans 21-23 Mart 1993 tarihleri arasında Antalya'da toplanacaktı. Bu kongre aslında Türkiye'de bir siyasi parti olarak faaliyet gösteren Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) tarafından organize edilmiştir lakin Türk Cumhuriyetleri'nden birçok hükümet yetkilisi (Türkiye ve Azerbaycan'ın başbakanları, Azerbaycan ve Kazakistan'dan bakanlar, Kırgızistan'dan milletvekilleri vb.) bu toplantıya katılmışlardır. Bu ve sonraki TÜDEV Kongreleri daha sonraki süreçte yarı siyasi ve yarı sivil bir platform olarak Türk dünyası iş birliği açısından önemli bir rol oynayacaktı. Birinci TÜDEV Kongresi'nde 34 Harfli Çerçeve Alfabe bir kez daha tasdik edilse de Ortak Türk dili konsepti ve projesine dair farklı fikir ve itirazlar da bu kongrenin oturumlarında dile getirilmiştir (Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı Düzenleme Kurulu, 1994; Ferman, 2019, s. 162-172).

İkinci Sürekli Türk Dili Kurultayı

Bu sürecin son toplantısı ise yine Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından 22-26 Eylül 1993'te düzenlenen "İkinci Sürekli Türk Dili Kurultayı" olacaktır. Bu toplantıda sürecin geldiği son noktayı yansıtan birçok hadise yaşanmıştır. Açılış konuşmasında

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, “Ortak Türk Yazı Dili” projesinin uzak geleceğın konusu olduğunu, bugün ise daha gerçekleştirilebilir konuların ele alınması gerektiğini belirtmiştir (T. C. Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 1993, s. 20-21). Bu kongrede Türkmen katılımcılar, ülkelerinin 34 Harfli Ortak Türk Çerçeve Alfabetesi’ne aykırı tasarladığı üzere yeni Latin harfli resmî alfabelerini tanıtmıştır (T.C. Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 1993, s. 61-68, 101-102, 105-106). Aynı şekilde Özbekistan’ın yeni alfabetesine dair bu kurultayda bilgi verilmiş ve 1994 yılında gerçekleşecek TİKA konferansında da yeni Özbek alfabesinin aslında Çerçeve Alfabe’ye daha uyumlu denebilecek ilk versiyonu burada tanıtılmıştır (T.C. Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 1993, s.134-138; Özcan, 2016, s. 11). Bu kongrede de 34 Harfli Çerçeve Alfabe onaylansa ve Türk Cumhuriyetleri’ne Latin harflerine geçiş önerilse de yaşanan gelişmelerle Çerçeve Alfabe konusu da gündemden düşmeye başlamıştır (Ferman, 2019, s. 173-194).

Alfabe Geçiş Süreçleri

Azerbaycan’ın 1992 yılında, Kırım Tatarları’nın 1993’te ve Gagavuzlar’ın da 1996’da nihai şekillerini vermesiyle kabul edilen bu üç alfabenin Çerçeve Alfabe dahilinde yer aldığı söylenebilir. Öte yandan ele alınan konferanslar dizisi sürecinde Türkmenistan ve Özbekistan’ın 1993 yılı zarfında Çerçeve Alfabe’ye aykırı alfabeler kabul etmesi süreci sekteye uğratmıştır. Daha sonrasında Türkmenistan 1996 yılına kadar Çerçeve Alfabe’ye Ş/ş harfini benimseyerek yakınlaşsa da ortaya çıkan nihai Türkmen alfabesi nüans olarak kabul edebileceğimiz harfler hariç en azından dört farklı kullanım içermektedir. 1995’te ise Özbekistan tamamen başka bir alfabe modelini benimsemiştir. Yeni Özbek alfabesi digraflar (Ş/ş harfi yerine İngilizcedeki gibi “Sh/sh” gibi iki harf kullanımı) ve kesme işaretli harfler (Ö/ö harfi yerine O’/o’) içermek suretiyle Çerçeve Alfabe’den tamamen farklılaşmıştır. Rusya Federasyonu’na bağlı Tataristan Cumhuriyeti’nde 1999 yılında Çerçeve Alfabe’ye göre sadece iki nüansı olan Latin harfli yeni Tatar alfabesi kabul edilmesine rağmen, 2001’de alfabe geçiş süreci sekteye uğratılmış ve 2004’te Rusya Anayasa Mahkemesi’nin kararıyla Rusya sınırlarında Kiril harfli olmayan alfabelerin benimsenmesi engellenmiştir. Çerçeve Alfabe’nin aleyhine ilerleyen başka bir husus da Devlet Başkanları Zirvesi’nin alfabe ve dil meselesini özel bir iş birliği sahası olmaktan çıkarıp sonuç bildirgelerine de yansıdığı üzere daha genel bir ifade olan *kültürel iş birliği* üzerinden çok daha genel biçimde ele almasıydı (Ferman, 2019).

Bu dönemde seyreden Türk dünyası iş birliği, aynı zamanda merkezî bir organın eksikliği sebebiyle mevcut projelerin takibinden mahrum ilerlemiştir. Dilbilimsel projeler açısından da bu durum kendini bilhassa yürütülmekte olan Türk Dünyası Ortak Edebiyat ve Ortak

Gramer ve Sözlük Projesi sürecinde göstermiştir. 1990'lardaki Türk Dünyası İşbirliği'nin en büyük kusuru olarak kabul edilen merkezi bir organ yokluğuna cevaben Zirve Süreçleri'nde alınacak kararları takip etmek üzere merkezi bir sekreteryaya 2011'de Türk Keneşi ismiyle bir uluslararası kuruluş hüviyetinde tesis edilmiştir. Bu uluslararası kuruluş daha sonra Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) ismini almıştır (Aydın, 2001; Musabay Baki, 2014; Ferman, 2019).

Şekil 3.

34 Harfli Ortak Türk Alfabeti'nin TDT Alfabe Komisyonu'nca Eylül 2024'te kabul edilen son hâli (Eren, 2024)

IPA	ST	IPA	ST	IPA	ST
Aa	[ɑ] [ɑ̃]	ıı	[ɯ] [y]	Rr	[r] [r]
Bb	[b] [b]	İi	[i] [i]	Ss	[s] [s]
Cc	[ɕ] [ç̃]	Jj	[ɟ] [ž]	Şş	[ʃ] [š̃]
Çç	[tʃ] [c̃]	Kk	[k] [k]	Tt	[t] [t]
Dd	[d] [d]	Qq	[q] [q]	Uu	[u] [u]
Ee	[e] [e]	Ll	[l] [l]	Üü	[u̥] [u̥]
Əə (Ää)	[æ] [ä̃]	Mm	[m] [m]	Üü	[y̥] [ü̥]
Ff	[f] [f]	Nn	[n] [n]	Vv	[v] [v]
Gg	[g] [g]	Ññ	[ɲ] [ɲ]	Yy	[j] [j]
Ğğ	[ɣ] [ɣ̃]	Oo	[o] [o]	Zz	[z] [z]
Hh	[h] [h]	Öö	[œ] [ö̃]		
Xx	[x] [x]	Pp	[p] [p]		

IPA: Uluslararası Fonetik Alfabe
ST: Sözcüklerin Türkçeleştirilme Kurulunun İhtisas Kurulu tarafından kabul edilen Latin Harflerine dayalı Uluslararası Fonetik Transkripsiyası (1974)

20.09.2024

TDT, henüz Türk Keneşi yıllarında “Berpa” ve “Yanalif” olgularına da referans vererek 34 Harfli Çerçeve Alfabe’yi benimsemiş; Çerçeve Alfabe’nin kökenini 1926’dan sonra kabul edilen Yanalif olarak görerek iç yazışmalarında ve kendi akademik, kültürel çalışmalarında kullanmak suretiyle bir proje hâlinde hazır tutmuştur* (Musabay Baki, 2014, s. 155; Akıncı, 2024; Qırım Haber Ajansı, 2023). Nihayetinde alfabe meselesi 2021 yılında yayımlanan “Türk Dünyası 2040 Vizyonu’na” dahil edilmiştir. Devlet Başkanları Zirvesi kararınca TDT’nin organize ettiği alfabe komisyonu 2023 yılında çalışmalarına başlamış ve 2024 eylülünde karar alma aşamasına gelmiştir. Komisyon’un kararına göre yeni 34-Harfli Ortak Çerçeve Alfabe, yine a-umlaut (Ä/ä) yerine ters-e veya schwa (Ə/ə) harfini kullanma kararı almış, bununla birlikte 1990’lardaki Çerçeve Alfabe’den W/w harfini atıp yerine üstü çizgili u (Ū/ū) harfini kullanma kararı almıştır (bknz. Şekil 3). Ū/ū harfi Sovyetskaya Turkologiya dergisinin 1970’lerde hazırladığı fonetik alfabesinde bulunmaktadır ve 1991 Sempozyumu’nun tutanaklarına bakıldığında Türk Dünyası’ndan gelen katılımcılar tarafından bu alfabe de incelenmesi gereken bir kaynak olarak önerilmiştir (Rehimov, 2024; Devlet, 1992, s. 25-26).

SONUÇ

Özetle bu konferanslar bugünkü 34 Harfli Ortak Türk Alfabesi projesini anlamak için önemli bir kaynaktır. Bahsi geçen konferanslar belli yönleriyle demokratik ve sivil siyasete örnek gösterilebilir zira bu proje çoğunlukla akademisyenlerin bulunduğu bir kesim tarafından geliştirilmiş ve karar alıcıların desteklemesiyle resmî bir hüviyet de kazanmıştır. Demokrasi ve eşitlik ilkeleri çerçevesinde yürütülen tartışma ve fikir alışverişi sürecinin sonunda Türk Dünyası’nda gelişmekte olan, Latin harflerine geçiş süreci aynı zamanda “berpa” ve “Yanalif” kavramları çerçevesinde ele alınmaya başlamış ve böylece Türkiye odaklı bir proje görüntüsü vermekten Türk Dünyası bağlamında tarihi kökleri haiz eşitlikçi bir proje olmaya evrilmiştir. Bu yaklaşım ayrıca TDT’nin 2020’lerde yeniden aktifleştirdiği Çerçeve Alfabe Projesi’nde de gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA

Akıncı, H. (2024, Mayıs 13). *İkinci Türkçülük çalışmaları*. TASAM. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/72603/ikinci_turkculuk_calismalari

*. Yazar, yüksek lisans tezini yazarken bilgi almak üzere Türk Keneşi’ni ziyaret etmiş ve yaptığı görüşmede bu yönde bilgilendirilmiştir. Bu hususta birincil kaynaklardan ilave yorumlar için ayrıca cümlelerin devamında da belirtilen şu alıntılara bakınız: TDT’nin ilk genel sekreteri Halil Akıncı’nın yorumları için Akıncı (2024); TDT’nin Alfabe Komisyonu’nda Türk Akademisi Başkanı Şahin Mustafayev’in değerlendirmesi için Qırım Haber Ajansı (2023).

- Anderson, B. (2006). *Imagined communities*. Verso.
- Aydın, M. (2001). Kafkasya ve Orta Asya ile ilişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Olaylar, olgular, belgeler* (Cilt 2, ss. 366–439). İletişim.
- Devlet, N. (1992). *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu* [Transkript]. Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1995). Latin alfabesi konusunda gelişmeler. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 523(2), 738–779.
- Eren, M. (2024, Eylül 20). Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu, Ortak Türk Alfabesi ile ilgili bildiri yayımladı [İnfoğrafik]. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-dunyasi-ortak-alfabe-komisyonu-ortak-turk-alfabesi-ile-ilgili-bildiri-yayimladi/3335590>
- Ferman, O. (2019). *On the 34-letter Common Turkic Frame Alphabet* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- İsimsiz. (t.y.). *Dışişleri Bakanlığı tarihçesi - 1994 -*. Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Genel Müdürlüğü. <https://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1994-2.pdf>
- Kültür Bakanlığı. (1992). *Sürekli Türk Dili Kurultayı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Milli Kültür. (1992). *Milli Kültür*, (93).
- Musabay Baki, P. (2014). Avrasya’da bölgesel işbirliği sürecinden işbirliği mekanizmasına: Türk Konseyi. *Bilge Strateji*, 6(11), 133–162.
- Özcan, A. (2016). Prof. Dr. İristay Kuçkartayev (1936–2000): Hayatı ve eserleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 9–23.
- Qırım Haber Ajansı. (2023, Mayıs 30). Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu ilk toplantısı Astana’da düzenlendi. *Qırım Haber Ajansı*. <https://www.qha.com.tr/turk-dunyasi/turk-dunyasi-ortak-alfabe-komisyonu-ilk-toplantisi-astana-da-duzenlendi-472903>
- Rehimov, R. (2024, Eylül 20). Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu, Ortak Türk Alfabesi ile ilgili bildiri yayımladı. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-dunyasi-ortak-alfabe-komisyonu-ortak-turk-alfabesi-ile-ilgili-bildiri-yayimladi/3335590>
- Saray, M. (2014). *Türk dünyasında neler oldu*. Boğaziçi Yayınları.
- Şahin, T. E., Esmeray, F. Z., & Akgüney, M. (1993). *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları arasında yapılan anlaşmalar, ilişkiler ve faaliyetler I (İkinci kitap)*. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Dairesi.
- Şimşir, B. (1992). *Türk yazı devrimi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- T.C. Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı. (1993). *Sürekli Türk Dili Kurultayı, 22–26 Eylül 1993 Ankara: Konuşma metinleri*. Kültür Bakanlığı.
- Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı Düzenleme Kurulu. (1994). *Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı: 21–23 Mart 1993 Antalya: Kurultay tutanakları*. TÜDEV.

GEÇMİŞİN HİKMETİNDEN GELECEĞİN İNŞASINA: ESKİ TÜRK EDEBİYATINDA TASAVVUFİ DÜŞÜNCENİN YOL GÖSTERİCİLİĞİ (FİRDEVSÎ-İ RÛMÎ ÖRNEĞİ)

M. Nurefşan ÖZTÜRK*

Özet

Bu çalışma, Firdevsî-i Rûmî'nin son eseri olduğu kabul edilen *Hayât-nâme/ Hayât ü Memât* ve yine aynı müellifin *Süleymân-nâme-i Kebîr* adlı eserinin seksen birinci cildini** merkeze alarak Eski Türk edebiyatında tasavvufî düşüncenin bireysel olarak yol göstericilik özelliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tasavvufî fikirlerin bütün insanlık için evrensel değerler ve manevi bir kılavuzluk sunduğu hakikatinden hareket ederek, Firdevsî-i Rûmî/Uzun Firdevsî'nin bu bağlamdaki katkıları değerlendirmeye alınacaktır.

Bildiride Firdevsî-i Rûmî'nin bahsi geçen eserlerinin tasavvufî muhtevaları bir nitel araştırma yöntemi olup hedef materyallerin içeriğini sistematik bir şekilde tetkik etmeyi amaçlanmış olan içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Eserlerin çeviri yazılı metinleri bu bağlamda analiz edilmiştir. Devamında Firdevsî-i Rûmî'nin metinlerinde kullanmış olduğu tasavvufî terminoloji ve hikmetli nasihat unsurları belirlenmiştir. Ayrıca, tasavvufî öğretilerin Osmanlı entelektüel yaşamındaki yeri bağlamında birtakım analiz ve değerlendirilmeler yapılmıştır.

Firdevsî-i Rûmî'nin *Hayât-nâme/ Hayât ü Memât* ve *Süleymân-nâme-i Kebîr* (seksen birinci cilt) eserlerinde sufi düşüncenin temel ilkelerinden sayılan tevhit, insan-ı kâmil olma, dünyayı terk etme, zühd ve tevekkül ve son olarak kendini tanımak gibi öğelerin bariz bir biçimde yer aldığı görülmüştür. Eserlerdeki tasavvufî unsurların, bireysel gelişime katkı sağladığı gibi toplumsal uyumu da kuvvetlendirme potansiyeline sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu eserlerin dönemin (on altıncı yüzyıl) Osmanlı edebiyatında sufiyane fikirlerin bir aktarım vasıtası olarak kullanıldığını göstermektedir. Firdevsî-i Rûmî'nin eserleri, geçmişten günümüze manevi ve ahlaki öğretilerin muhafazası ve aktarımı bakımından önemli bir köprü fonksiyonu görmektedir. Sufi düşüncenin insanlığa takdim ettiği evrensel rehberlik, modern toplumların etik ve manevi ihtiyaçlarına cevap verebilecek potansiyeli taşımaktadır. Firdevsî-i Rûmî gibi müelliflerin eserleri, günümüz eğitim ve kültür politikalarıyla bütünleştirilerek manevi değerlerin yeniden canlandırılmasına katkıda bulunabilir. Aynı zamanda tasavvufî düşüncenin ortak insanlık değerleri üzerindeki tesirleri, disiplinler arası çalışmalarla daha geniş bir perspektiften ele alınmalıdır.

Anahtar kelimeler: Firdevsî-i Rûmî, Hayât-nâme, Süleymân-nâme.

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, M. Nurefşan ÖZTÜRK, Halk Eğitim Merkezi (Kütahya), Türkiye, nur_kapal@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5624-1469.

Not: Bu çalışma, yazarı tarafından önceki adı "Münire Nurefşan Öztürk" ile hazırlanmış ve sunulmuştur. Yazarın adı mahkeme kararıyla "Nur Öztürk" olarak değiştirilmiştir.

** Bu cilt farklı araştırmacılar tarafından çalışılmıştır. Bu çalışmada bu cildin Sezer Ö. Şakar ve Zeynep Çelik tarafından yapılan çalışmaları esas alınmıştır.

FROM THE WISDOM OF THE PAST TO THE CONSTRUCTION OF THE FUTURE: THE GUIDANCE OF MYSTICAL THOUGHT IN OLD TURKISH LITERATURE (EXAMPLE OF FİRDEVSÎ-İ RÛMÎ)

Abstract

This study aims to reveal the individual and social guiding feature of Sufi thought in Old Turkish literature by focusing on the *Hayât-nâme/ Hayât ü Memât*, which is accepted as the last work of Firdevsî-i Rûmî, and the 81st volume of the work *Süleymân-nâme-i Kebîr* by the same author. Based on the fact that Sufi ideas offer universal values and spiritual guidance for all humanity, Firdevsî's contributions in this context will be evaluated. Based on the fact that Sufi ideas offer universal values and spiritual guidance for all humanity, Firdevsî-i Rûmî's contributions in this context will be evaluated.

In this paper, the Sufi contents of the works mentioned by Firdevsî were examined by the content analysis method. The written transcriptions of the works were analyzed in this context. The Sufi terminology and wise advice elements used by Firdevsî-i Rûmî in his texts were determined. In addition, some evaluations were made in the context of the place of Sufi teachings in Ottoman intellectual life.

In Firdevsî-i Rûmî's *Hayât-nâme/ Hayât ü Memât* and *Süleymân-nâme-i Kebîr* (volume 81) works, it has been seen that elements such as the unity of God, being a perfect person, morality, humility and being a human being, which are considered to be the basic principles of Sufi thought, are clearly included. It has been determined that the Sufi elements in the works have the potential to strengthen social harmony as well as contributing to individual development. It also shows that these works were used as a means of transmission of Sufi ideas in the Ottoman literature of the period (16th century).

Firdevsî-i Rûmî 's works serve as an important bridge for the preservation and transmission of spiritual and moral teachings from the past to the present. The universal guidance that Sufi thought offers to humanity has the potential to respond to the ethical and spiritual needs of modern societies.

The works of authors such as Firdevsî-i Rûmî can contribute to the revitalization of spiritual values by integrating them with today's educational and cultural policies. At the same time, the effects of mystical thought on common human values should be addressed from a broader perspective through interdisciplinary studies.

Keywords: Firdevsî-i Rûmî, *Hayât-nâme*, *Süleymân-nâme*.

GİRİŞ

Edebiyatımızın tarihi seyri içinde Klasik Türk edebiyatı, sadece estetik bir ifade şekli olmakla kalmayıp toplumla ilgili değerlerin, dini öğretilerin ve aynı zamanda bireysel maneviyatın sözlü-yazılı kültür vasıtasıyla aktarımında oldukça etkili bir araç olmuştur. Bu edebiyatın geleneği içerisinde tasavvufi düşünce, özellikle on üçüncü yüzyıldan itibaren Yunus Emre, Mevlânâ ve Ahmed Yesevî gibi öncü şahsiyetlerle beraber şekillenmiş ve bu edebiyatın klasik döneminde kuvvetli bir damar hâline gelmeyi başarmıştır. On altıncı yüzyılda ise bu damar, didaktik yönüyle dikkat çeken ve halka doğru yolu göstermeyi hedefleyen eserlerde kendini göstermiştir. Bu metinler kişiyi kemale ulaştırma hedefine götürürken toplumsal nizamın manevi temellerini besleme gayesini de taşımaktadır. Bu bağlamda, on altıncı yüzyıl Osmanlı sahasında eserler kaleme alan Firdevsî-i Rûmî, ağırlıklı olarak nazım ve nesir karışık yapıda kaleme aldığı eserleriyle tasavvufi hakikatleri didaktik bir şekilde yansıtan önemli ve velut müelliflerden biridir. *Süleymân-nâme-i Kebîr* ve *Hayât-nâme* gibi eserler de hem genel yapısıyla hem de içerdiği beyitlerle insanın manevî yolculuğunu anlatırken; diğer yandan da merhamet, adalet, vefa gibi ahlakî unsurları gözler önüne serer. Firdevsî'nin incelemiş olduğumuz eserlerini bu bakımdan tasnife tabi tutarak literatüre katkıda bulunmayı düşünmekteyiz.

Bu çalışmanın temel amacı, Firdevsî-i Rûmî'nin *Hayât-nâme* ve *Süleymân-nâme-i Kebîr* (seksen birinci cilt) eserleri üzerinden Klasik Türk edebiyatında tasavvufi düşünce-nin bireysel düzlemdeki yol gösterici rolünü açığa çıkarmaktır. Bu iki eserde geçen beyitler, tevhit, insan-ı kâmil olma, dünyayı terk etme, zühd ve tevekkül ve son olarak kendini tanımak gibi temel tasavvufi konular bağlamında içerik analizi yöntemiyle ele alınacaktır.

Firdevsî hakkında son dönemlerde yapılan çalışmalar özellikle *Süleymân-nâme* ciltleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte bu eserlerin içerik olarak analiz edildiği çalışmalar nispeten daha azdır. Makalemizde ele aldığımız metinler genellikle edebiyat tarihinin bu bağlamda kıyısında kalarak yeterince analiz edilmemiştir. Oysaki bu eserler klasik Osmanlı düşünce dünyasının halkla kesiştiği önemli bir noktada konumlanmaktadır. Firdevsî'nin dili oldukça sade ve yalın olup tasavvufi mesajları herkesin anlayabileceği bir dille anlatmaktadır. Onun bu üslup özelliği günümüzün değerler eğitimine ve tasavvufi mirasın doğru anlaşılmasına katkı sağlayacak niteliktedir. Bu sebeple çalışmanın literatüre yapacağı katkı dikkate değerdir. Bu araştırmada; Firdevsî-i Rûmî'nin *Hayât-nâme* ve *Süleymân-nâme-i Kebîr* (seksen birinci cilt) adlı eserlerinde tasavvufî düşüncenin nasıl işlendiği, bu düşüncenin bireyin manevi gelişimi bakımından ne gibi mesajlar ihtiva ettiği ve eserlerdeki beyitlerin hangi tasavvufi konulara değinip bunları

ne şekilde ele aldığı sorularına cevap aranmaktadır. Bu sorular perspektifinde çalışmanın temel hipotezleri ise şunlardır: *Hayât-nâme* ve *Süleymân-nâme*-i Kebîr adı eserler, tasavvufî düşüncenin bireye yol gösteren değerlerini halkın anlayacağı şekilde ortaya koyan metinlerdir. Eserlerdeki tasavvufî söylemler günümüzün manevî eğitim anlayışı ve değerler aktarımı bakımından işlevselliğini muhafaza etmektedir.

Çalışmanın Teorik Çerçevesi

Tasavvuf, İslami düşünce içerisinde ferdin manevî olgunluğa erişmesini gaye edinen, ahlâkî ve ruhsal terbiyeyi hedef alan derin bir öğreti olarak karşımıza çıkar. Bu düşüncenin temelinde tevhit, yani Allah'ın birliği inancı vardır. Öte yandan sabır, tevazu, zikir, zühd ve tevekkül gibi pek çok kavram da tasavvufun temelinde yer alan önemli kavramlardan olup kişinin manevî yolculuğunda ona eşlik ederler. Edebiyat da bu manevî yolculuğun anlatıldığı en kuvvetli sahalardan biridir. Bilhassa Eski Türk edebiyatında tasavvufî esaslar birçok eserin merkezinde yer almaktadır. Bu şiirdeki mecazlar ve sembollerde genel itibarıyla tasavvufun derin anlam dünyası önemli bir yer işgal eder.

On altıncı yüzyılda yaşamış Firdevsî-i Rûmî, tasavvufun bu kavramlarını eserlerinde konu edinmiş ve bu hakikatleri halkın anlayabileceği bir dille aktarmayı başarmıştır. Firdevsî'nin *Süleymân-nâme* ve *Hayât-nâme* adlı eserleri bu anlamda tasavvufî esasların işlendiği önemli örneklerdendir. Bu çalışmada; tevhit, insan-ı kâmil olma, dünyayı terk etme, zühd ve tevekkül ve son olarak kendini tanımak gibi tasavvufî kavramlar esas alınarak Firdevsî-i Rûmî'nin beyitleri tematik olarak sınıflandırılacaktır. Böylece edebî metinlerin içinde barınan tasavvufî yapı daha sistemli ve açık bir şekilde ortaya konacaktır.

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu analiz yöntemi, yazılı veya sözlü materyallerde belirli konuları, kavramları ve anlam örüntülerini sistematik bir şekilde incelemeye imkân tanır (Alanka, 2024, s.64). Araştırmanın temel amacı, Firdevsî-i Rûmî'nin *Süleymân-nâme* (seksen birinci cilt) ve *Hayât-nâme* adlı eserlerinde yer alan beyitlerde tasavvufî kavramların nasıl ve hangi boyutlarda işlendiğini ortaya koymaktır. Veri kaynağını, Firdevsî-i Rûmî'nin *Süleymân-nâme*'nin seksen birinci cildi ve müstakil bir yapıya sahip olan *Hayât-nâme* adlı metin oluşturmaktadır. Bu kısımlardaki beyitler tarafımızdan okunarak tasavvufî muhtevaya sahip olanlar belirlenmiştir.

Analiz sürecinde beyitlerde geçen kavram ve ifadeler, tasavvufun temel ilkeleleriyle olan ilişkisine göre beş ana tema altında sınıflandırılmıştır: Her tema altında seçilen

beyitlerin içerik yorumlaması yapılmıştır. Araştırmanın sınırlılığı, analizi yapılan metinlerle sınırlı kalınmasıdır; fakat bu kısıtlama, Firdevsî-i Rûmî'nin tasavvufî fikirleri ortaya koymadaki yöntemini açığa çıkarması bakımından yeterli bir örneklem sunmaktadır.

Beyitlerin Kategorize Edilmesi ve Yorumlanması

Tevhit ve Allah'ın Birliği

Sözlükte “bir ve tek olmak” manasındaki vahd (vahdet, vühud) kökünden gelmiş olan tevhit “bir şeyin tek ve bir olduğunu tasdik etmek” demektir (Özer, 2012: 18). Edebiyatta ise tevhit, Allah'ın zâtını, sıfatlarını ve fiillerini anlatarak O'nun birliğini, eşsiz ve tek oluşunu, kudretinin nihayetsizliğini, zâtının yüceliğini, tüm kâinatın ve yaratılmışların, özellikle insanın acizliğini, onu yaratana, O'nun lütuflarına muhtaçlığını ve yalnız O'na sığınmasının gerekliliğini anlatan eserlere verilen isimdir (Uzun, 2012: 24). Tevhit inancı, tasavvufî düşüncenin temel taşlarından biri olup tasavvufun da merkezinde yer alır. Bu anlayışa göre tüm mahlûkat Allah'ın tecellisidir ve her şey O'nun iradesine tabidir. Firdevsî-i Rûmî'nin eserlerinde yer alan beyitlerde Allah'ın mutlak birliği, ezeli ve ebedî oluşu hem doğrudan ifadelerle hem de mecazlı anlatımlarla vurgulanır.

Firdevsî, Allah'ın fiilleri ve yaratma gücü üzerinden tevhit inancını şöyle ifade eder (Firdevsî-i Rûmî, akt. Kapal, 2018: 129).

Ķillet-le keşret küllisi şāhid-durur tevḫīdine

Kim muṭlakā bu fi'l-ile vāhiddür Allāh-ı 'azīm

Bu beyitte azlık ve çokluğun, birlik ve bütün gibi zıt kavramların esasında aynı hakikatin delilleri olduğuna işaret edilir. Yani bu çokluk âlemindeki her bir şey, bir olan Allah'ın tekliline delalet etmektedir. Bu düşünce, sufi geleneğin “her şey O'ndandır ve O'na döner” inancıyla örtüşür (Firdevsî-i Rûmî, akt. Şakar, 2003: 116):

Kesretinden ḫalkuñ añlanan hemīn

Ḥaḳ te'ālā birligidür pes yaḳīn

Birliḡin bilen Ḥaḳ'uñdur müṭtaḳī

Bilmeyendür kāfir olan ol şaḳī

Yukarıdaki beyitlerde bu âlemdeki çokluktan anlaşılmanın Allah'ın birliği olduğu üzerinde durulur. O'nun birliğini bilen bir insan Allah'tan korkar, bilmeyen ise bedbaht ve kâfir olur.

Kamu varlık şāhuñ oldu çün hemīn

Saña ne varlık kalur bunda yakīn

Me'ü menden güç bulasın me'ümen

Nefsi miskīn it ki mesken bula ten (Firdevsî-i Rûmî, akt. Şakar, 2003: 116).

Bütün varlığın Allah'a ait olduğu ifade edilen bu beyitlerde bir tasavvuf terimi olan ve varlığın birliğini ifade eden vahdet-i vücud anlayışı (Lugatim, 2025, Mayıs 3: *Vahdet-i vücud*) vurgulanır. Böyle olunca insana bir varlık kalması mümkün müdür? Bunu yapmak için Firdevsî “nefsini fakir bırak ki bedeninin bir mesken bulsun” diyerek okuyucuya yol gösterir.

İnsan-ı Kâmil Olma

Tasavvuf düşüncesinin merkezinde yer alan insan kavramı, sadece biyolojik ve içtimai bir varlık olmayıp içinde yapacağı bir yolculukla kemale ulaşması gereken bir varlık olarak ele alınmaktadır. Bu anlayışa göre insan, var oluş amacını idrak edip nefsinin terbiye etmeli, kendi benliğinden sıyrılmak suretiyle ilahî olana yönünü çevirmelidir. Bu süreçte ulaşılması gereken hedef, insan-ı kâmil mertebesine vasil olmaktır.

Firdevsî-i Rûmî, *Hayât-nâme* isimli eserinde bu içsel yolculuğun önemiyetini sıkça vurgular. Kişinin kendini tanıması, nefsinin arındırarak hikmetle davranması gerektiğini anlatan beyitler bulunmaktadır. Örneğin

Pes gerek nefsiñi te'dīb idesin

Haqq'a_iresin çünkü bundan gidesin (Firdevsî-i Rûmî, akt. Kapal, 2025: 168).

Bu beyitte, insanın iç dünyasına yönelip nefsinin terbiye ederek edep dairesine çekmesi gerektiğine işaret edilmektedir. Nefsin terbiye edilmesi tasavvufa göre en temel mücadele alanıdır. Firdevsî de okuyucusunu bu açıdan manevi bir farkındalığa davet etmektedir.

Dünyayı Terk Etme

Terk Arapça bir kelime olup sözlükte “bırakma, bırakılma, koyuverme, salıverme, vazgeçme, vazgeçilme” (Devellioğlu, 2023: 1086) anlamına gelirken tasavvufi ıstılahta ise Allah'tan başka her şeyi gönlünden çıkarma, kalben vazgeçme anlamında kullanılmaktadır. Terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i hesti (varlık) ve terk-i terk olmak üzere dört mertebesi bulunmaktadır (Lugatim, 2025, Mayıs 3: *Terk*). Tasavvuf yolunda ilerleyen kişinin insan-ı kâmil mertebesine erişmesi için bu aşamalardan geçmesi gerekmektedir.

Firdevsî bu konuyu beyitlerinde şu şekilde işler (Firdevsî-i Rûmî, akt. Çelik, 2010: 34):

Âkıl-ısañ dünyeyi sen eyle terk

Hakq'a tã'at eyle bilüñ bağla berk

Dünyeye virme gönül k'olur fenâ

Terkin ur ki rahmet ide ol Huzâ

Bu iki beyitte okuyucusuna “Eğer akıllı olduğunu düşünüyorsan dünyayı terk et ve Allah’a itaat et ve (onun hizmetine) belini sıkıca bağla. Dünyaya gönül verme; çünkü fanidir. Onu terk et ki Hüda sana merhamet etsin.” şeklinde öğüt vermektedir.

Zühd ve Tevekkül (Dünya-Ahret Dengesi)

Tasavvufî bir kavram olan zühd, dünyaya rağbet etmeyerek kendini ibadete verme, nefisini her çeşit zevkten alıkoyarak ibadet yolunu seçme anlamına gelir (Lugatim, 2025, Mayıs 3: *Zühd-Züht*). Tevekkül ise, kişinin elinden geleni yaptıktan sonra sonucu Allah’a bırakması, ilahî takdire tam bir teslimiyet göstermesidir. Bu iki kavram tasavvufî yaşam tarzının temel direklerinden ve bireyin hem dünyevi tutkularla sınanmasına karşı içsel bir denge, hem de manevî huzura ulaşması için bir yol haritası sunar.

Tasavvufî düşüncede dünya, fani bir imtihan alanıdır ve insan bu dünyaya aldanmamalıdır. Firdevsî, dünya nimetlerinin geçici oluşuna şu beyitle dikkat çeker (Firdevsî-i Rûmî, akt. Kapal, 2025:130):

Yoq hikmetine hiç muhâlif kudretine hem mu'tn

Yoq 'izzetine hem fenâ bâkî anuñ mülk-i melîm

Bu beyitte insanın Allah'ın güç ve kudreti karşısında hiçbir şeye gücü yetmeyeceğini ve ona teslim olmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu duruş tasavvufta tevekkül inancının bir yansımasıdır. Benzer biçimde, dünyada verilen nimetlerinin sonluluğu ve aldaticılığı Firdevsî'nin eserlerinde hem bir iç hesaplaşma vesilesi hem de ahlakî bir uyarı olarak yer alır. Beyitte, dünyaya fazla dalmanın nefsin bir tuzağı olduğuna dair örtük ihtarlar vardır. Bu anlayış ise zühd ilkesinin temelidir.

Kendini (Nefis) Tanımak

Nefis bir kimsenin kendi öz varlığı, kişiliği ve öz benliği anlamında sözlüklerde

yer alır. (Lugatim, 2025, Mayıs 3: *Nefis-Nefs*). Tasavvufta insanın kendini bilip tanınması çok değerlidir. “Nefsini bilen Rabbini bilir” ifadesi bu bağlamda sıkça kullanılır. İbn-i Teymiyye (ö.728/1328), nefsindeki kusurlu ve olumsuz sıfatları gören kişinin bunların tam ve mükemmel olanlarının Allah’ta var olduğuna hükmetmek suretiyle Rabbini bilebileceğini ifade eder (Uludağ, 2006: 32). Firdevsî de nefse bu açıdan yaklaşır. Aşağıdaki beyitlerde bu hakikat şöyle ifade edilmiştir (Firdevsî-i Rûmî, akt. Şakar, 2003: 116).

Kendü nefsin bilüben ‘ilme’l-yakīn
Hakḳ’ı sende bulasın senden yakın
Hak’dan ayru sende varlık olmaya
me’ümenlik arada yol bulmaya
Çün-i Hak’dur kamu varlık pīş ü pes
Me’ümen dimek-durur ol sözi kes
Çün-i Hak’dur evvel ü āhir daḥi
Kim haḳīkat bātın u zāhir daḥi

Yukarıdaki beyitlerde kendi nefsinin ilme’l-yakin bir şekilde bilen kişinin Hakk’ın kendisine kendinden daha yakın olduğunu bulacağı söylenir. Kişide Allah’tan başka varlık olamaz; çünkü tüm varlık Allah’a aittir. Bu yüzden insan ne ve kimden vazgeçmelidir. O hem evvel hem ahir hem zahir hem de batındır. Hem ilk hem en son hem her şeyde görünen hem de bu gözlerle algılanamayandır (Firdevsî-i Rûmî, akt. Kapal, 2025:142):

Bir başka beyitte ise:

Tā ki nefsin bilmege kābil ola
Nefs ‘irfānında ol kāmīl ola
Nefsini bilen kişi bilür Hak’ı
Bilmeyen “bel-hüm eḳāl” cāhil ola

Eğer kişi kendi nefsinin bilirse o, bu bilgide olgun bir kimse olur. Nefsini bilen kişi Allah’ı da bilecek, bilmeyen ise “işte bunlar hayvanlar gibi, hattâ daha da aşağıdadırlar” (A’raf 179) âyetinde söylendiği gibi bir cahil olur (Firdevsî-i Rûmî, akt. Kapal, 2025: 158):

‘*Ākıl-isen kendi nefsiine_it nazar*

Bāķī mülke fanīden eyle güzer

beytinde Firdevsî “Akıl sahibiyse kendi nefsiine bir bak ve sonludan sonsuza geçiş yap. Bu menzile nereden geldiğini ve yücelerdeyken niye su ve balçık [âlemine] düştüğünü anla.” demek suretiyle insanın nereden gelip nereye gittiğine dikkat etmesi gerektiğini anlamasının kendini bilmekle ilgisini anlatmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, on altıncı yüzyılda Osmanlı kültür ve edebiyat ortamında yetişmiş önemli bir şahsiyet olan Firdevsî-i Rûmî’nin *Süleymân-nâme* (seksen birinci cilt) ve *Hayât-nâme* adlı eserleri üzerinden Eski Türk edebiyatında tasavvufi düşüncenin nasıl bir yol göstericilik sunduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır. Eserde yer alan beyitler, içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve tevhit, insan-ı kâmil olma, dünyayı terk etme, zühd ve tevekkül ve kendini tanımak gibi temel tasavvufi temalar çerçevesinde sınıflandırılmıştır.

Firdevsî-i Rûmî incelememize esas olan eserlerinde tasavvufun temel ilkelerini halkın anlayabileceği bir biçimde sade bir dille ifade etmiştir. Firdevsî-i Rûmî’nin bu yaklaşımı, bugünün insanına da anlamlı mesajlar sunabilecek evrensel bir dilin parçasıdır. Bu çalışma doğrultusunda şunlar önerilmektedir:

- Firdevsî-i Rûmî gibi az bilinen yazarların eserleri içerik itibarıyla daha kapsamlı incelenmelidir.
- Eski Türk edebiyatındaki tasavvufi konuların günümüzün çeşitli problemlerine ışık tutabilecek boyutları daha fazla araştırılmalıdır.
- Disiplinler arası yaklaşımlarla (sosyoloji, felsefe, dinler tarihi vb.) tasavvufun çeşitli disiplinlere yansımaları çok yönlü bir biçimde analiz edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Alanka, D. (2024). Nitel bir araştırma yöntemi olarak içerik analizi. *Kronotop İletişim Dergisi*, 1(1), 62–82.
- Çelik, Z. (2010). *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme yazmasının (81. cilt 82b–123b bk.) bilimsel yayını ve üzerinde dil incelemeleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Devellioğlu, F. (2023). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. İş Bankası Yayınları.
- İslam Ansiklopedisi. (2006). *Nefis*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nefis#1> (erişim tarihi: 4.5.2025).
- İslam Ansiklopedisi. (2012). *Tevhit – edebiyat*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevhid--edebiyat> (erişim tarihi: 4.5.2025).
- İslam Ansiklopedisi. (2012). *Tevhit*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevhid#1>
- Kapal, M. N. (2025). *Çok Yönlü Bir Müellifin Son Mesajı*. E-Kitap Yayıncılık.
- Lugatim. (2025, Mayıs 3). *Nefis – Nefs*. <https://lugatim.com/s/NEF%C4%B0S%E2%80%9393NEFS>
- Lugatim. (2025, Mayıs 3). *Terk*. <https://lugatim.com/s/TERK>
- Lugatim. (2025, Mayıs 3). *Vahdet-i Vücûd*. <https://lugatim.com/s/VAHDET-%C4%B0V%-C3%9CCUT>
- Lugatim. (2025, Mayıs 3). *Zühd – Züht*. <https://lugatim.com/s/Z%C3%9C%93HT%E2%80%9393Z%-C3%9CHD>
- Şakar, S. Ö. (2003). *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme yazmasının (81. cilt, 28 bk.) bilimsel yayını ve üzerinde dil incelemeleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

ÖZBEK HALK ŞİVELERİ LUGATI'NDA AKRABALIK TERİMLERİ*

Nurşen Gaye ALTINTAŞ**

Özet

Bir ulusun kültürel değerlerinin taşıyıcısı olan dil, geçmişin mirası ve canlı tanığıdır. Bu tanık, ulusun sahip olduğu maddî ve manevî değerlerin temsili niteliğindedir. Dilin bu niteliği, sahip olduğu söz varlığında gizlidir. Bir dilin söz varlığının incelenmesi, o dili konuşan ulusun düşünce yapısı, dünya görüşü, başka uluslarla olan ilişkileri ve kültür hareketleri hakkında bilgi verir. Söz varlığı içinde büyük bir öneme sahip kavram alanı da akrabalık terimleridir. Sosyal yaşamın doğal bir sonucu olan akrabalık, kan bağı ve evlilik/hısımlık yoluyla oluşmaktadır. Bu terimleri incelemek, dilin özgünlüğünü ve zenginliğini tanıklamaktadır.

Çalışmamızın ana kaynağı Özbek ağızlarının leksikolojisiyle ilgili eksikliğe istinaden Shonazar Shoabdurahmonov editörlüğünde hazırlanan *Özbek Halk Şiveleri Lugatı*'dir. 1971 yılında yayımlanan bu çalışma Özbek Türkçesinin üç ana ağız grubundan seçilen kelimelerin sunulduğu sözlük bölümü; Ahmad İşayev tarafından eklenen akrabalık terimleri ve Shonazar Shoabdurahmonov'un Özbek Türkçesinin üç ana ağız grubunun fonetik ve morfolojik değerlendirmelerinden oluşmaktadır.

Özbek Halk Şiveleri Lugatı'nin akrabalık terimleri bölümü 713 adet madde başı içermektedir. Kan yoluyla akrabalık bildiren 350; evlilik yoluyla akrabalık bildiren 363 madde başından oluşmaktadır. Bu çalışmada kan yoluyla akrabalık bildiren terimler değerlendirilmiştir. *Dîvânu Lugâti 'î-Türk'*ten itibaren karşılaştırmalı olarak incelenen akrabalık terimleri, *Babürnâme* eseriyle de karşılaştırılarak *Halk Şiveleri Lugatı*'na giren akrabalık terimlerinin Babür Şah tarafından kullanılıp kullanılmadığı da araştırılmıştır. Tarihi dönemiyle delillendirilen akrabalık terimlerinin nicel bakımdan fazlalığı Özbek Türkçesinin diyalekt zenginliğinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk dilinin diğer yazılı metinlerinde yer almayan akrabalık terimlerini de içermesi bakımından dikkat çeken eser, akrabalık terimleri başlığı altında farklı kavram alanlarına dair kelime barındırması sebebiyle de mühimdir.

Anahtar Kelimeler: Özbek Türkçesi, Leksikoloji, Akrabalık Terimleri, *Babürnâme*.

* “*Özbek Halk Şiveleri Lugatı*” tarafınca yüksek lisans tezi olarak çalışılmaktadır.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Nurşen Gaye Altıntaş, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı/Eski Türk Dili, Türkiye, 20222201002@ogr.msgsu.edu.tr.

RELATIONSHIP TERMS IN THE UZBEK FOLK DIALECT DICTIONARY

Abstract

Language, as the bearer of a nation's cultural values, is both a legacy of the past and a living witness of history. It represents the tangible and intangible heritage of a nation, and this representative function is embedded within its vocabulary. Analyzing the vocabulary of a language provides insight into the thought patterns, worldview, intercultural relations, and cultural movements of the people who speak it. Among the various conceptual domains within a language's lexicon, kinship terms hold particular significance. As a natural consequence of social life, kinship arises through blood relations or marriage/affinity. Studying these terms reveals the uniqueness and richness of a language.

The primary source of this study is *The Dictionary of Uzbek Folk Dialects*, prepared under the editorship of Ş. Şaabdurahmanov, in response to the lack of research on the lexicology of Uzbek dialects. Published in 1971, the work includes a dictionary section presenting words from the three main dialect groups of Uzbek Turkish, a list of kinship terms compiled by Ahmad Ishayev, and phonetic and morphological evaluations of the dialects by Ş. Şaabdurahmanov.

The kinship terms section of *The Dictionary of Uzbek Folk Dialects* contains 713 entries: 350 related to blood kinship and 363 to kinship by marriage. This study focuses on terms that indicate blood relations. The kinship terms were analyzed comparatively, starting from *Dīwān Lughāt al-Turk* and cross-referenced with *Baburnama* to determine whether the terms included in the *Dictionary of Uzbek Folk Dialects* were also used by Babur Shah. The quantitative richness of historically supported kinship terms reflects the dialectal diversity of Uzbek Turkish. The dictionary is also noteworthy for including kinship terms not found in other written sources of the Turkic language and for encompassing words related to different conceptual fields under the category of kinship terms.

Keywords: Uzbek Turkish, Lexicology, Kinship Terms, Baburnama.

GİRİŞ

Bir ulusun maddi ve manevi değerlerinin temsili olan dil, tarihin ve kültürün taşıyıcısıdır. Dil, bu temel görevini sahip olduğu söz varlığı ile gerçekleştirir. Bir dilin sahip olduğu söz varlığındaki kelimeler sadece bir nesne, kavram ya da ilişkiyi ifade ederek iletişim aracı olarak kullanılmamanın ötesinde toplumun sosyal ilişkilerini, geleneklerini ve inançlarını da yansıtmaktadır. Bu nedenle söz varlığı üzerine yapılan çalışmalar yalnızca dil bilimi açısından değil; kültür ve toplumsal araştırmalar açısından da önem taşımaktadır.

Söz varlığı çalışmaları içinde akrabalık terimleri, toplumsal yapının en temel unsurlarından bir olan aile ilişkilerini dile getirmektedir. Bireyin yaş ve cinsiyet bakımından toplumda üstlendiği rolleri, bireyler arası ilişkilerin niteliğini, sosyal ilişkileri, toplumun aile yapısını tanımlaması bakımından dikkat çekicidir. “Bütün dillerin temel söz varlığı, çekirdek sözler, etken söz varlığı gibi adlandırmalar içinde akrabalık adları da yer alır” (Aksan, 2000).

“Akraba” kelimesi Arapça *karīb* “yakın, akraba” sözcüğünün çoğul biçimi *akribā* sözcüğünden Türkçeye geçmiş olup kan yoluyla oluşan yakınlığı ve evlilik yoluyla oluşan yakınlığı ifade etmektedir (Develioğlu, 1997). Türk dilinde ilk detaylı çalışmalar Pokrovskaya'nın 1961 yılına ait olan *Termini rodstva v tyurkskih yazıkah (Türk Dillerinde Akrabalık Terimleri)* isimli makalesi ve Yong-söng Li'nin 1999 yılında yayımlanan *Türk Dillerinde Akrabalık Adları* isimli çalışmasıdır. Bu iki çalışmada akrabalık terimleri söz varlığı açısından değerlendirilmiştir. Grønbech'in 1953 yılında yayımlanan *The Turkish System of Kinship* adlı makalesi akrabalık terimlerini, akrabalık ilişkileri bağlamında inceleyen ilk çalışma olması bakımından önemlidir (Taşbaş, 2024).

Özbek Türkçesi ve Özbek Halk Şiveleri Lugatı

Kazakistan'ın güney kesimleri, Afganistan'ın kuzey kesimleri, Tacikistan, Kırgızistan gibi Türk Cumhuriyetlerinde konuşulan Özbek Türkçesi, Türkiye Türkçesinden sonra en çok konuşura sahip olan Türk lehçesidir. (Wurm, 1989: 139; Boeschoten, 1998: 357). Çalışmamızın ana kaynağı da Özbek ağızlarının leksikolojisiyle ilgili eksikliğe istinaden Shonazar Shoabdurahmonov editörlüğünde hazırlanarak 1971 yılında yayımlanan *Özbek Halk Şiveleri Lugatı*'dir (Dobos, 1974; Cengiz, 2018). Özbek ağızlarının leksikolojisiyle ilgili eksikliğe istinaden Shonazar Shoabdurahmonov editörlüğünde hazırlanan eserin giriş bölümünde derleme yapılan 92 ilçe adı listelenerek sunulmuş olup tarama yapılan kaynakların künyeleri sıralanmıştır. Eserin birinci kısmını Özbek Türkçesinin üç ana ağız grubundan seçilen kelimelerin sunulduğu sözlük

bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümde 4829 adet madde başı mevcuttur. Eserin ikinci kısmı Ahmad İsayev tarafından eklenen akrabalık terimleri bölümüdür. Bu bölümdeki akrabalık terimleri sırasıyla “kan yolu ile oluşan akrabalık terimleri” ve “evlilik yolu ile oluşan akrabalık terimleri” olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir. Kan yolu ile oluşan akrabalık terimleri bölümünde 350 adet madde başı; evlilik yoluyla oluşan akrabalık terimleri bölümünde ise 363 adet madde başı mevcuttur. Eserin son bölümü Shonazar Shoabdurahmonov’un Özbek Türkçesinin üç ana ağız grubunun fonetik ve morfolojik değerlendirmelerinden oluşmaktadır.

Aşağıdaki tabloda dört sütunun ilk kısmı kan bağı ile oluşan akrabalık terimlerinden oluşmakta olup alfabetik olarak sıralanmıştır. Her terimin sırasıyla *Divânü Lügâti’t-Türk* ve *Babürnâme* metinlerindeki karşılıkları verilmiştir (Caferoğlu, 1972; Gömeç, 2001; Yavuz, 2013; Dinç, 2018). Bu iki kaynak eser, terimlerin tarihi dönemleriyle delillendirmek amacıyla seçilmiştir. Son sütunda yer alan *Özbek Halk Şiveleri Lügati*’ndaki kan bağı ile oluşan akrabalık terimleri, parantez içinde terimin kullanılmakta olduğu bölgeler ile verilmiş olup sözlükte madde başının birinci anlamları esas alınarak sunulmuştur. Fonetik farklılıklara dikkat çekme amacıyla kullanılan metinde kullanılan fonetik alfabeyle bağılı kalınmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz Ek.1).

Tablo 1.

Kan Bağı İle Oluşan Akrabalık Terimleri

Kan Bağı İle Oluşan Akrabalık Terimleri	Divânü Lügâti’t-Türk	Babürnâme	Özbek Halk Şiveleri Lügati
abla	eke/ eze	egeçi	apa/ apay (Kıpçak, Oğuz) apa/ âpe/ âpa/ âpe/ âpay/ âpáy (Karluk) egeçi (Ürgenç, Hive, Hazarasp, Han-ka, Yangiarik, Şavat, Dörtgöl) ekeci (Karnak) ekeçi (Türkistan) ägeç/ egeçi (Çimkent, Suzak, Celalabad, Andican) epike (Ürgenç) eppiyi (Hive) âybiyè (Şehri-i Sebz, Çırakçı, Yakkabağ, Kamas, Kitap) buvçe/ bu:çe (Andican) hems’re (Karluk)

ağabey	içi	ağa	ağa / ağay (Kuzey Harezmi, Türkistan) ağa /a:ğa (Ürgenç, Hive, Hazarasp, Karnak) ağay (Celalabad) aka (Buhara, Karşı) eke (Harezmi, Türkistan, Karnak, Cizzak, Semarkant, Fergana, Andican) eke / ekçe (Nov) eke / ekä / äkä (Kıpçak) äke (Taşkent) ette (Türkistan) b' räder/ b' rädär (Karluk)
amca	-	abağa	amak' / emek' / emeki (Karluk, Kıpçak) emeki (Hive) emek (Yangiarik, Hanka) hemeki (Türkistan, Karnak) áva/ áve (Suluk, Kavçın, Andican) mek' / emeki (Karluk, Kıpçak) emeki (Hive)
anne	ana/ uma/ aba	ana/ valide	aça (Namangan) eçe (Namangan, Üyçi, Çartak, Pap, Çimkent) áça/ áçe (Güney Tacikistan-Karluk, Taşkent Nav) aya (Türkistan) a:ya (Karnak) aye (Fergana) eye (Andican, Kokand, Çust, Cizzak, Aktam) áye (Namangan, Çartak, Üyçi, Pap) áy' (Taşkent) ana/ äne/ yène/ yène/ yäne/ ine (Kıpçak) ene (Güney Harezmi) äne/ ána/ éne/ äne/ óna (Karluk) ebe (Üyçi, Namangan, Çartak, Alabuga, Aktam) ába/ ábe (Karakalpakistan) vel' de (Andican) vál' da (Buhara) eye (Andican, Kokand, Çust, Cizzak, Alabuga, Aktam) iye (Kıpçak)
baba	aba/ ata/ dede	baba/ ateke/ içke	ata/ áta (Kıpçak, Oğuz) ata/ áte/ áta/ óta (Karluk) ağede (Türkistan, Çimkent) äpeğdede/ äpe:dede (Andican) ápáğdede/ ápáğdede/ äpe:dede/ epe:de (Namangan, Üyçi, Çartak, Yangikurgan, Almas, Çust, Pap) dada (Karakalpakistan) dede (Buhara, Karagöl, Şehr-i Sebz, Pap, Çust, Andican, Nov, İsfara, Kokand) dáde (Taşkent) dede (Kitap) dède/ d' de (Namangan, Üyçi, Törakorgan, Taşkurgan, Karakalpakistan) dede buva (Pap)

dayı	tagay	tagay	dayı (Kuzey Harezmi) da:yı/ dayı (Güney Harazm) dey' (Karakalpakistan)
dede	-	Dede/ ata/ qarı ata	baba/ babay/ bava/ bavay/ bava/ buva (Kıpçak) ba:ba/ ba:va/ buva (Oğuz) bábá/ bábá (Buhara, Fariş) báva/ buva/ bábá/ bábáy/ bá: (Kaşkaderya) báva (Fergana, Kokand, İsfara) bává (Gançi) buve (Taşkent, Andican, Batı Fergana) buvá (Nov) buvá/ bává (Aşt) ada (Sayram) ede (Taşkent, Çimkent) ata-baba/ ata-buva/ ata-ba:va (Kıpçak, Oğuz) áte-bábá/ áte-báve/ óta-báva (Karluk) emek' bábé/ emekibá: (Şehr-i Sebz, Yakkabağ, Çirakçı, Kamaşi, Kitab) ağlan/ ağlan' bala (Harezmi)
erkek çocuk	urı	ogul	âğlen / â:len (Taşkent) ferzent (Buhara, Fariş) açça (Güney Tacikistan-Karluk) bala/ bele (Kıpçak) ba:la/ bala (Oğuz) bala/ bele/ bele/ bálá (Karluk) baça/ beçe/ beççe (Buhara, Semerkand, Kaşkaderya, Fergana, Tacikistan)
erkek kardeş	bilader/ ini	ini	emmebeççe/ emmeveççe/ emmeveççe (Semerkand, Buhara, Fergana, Kaşkaderya)
hala	küküy	hala	âmme/heme (Karluk, Kıpçak, Oğuz) âyhále (Yakkabağ, Çirakçı, Kamaşi, Şehr-i Sabz, Kitab) âpeğy' / âpáy' / âpák' (Taşkent) âpeğey' / âpey' (Çimkent) kele/ hala (Kıpçak) hala (Güney Harezmi) hala/ hála/ hále (Karluk) halabiyi (Hive)/ hálebiyè (Kaşkaderya) emmeçe (Karluk)
kız çocuk	-	qız	apabıyı (Hive, Hazarasp, Gürten) ápá:b' (Celalabad, Karasu) açça (Güney Tacikistan-Karluk) bala/ bele (Kıpçak) ba:la/ bala (Oğuz) bala/ bele/ bele/ bálá (Karluk) baça/ beçe/ beççe (Buhara, Semerkand, Kaşkaderya, Fergana, Tacikistan) k'z/ k'z/ k's (Karluk) kız (Kıpçak) kıyz/ kı:z/ k'z (Oğuz)

kız kardeş	singil	siñil	<p>aytâti/ aytâ (Türkistan, İkan) áyt' / áytt' (Karşi) ebeçe (Namangan, Üyçi) siñil/ siyni (Güney Harezmi) siñil/ siñli (Kuzey Harezmi) siñni (Surhanderya, Nürata) siñli/ siyni/ s'ñgl' / s'ñn' (Andican, Semerkand, Karşi, Güney Kırgızistan) s'ññ'l (Kaşkaderya) apa-siñil/ apa-siñli/ apalı siñli (Kıpçak, Oğuz) ápa-s'ñ'l, ápa-s'ng'l / ápe-s'tn' (Karluk) eke-siñil/ eke-siñli/ eke-siyni (Kıpçak, Oğuz) eke-s'ñl' / áka-s'yn' (Karluk) emmebeçe/ emmeveçe/ emmeveçe (Semerkand, Fergana, Kaşkaderya) iye (Urğenç, Hanka, Dörtgöl) ıya (Kıpçak) uya (Buhara)</p>
nine	aça/ açı/ eçe/ eçi/ eçü/ eke/ eze	ana ana/ ata ana/ uluğ ana	<p>ata-ana/ ata-ene/ ata-ene/ ata-inä/ atana/ atene/ atene/ atene (Kıpçak, Oğuz) áte-áne/ áta-ána/ átána/ óte-óne (Karluk) áta-áça (Güney Tacikistan-Karluk) áce (Bostanlık) ice (Alat) ápeçe/ ápeğaça/ ápeçe/ ápe:çe (Namangan, Üyçi, Çartak) béyi/ bibi/ biyi/ bi:bi (Güney Harezmi, Güney Kazakistan) biyé/ b'y' (Kaşkaderya) b'b' / b'v' / b' (Buhara) b'y' / b' (Semerkand) buve (Kokand) buv' (Taşkent) buvu/ buv' (Fergana) buv/ buv' (Andican, Çust, Celalabad, Suzak) kórçene (Karluk) Mama (Kuzey Harezmi, Surhanderya) mema/ máme/ mámara (Andican, Semerkand, Kaşkaderya) mama/ ma:ma (Güney Harezmi) máma/ móma (Karşi, Beşkent) tete (Kaşkaderya, Karşi) tóte (Buhara)</p>

torun	-	nebire	aqtık (Gürlen, Mangit, Kıpçak, Konurat) ahtık (Urgenç, Hive, Hazarasp, Yenipazar, Dörtgöl) aqlık (Konurat) aqtık-çavlık (Gürlen, Mangit, Hocayli) ahtık-çuvlık (Urgenç, Hive, Dörtgöl) aqlık-şavlık / aqlık-çavlık (Konurat) nebire (Zaamin) neb're (Taşkent) nevire (Pap, Karşi, Beşkent) nèvere (Kaşkadarya, Ürgüt, Güney Kırgızistan) neb're-eb're/ neb'reb're (Karlık)
yeğen	-	ini ogul	amekiagıyn/ emekağayilli (Harezmi) e megveççe/ emek'beçe/ emekbeççe/ emek'veççe (Kaşkadarya, Semarkand, Cizzak, Buhara, Andican, Dörtgöl)

SONUÇ

Özbek Türkçesi, Türk lehçeleri içinde sahip olduğu zengin diyalekt yapısı ve geniş konuşur kitlesiyle dikkat çeken bir lehçedir. *Özbek Halk Şiveleri Lugatı* ise bu lehçenin halk ağızı düzleminde sistematik olarak derlenmiş en kapsamlı çalışmalardan biridir. Çalışmanın akrabalık terimlerine dair bölümü 713 madde başı içerirken, bu terimlerin 350'si kan bağına dayanan akrabalık ilişkilerini ifade etmektedir. Terimlerin bölgesel varyasyonları, aynı kavramın farklı fonetik biçimlerde yaşadığını ve halk ağızlarında geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu terimlerin bir kısmının sadece Özbek Türkçesine özgü olması, bu lehçenin özgün yapısını ve tarihi mirasını yansıtmaya açısından da dikkat çekicidir.

Terimlerin Divânu Lugâti't-Türk'te karşılıklarının bulunması, kavramların köklü bir tarihsel geçmişe sahip olduğunu gösterirken; Babürnâme ile yapılan karşılaştırmalar bazı kelimelerin kullanım sürekliliğini belgeleyerek kavramların zamanla biçimsel ve anlamsal değişim geçirdiğini göstermektedir. Bugün farklı bölgelerde farklı biçimlerde (apa, ápay, áybiyè, epike vb.) kullanılan "abla" anlamındaki akrabalık terimleri, eski Türkçedeki *eke/eze* biçiminden türemiştir. Aynı şekilde "baba", "dede" ya da "anne" gibi temel akrabalık terimlerinin de çeşitli ağızlarda geçirdiği fonetik farklılaşmalar, lehçeler arasındaki etkileşimi ve yerel dil yapılarının gelişimini yansıtmaktadır. Dikkat çeken bir diğer husus ise bazı terimlerin yalnızca belirli bölgelerde, sınırlı bir kullanım alanına sahip olmasıdır. Bu durum, söz konusu terimlerin ya arkaik öğeler olarak halk belleğinde yaşamaya devam ettiğini ya da yerel kültürel yapıların etkisiyle şekillenmiş özel kavramlar olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada elde edilen veriler sadece leksikolojik bir inceleme değil Türk dili içindeki diyalekt çeşitliliğinin, kültürel sürekliliğin ve tarihsel dil evrimlerinin de izini süren bir yapıdadır. Dilin bölgesel farklılıklarla zenginleşen yapısı, Türk dilinin genel evrimine ve söz varlığı çeşitliliğine dair önemli katkılar sunmaktadır.

Gelecekte evlilik yoluyla oluşan akrabalık terimlerinin de aynı yöntemle incelenmesi; Özbek Türkçesinin söz varlığının sistemli biçimde ortaya koymakla birlikte diğer Türk lehçeleriyle yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, Türkçenin genel akrabalık sistemi üzerine daha kapsamlı tipolojik değerlendirmelerine de zemin hazırlayacaktır. Bu bağlamda hem dil araştırmaları hem de kültürel antropoloji çalışmalarının keşişiminde yer alan bu tür söz varlığı incelemeleri, Türk dilinin kültürel belleğine ışık tutacak; sosyolinguistik ve etnolinguistik araştırmalar için de önemli bir kaynak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2000). *Türkçenin sözcük varlığı*. Engin Yayınları.
- Boeschoten, H. (1998). *Uzbek The Turkic Languages*, Raudledge.
- Caferoğlu, A. (1972). *Kaşgarlı Mahmut'a Göre Akriba Adları*. Türk Dili, 27 (253), 23-26.
- Cengiz, M. (2018). *O'zbek Halq Shevalari Lug'ati*. Uluslararası Beşeri Bilimler Ve Eğitim Dergisi, 4(9), 397-404.
- Devellioğlu, F. (2003), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi.
- Diñç, A. (2018) *Bâbürnâme'deki Akrabalık Terimleri İle İlgili Sözcük Varlığı*, TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches, 10/Yaz, 39, 59-72.
- Dobos, E. (1974). *Özbek chalq şevalari luyati*. Comiled by A. İsaev, Ş. Nâsirov.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014) *Kâşgarlı Mahmut Dîvânü Lugâti't-Türk Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, TDK Yayınları.
- Gömeç, S. (2001). *Divanü Lügat-İt-Türk'te Akrabalık Bildiren Terimler*. Türk Kültürü, 464, 714 724.
- Şoabdurahmonov, Ş. vd. (1971). *Özbek Halk Şiveleri Lugatı*, SSR <<<Fan>> Neşriyatı,
- Taşbaş, E. (2024): *Türk Akrabalık Terminolojilerinin Tipolojisi*, Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Thackston , W. M. Jr. (1993), *BâburnâmeI-III, Zahirüddin Muhammed Bâbur Mirza*, Harvard University (Cambridge).
- Wurm, S. (1989) *Özbekçe* (Çv. Mehmet Akalın) Türk Dünyası Araştırmaları, Ekim, 139-186.
- Yavuz, S. (2013). *Dîvânü Lügâti t Türk teki Sözcük Varlığı Açısından Akrabalık Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Karşılıkları*. EKEV Akademi , 17(6).
- Li, Y. S.(1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. Simurg Yayınları.

Ek-1.

	FONETİK			FONETİK	
	KİRİL	ALFABE		KİRİL	ALFABE
ÜNSÜZLER	Б б	B, b	ÜNLÜLER	а	á
	В в	V, v		а	a/e
	Г г	G, g		е	è
	Д д	D, d		э	e
	Ж ж	C, c		з	ä
	З, з	Z, z		о	â
	Й й	Y, y		с	ë
	К, к	K, k		У	y/ü
	Л л	L, l		и	i
	М, м	M, m		у	u/ü
	Н, н	N, n		ÿ	ó
	П п	P, p		ы	ı
	Р, р	R, r		ь	‘
	С, с	S, s		ъ	‘
	Т, т	T, t		ө	ö
	Ф ф	F, f		й	y
	Х, х	h (^)		И, и	İ, i
	Ц ц	Ts, ts		ë	ya
	Ч ч	Ç, ç			
	Ш ш	Ş, ş			
	Ю ю	Yu (yü)			
	Я я	Ya (ye)			
	Қ қ	Ққ			
	Ғ ғ	Ğ, ğ			
	Хх	h (.)			
	Щ	şç			

AHMEDÎ'NİN İSKENDERNÂME'SİNDE BİLGİNİN ÖNEMİ VE BİLGE TİPLERİ

Betül AVCI*

Özet

Makedonyalı Büyük İskender'in fetihlerle dolu hayatının zaman içerisinde efsanelere geçerek gücünün ve başarısının İlahî bir güçten geldiğine dayandırılması, Kur'an'da geçen Efrasiyâb ile özdeşleştirilmesi Türk edebiyatında önemli bir yer teşkil eden İskendernâme geleneğini oluşturmuştur. Bu geleneğin önemli bir örneği olan Ahmedî'nin İskendernâme adlı eseri, 15. yüzyılın çalışılması gereken mesnevileri arasında görülmektedir. İçerisinde pek çok farklı destan barındıran eser, oldukça hacimli bir mesnevi olmasının yanı sıra beşerî ve tasavvufî bilgiler içermesi ile türünün akla gelen ilk örneklerinden biridir. İskender'in hayatı çevresinde şekillenen mesnevi; din, felsefe, tarih, siyaset, coğrafya, tıp, geometri gibi pek çok ilim dalının bulunması ile öğretici bir kimliğe sahiptir. İskender'in hayatı ve edindiği tecrübeler etrafında bir devlet adamının nasıl olması gerektiği anlatılan eserde, pek çok bilge tarafından İskender'in sosyal, askeri ve siyasi hayatı şekillendirilmiştir. İskender'in etrafında bulunan bilge tiplerine oldukça önem göstermesi, ilim adamlarından oluşan danışma meclisleri kurması ve fethettiği yerlerde bilge insanlarla tanışmaya, onları meclisine dahil etmeye gayret etmesi, eserin özündeki bilgi ve bilgeliğin önemini vurgulamaktadır. Müellif tarafından da yer yer eserin sunulduğu hükümdar başta olmak üzere okuyucuya verilen öğütler, eserin diğer önemli hususunun siyasetnâme olduğunu da göstermektedir. Bu çalışmada, İskender'in destanlaşmış hayatında bilgiye verilen önem ve bilge tiplerinin ideal bir hükümdar üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Mesnevi içerisinde hemen hemen her destanda ilmin ve aklın öneminin vurgulandığı, önemli bir kararın danışma meclisinde istişare edildiği, hükümdarın bilmediği meselelerde bilge tiplerine danışarak onlardan nasihat aldığı, onların uyarılarına kulak vererek oluşabilecek sorunların önüne geçtiği tespit edilmiştir. Çalışmada bilge tipleri iki grup altında incelenmiştir. Birinci grupta İskender'in doğumundan itibaren yetiştirilmesinde de önemli bir figür olarak görülen Aristo, Eflatun, Bokrat, Sokrat ve Hızır yer almaktadır. Tahta geçtikten sonra da bu bilgeleri toplayarak bir bilge meclisi oluşturan İskender'in, mesnevi boyunca bu kişilerin nasihatlerine ve tecrübelerine önem göstermesi dikkat çekmektedir. İkinci grupta savaştığı ve fethettiği bölgelerde tanıştığı Filozof, Tabib, Pir ve Behram yer almaktadır. Bilge tipleri ayrı başlıklar altında İskender'in hayatında nasıl bir yer teşkil ettiği örnekler ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmedî, İskendernâme, Bilgi, Bilge, Destân, Mesnevi

* Doktora Öğrencisi, Betül Avcı, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye, betul_avci@stu.fsm.edu.tr, 0009-0006-4057-2902

THE IMPORTANCE OF KNOWLEDGE AND WISE FIGURES IN AHMEDÎ'S İSKENDERNÂME

Abstract

The life of Alexander the Great of Macedonia, filled with conquests, gradually turned into legend over time, and the belief that his power and success stemmed from a divine source led to his identification with Efrasiyab, a figure mentioned in the Qur'an. This gave rise to the İskendernâme tradition, which holds an important place in Turkish literature. A significant example of this tradition is Ahmedî's work titled "İskendernâme", considered one of the major mesnevî of the 15th century. The work includes many different legends and, aside from being a voluminous mesnevî, stands out as one of the earliest examples of its kind for containing both humanistic and mystical knowledge. Shaped around the life of Alexander, the mesnevî has an educational character through its inclusion of various fields such as religion, philosophy, history, politics, geography, medicine, and geometry. The work presents a model of what a ruler should be like, based on Alexander's experiences and life, influenced by various wise men who shaped his social, military, and political life. Alexander's deep respect for the wise, his establishment of advisory councils composed of scholars, and his effort to meet and include wise people from the lands he conquered into his court underline the value of knowledge and wisdom at the heart of the work. The advice given by the author, often directed at the ruler to whom the work is presented, also shows that the text bears qualities of a siyasetnâme. This study focuses on the importance of knowledge and the influence of wise figures on the ideal ruler within the legendary narrative of Alexander's life. It is observed that nearly every legend within the mesnevî emphasizes the importance of reason and knowledge, that significant decisions are made through consultation with the advisory council, and that the ruler seeks advice from wise figures on matters he does not understand, thereby avoiding possible problems by heeding their warnings. The wise figures in the study are examined under two groups. The first group includes those who were important in Alexander's upbringing and early life: Aristotle, Plato, Hippocrates, Socrates, and Khidr. After ascending to the throne, Alexander gathered these sages into a council of wisdom, and throughout the mesnevî, his regard for their advice and experience is emphasized. The second group consists of wise individuals Alexander met during his conquests: Philosophers, Physicians, Sufi elders (Pîr), and Behram. The roles these figures played in Alexander's life are analyzed with examples under separate subheadings.

Keywords: Ahmedî, İskendernâme, Knowledge, Wisdom, Epic, Masnavi

GİRİŞ

İskender, kaynaklarda İskender-i Zülkarneyn, İskender-i Kebîr, İskender-i Ekber, İskender-i Himyerî, İskender-i Makedonî, İskender-i Yunanî, İskender-i Rûmî adıyla anılan efsanevî bir karakterdir. Bu karakterin Büyük İskender ile peygamber olduğu düşünülen Zülkarneyn'in birbirine karıştırılması sonucu ortaya çıktığı düşünülmektedir (Demirbilek, 2000). Gerek sosyal hayat gerekse aralarında bulunan zaman farkı bu karıştırılmayı imkânsız kılsa da zaman içerisinde nesilden nesle anlatılan bu efsanevî hikâyeler müstakil bir tür olarak anılmaya başlanmıştır.

Asıl adı Alexandros olan Büyük İskender, Makedonyalı II. Filip (Philippos)'in oğludur. Millattan önce 356 yılında doğduğu düşünülen İskender'in özel hocalar tarafından yetiştirildiği, Aristo'dan dil, siyaset, edebiyat ve felsefe alanlarında eğitim aldığı bilinmektedir. Babasının bir suikast sonucu öldürülmesiyle tahta geçen İskender, hükmetmediği yıllarda pek çok savaşa katılmış, geniş bir coğrafyada pek çok devleti ortadan kaldırarak büyük bir imparatorluk kurmuştur (Kaya, 2000). Adının yayılması ve tarihte bir yer edinmek amacıyla bilim adamları ve katipleriyle savaflara katılmış ve bu katipler tarafından siyasi, sosyal ve savaş hayatı kaleme alınmıştır. Bu kaynakların hayal gücüyle birleşmesi sonucu ortaya bir İskender mitinin çıkması türün doğuşu ve gelişimi açısından önemli bir unsur olarak görülmektedir (Demirbilek, 2000). Nitekim, kendi zamanında etkili olduğu gibi kendisinden sonra da gerek devlet adamları gerek sanatkârlar tarafından büyük bir ilgiye mazhar olan İskender hakkında, çeşitli destanlar ve menkıbeler yazılmıştır. Bu efsanevî hikâyelerin yazılışı, İskender'in zaferlerle dolu hayatının sadece İlâhî bir güçle mümkün olabileceği düşüncesiyle ona ruhani bir kişiliğin atfedilmesine bağlanabilmektedir (Demirbilek, 2000).

İskender'e atfedilen ruhani kişiliğin Kur'an'da ve İslami kaynaklarda geçen Zülkarneyn olduğu bilinmektedir. Zülkarneyn Kehf Suresi'nde, insanlara örnek olarak gösterilen, tebliğ amacıyla Doğu'ya ve Batı'ya seferler düzenleyen, Yecüc ve Mecüc kavmiyle savaşan bir kişi olarak tasvir edilmektedir (Avcı, 2014). Bunun yanında Zülkarneyn'in nerede, ne zaman yaşadığı gibi teferruatlı bilgiler anlatılar arasında yer almadığı için oldukça müphem görülmektedir. Zülkârneyn'in Doğu'da ve Batı'da büyük fetihler yapan bir savaşçı olarak tanınması Büyük İskender ile ortak noktası olarak kabul edilmektedir. İsrâiliyat kaynaklı bazı rivâyetler baz alındığında ikilinin bir diğer benzerliği hem anne hem baba tarafından asil bir soya mensup olduğu bilgisidir (Öztürk, 2013). Nitekim İskender'in tacındaki boynuz benzer iki çıkıntı sebebiyle Araplar tarafından Zülkarneyn olarak bilindiği de rivayet edilmektedir

(Avcı, 2014). Bunun gibi sebepler neticesinde İskender, İskender-i Zülkarneyn olarak kaynaklara geçmiştir. Zülkarneyn karakterinin İskender ile özdeşleşmesi sonucunda pek çok anlatıya konu olmuş olan mesele, edebiyatta özel bir tür olarak yazılan İskendernâmeler ile işlenmeye devam etmiş, bu anlatılarda İskender neredeyse tamamen Zülkarneyn kimliğine büründürülmüştür (Ünver, 2000).

Gerek Doğu gerekse Batı Edebiyatında ilgi görmüş olan bu türün Türk Edebiyatına Ahmedî ile girdiği bilinmektedir. Daha sonra Hamzavî, Ahmed-i Rıdvan, Ali Şir Nevâyî, Behiştî Sinan, Ebû Hasan Turtusî, Karamanlı Figânî ve Lâmi'î Çelebi'nin İskendernâme yazdığı kaynaklarda yer almaktadır. Yazılan eserler arasında Ahmedî'nin İskendernâmesi türün ilk örneği olarak önemli bir yerde durmaktadır. Eserin kendi döneminde büyük bir ilgi çekmesinin yanı sıra daha sonra yazılan İskendernâmelere de kaynak olması bakımından önemlidir. Bunun yanında eser Vesiletü'n-Necât'tan iki yıl önce yazılmış olan ilk mevlidi ve manzum olarak kaleme alınmış ilk Osmanlı tarihini barındırması hasebiyle de önem arz etmektedir (Avcı, 2014). Bahsedilen mevlidin 810/1407 tarihinde Bursa'da yazdığı kaynaklar arasındadır (Dankoff, 2020).

Asıl adının Taceddîn İbrâhîm olduğu düşünülen şairin hakkında tezkirelerde farklı malumatlar yer almaktadır. Doğum tarihi net olarak bilinmeyen şairin Âlî ve Taşköprülüzâde tezkirelerinde Sivaslı ya da Germiyanlı olduğu söylenirken Latîfî tezkiresinde Sivaslı olduğu bilgisi yer almaktadır. Divan sahibi olan şairin İskendernâme dışında Cemşid ü Hurşid, Tervihu'l Ervah gibi pek çok eseri mevcuttur (Aslan, 2010). Eğitim almak için Mısır'a gittiği bilinen şairin ilk olarak Germiyanlılarına daha sonra Osmanlılarına intisap ettiği bilinmektedir. İskendernâme'deki mevlid kısmını Emîr Süleyman'a yazmış onun ölümünden sonra da I. Mehmet'in çevresine girmiştir (Kut, 1989). İlk eğitimi Kütahya'da aldığı bilinen şair eğitime Mısır'da devam etmiş ve burada Hidâye Şarihî, Şeyh Ekmelü'd-Din'den dersler almıştır (Aydoğdu, 2024). Şairin iyi bir eğitim aldığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Dini eğitimin yanı sıra tıp, geometri, coğrafya, felsefe ilmine hâkim olduğu çalışmaya konu olan eserde de açıkça görülmektedir.

Ahmedî'nin şöhretinin İskendernâme ile başladığı pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmiştir. Nitekim eserin sahip olduğu nüshaların oldukça fazla olması, eserin halk tarafından sevilip okunduğuna dair kanıt niteliğindedir. Ahmedî'nin İskendernâmesi, türün diğer örneklerinden farklı olarak sadece İskender'in hayatını ve savaşlarını ele almamakta, aynı zamanda içerisindeki bilge şahıslar dilinden verilen çeşitli bilgiler esere ansiklopedik bir değer katmaktadır (Akdoğan ve Kutsal, 2019). Bilge

şahıslar üzerinden yer yer İskender'e iyi bir hükümdar olmak için verilen öğütler nasihatnâme türünü anımsatmakla birlikte, Ahmedî'nin de eseri sunduğu hükümdara karşı aynı hassasiyeti eser içerisinde göstermesi, eserin siyasetnâme türünde olduğunun kanıtı niteliğindedir. Eser içerisinde İskender'in bilgeler tarafından yetiştirilmesi, onların fikirlerine önem vererek istişare etmesi, sefere çıktığında bilge meclisini de götürmesi, seferlerde tanıştığı bilgeleri de meclisine dahil etmesi, bu bilgiler tarafından İskender'e siyaset şuurunun kazandırılması, destanlar arasında çoğunluğa hitap eden nasihatlerin tamamı göz önüne alındığında İskendernâme'nin siyasetnâme özelliği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada da bilge şahısların tespiti, iyi bir padişahın sahip olması gereken meziyetlerin, onların nasihatleri ve uyarıları üzerinden verilmesi sebebiyle önemli görülüp çalışılmıştır. İskendernâme'nin hangi hükümdara sunulduğu ihtilaflı olmakla beraber, araştırmacılar tarafından eserin Germiyan Beyi Süleyman Şah'a, Yıldırım Beyazıt'a ve Emir Süleyman'a sunulmuş olabileceğini belirtmektedir (Akdoğan ve Kutsal, 2019). Eserin kime sunulduğu kesin olmamakla birlikte Osmanlı hükümdarları tarafından okunduğu ve Fatih Sultan Mehmet tarafından takdir edildiği bilinmektedir.

Bilge Şahıslar

Şahıs kadrosu oldukça geniş olan mesnevide; peygamberler, halifeler, tarihte yer edinmiş pek çok hükümdar gibi hikayeleri genişleten zengin bir şahıs kadrosu bulunmaktadır (Ayçiçeği, 2013). Bu geniş kadronun içerisinde çalışmanın da konusu olan bilge şahsiyetler önemli bir rol oynamaktadır. İskendernâme okunduğunda görüleceği üzere İskender'in halihazırda doğup yetiştiği çevrede ve akabinde gittiği yerlerde tanıştığı, kendilerine danıştığı bilge şahsiyetler görülmektedir. Kendi çevresinde olanlar onun, bir hükümdar olarak küçük yaştan itibaren yetişmesinde ve ardından tahta geçtiğinde rehber görevi görmeleri açısından ayrı bir öneme sahiptir. Gittiği yerlerde tanıştığı bilge şahsiyetler ise buldukları yerler hakkında İskender'in sorduğu soruları yanıtlamakla öne çıkmaktadır. Her iki durumda da bilge şahsiyetlerin en büyük ortak paydası, İskendernâme'nin kurgusunu oluşturan destanlarda birtakım remizlerle İskender'e yani yöneticiye verdikleri öğütlerdir. Gerek beşerî anlamda gelişim için anlatılan bilgiler gerekse başka hükümdarların hikayelerine yapılan atıflarla verilen öğütler çerçevesinde bir siyasetname olarak addedilebilecek İskendernâme'de, bilge şahsiyetleri anlamak ve onların sözlerini anlamlandırmak, Ahmedî'nin yaşadığı asırda bir yöneticinin haiz olması gerek vasıfları anlamak açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple bu çalışmada öncelikle İskender'in içerisinde bulunduğu mevcut ilim meclisi ardından fetihleriyle birlikte tanıştığı ve meclisi-

sine eklediği bilge şahıslar üzerinde çalışılacaktır.

İskender'in Bilge Meclisi

Mesnevi incelendiğinde İskender'in mevcut bir ilim meclisi içinde dünyaya geldiği ve pek çok bilge tarafından eğitildiği görülmektedir. Hikâyenin başlangıcında hükümdar Feylekûs bağda otururken bir torunu olduğu müjdesini alır. Müneccimler tarafından çocuğun talihine bakıldığında Utarit'in konumunun Hz. Adem'in dünyaya geldiği günle aynı konumda olduğu, yıldızının uğurlu olduğu, Cem gibi başına taç takacağı, yedi iklimi fethederek yüce bir padişah olacağı görülür. Müneccimin yorumundan memnun olan Feylekûs bir ilim meclisi kurar. Bu mecliste bulunan Eflatun ve Sokrat çocuğa İskender adını verir. İskender henüz yedi yaşındayken Aristo'dan eğitim almaya başlar ve on yaşında feleğin sırlarını öğrenmiş bir filozof olur. 15 yaşına geldiğinde Feylekûs'un ölmesi sebebiyle İskender tahta geçer ve ilim meclisini toplar. Bu meclis Aristo, Eflatun, Sokrat, Bokrat ve Hızır'dan oluşmaktadır.

Aristo

Aristo, İskender'e yol gösteren en önemli bilgelerin başında gelmektedir. İskender henüz yedi yaşında Aristo'dan ders almaya başlamıştır. Bu İskender'in ilim yolculuğundaki ilk adımıdır ve bu yolculukta rehberi Aristo olduğu görülmektedir. İskender tahta geçene dek Aristo'dan dersler almaya devam eder ve on yaşında onunla felsefe konuşacak konuma gelir.

556. Yedisinde āgāz etdi ol nāmver

Tā ki ögrene Ārestūdan hüner*

561. Oldı on yaşında ol bir feylesūf

Kim felek esrārına oldı vukūf

İskender tahta geçtiğinde bilgilerden kendisine birer mektup yazmasını ister. Bir nasihatnâme olan bu mektuplarda iyi bir hükümdarın nasıl olması gerektiği detaylı bir şekilde anlatılmıştır. İskender'in tahta geçmesi ile birlikte meclisini etrafına toplaması ve her bilgeden onu yönlendirecek mektuplar istemesi dikkate değer bir durumdur. Zira, ilim meclisi içinde doğmuş ve büyümüş olan bir padişah olarak bilgelere kıymet vermekte ve nasihat almaktan çekinmemektedir. İstişareye verdiği önem burada oldukça göze çarpmaktadır. Bilgelere ve nasihatlere verdiği bu değer onun büyük bir hükümdar

*. Çalışmada Yaşar Akdoğan ve Nalan Kutsal'ın Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından basılan İskendernâme neşri esas alınmıştır. Bundan sonra verilecek örneklerde ilgili beyitler bu neşirdeki beyit numaraları ile verilecektir.

olması yolunda önem arz etmektedir. Aristo yazdığı mektupta İskender'e kibirli olması gerektiğini ve her zaman tevazu yolunda ilerlemesini tavsiye ederek mektuba başlamaktadır. Nitekim kibir, Aristo'ya göre şeytan işidir ve iyi insanlarda bulunmamaktadır. Mektubuna Aristo, insanlara iyi davranmasını, onları korkutmamasını, kırmamasını ve hallerini anlamaya çalışmasını nasihat ederek devam etmektedir. Daha sonra işini vaktinde bitirmesini öğüt ederek sorumluluk bilincine dikkat çekmektedir. Nasihatler meşverete tabi olunmasını gerektiği, bir bilene danışmanın iyilik getireceği, cahile sırta ortak etmenin kötü sonuçlanacağı, gammazlara ve kötü huylulara yüz vermemesi gerektiği yönünde devam etmektedir. Bir bilene danışmaktan kasıt tabi olarak istişarenin önemine dikkat çekerken karşı olarak cahili sırta ortak etmemek onlardan uzaklaşmayı göstermektedir. Dolayısı ile Aristo'nun nasihatlerinde iyi bir hükümdar akla, bilgeye ve ilme yakın olurken cahile uzak kalmakla başarıya ulaşabilmektedir. Aristo, iyi bir hükümdarın aynı zamanda affedici olması gerektiğini de söylemektedir, nitekim zalim bir insandan yüce bir padişah olamaz. Aristo, İskender'e edepsiz olmaması gerektiği hakkında da nasihat etmektedir. Edep bahsi önem teşkil etmektedir. Zira Aristo'nun nasihatlerinde sadece edepli olmak yeterli değildir, aynı zamanda edepsizlerden de uzak durmak gerekmektedir. Burada Aristo iyi bir hükümdarın çevresinin de iyi olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Nasihatler nefse kapılmaması hakkında devam etmektedir.

Aristo'nun nasihatine bakıldığında aslında iyi bir insan olmanın formülünün verildiği görülmektedir. Çünkü bahsedilen tüm meziyetler aslında iyi insanların ortak özellikleri arasında görülebilmektedir. Aristo nasihatleriyle iyi bir hükümdar olmanın yolunu iyi bir insan olmaktan geçirmektedir. Aristo'nun işaret ettiği kişilik genel anlamda kibirden uzak, insanları anlayan, kötü ve cahil insanlardan uzak kalan, edepli ve sorumluluk bilinci yüksek bir insanı teşkil etmektedir.

Diğer bilgiler de nasihatlerini bitirdiğinde İskender zamanla halk tarafından sevilmiştir. Günlerden bir gün rüyasında bir meleğin kendisine kılıç verdiğini gören İskender, Aristo'dan rüyasını yorumlamasını ister. Aristo görülen rüyaların iki çeşitli olduğunu külli ve cüz'i nefis kavramlarıyla anlattıktan sonra İskender'in rüyasının sadık olduğunu açıklar. Burada Aristo'nun rüya yorumcu özelliği ön plana çıkarılmıştır.

978. Şubḥ-dem tırdı Sikender şād-kām

Dedi ol düşü Arestūya temām

979. Bes dedi kim ey ḥākīm-i ḥurde-dān

Baḥā evvel düşü bildürgil 'ayān

Hikâye içerisinde İran hükümdarı Darab'ın, İskender'e haraç vermeyi reddetmesi neticesinde ikili arasında bir savaş vuku bulmaktadır. Savaşta yenilen Darab, Mahar ve Mahiyar adında iki yaveri ile kaçmış fakat iki asker Darab'ı öldürerek İskender'e gelmiştir. İskender, onların vefasızlığı karşısında nasıl bir yol izleyeceğini Aristo'ya sormuştur. Aristo'nun yılan ve akreplerin beslenmemesi gerektiğini söylemesi üzerine bu iki asker dar ağacında idam edilmiştir. Örnek verilen bu hikâye ile Aristo, İskender'e hainlere karşı nasıl bir tavır alması gerektiğini göstermektedir.

1277. Mār u 'akrebdür ṭabī'atde le'īm

Beslemez anı kişi ki ola ḥakīm

1278. Zehrden tiryāk kimse bula mı

Nīṣ-i 'akreb nūṣ-dārū ola mı

1279. Bunı işidüp buyurdı şehriyār

Dikdiler meydān içinde iki dār

Diğer önemli bir unsur Aristo'nun İskender'e kız istemek üzere gönderilmesidir. İskender tahta geçtiğinde Gülşah isimli bir şah kızına âşık olur. Kızın babası ile mevcut olan kötü ilişkisi sebebi ile Gülşah'ın İskender ile evlenmesine izin verilmez. Gülşah'tan vazgeçemeyen İskender, yanına pek çok değerli hediye, mücevher vererek Aristo'yu Gülşah'ı istemek üzere gönderir. Türk kültüründe kız isteme seremonisi oldukça önem taşımaktadır. Zamanla yöresel farklılıklar olsa da kız, ailenin saygı duyulan bir büyüğünün istemesi, kız ve ailesinin gönlünü kazanmak üzere hediyeler alınması şu anda da devam eden geleneklerdendir. Nitekim bu bahiste de diğer bilgiler arasından bu görevin Aristo'ya verilmesi, onun gerek İskender gerekse içinde bulunduğu toplum nazarında önemli bir konumda olduğunun göstergesidir.

1739. Aldı bī-ḥadd gevher ü dürr-i ṣemīn

Tazı atlarla zer ü dībā-yı Çīn

Çıktığı seferlerde bilge meclisini de yanında götüren İskender'in, yolda karşılaştığı pek çok meseleyi bilgelere sorduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede Aristo'ya Aforid denilen taşın vasfını sorması, Aristo'nun taşın ve madendeki cevherlerin açıklamalarını yapması örnek teşkil etmektedir.

Eflatun

Eflatun, İskender'in yetiştiği mecliste bulunan bilge tiplerinden biridir. İlk olarak

İskender ismini vermesi ile öne çıkmaktadır. Hikâyede kutlu bir çocuğun dünyaya gelmesi, müneccimler tarafından üstün bir hükümdar olacağı söylendikten sonra bu çocuğa isim verme süreci başlamış ve Bokrat ve Eflatun tarafından İskender ismi uygun görülmüştür.

548. Olup Eflātūn-ıla Bokrāt şād

Verdiler ol gün aña İskender ad

Eflatun, İskender'in hükümdarlık serüveninde de yanında olan bilgelerdendir. İskender'e yazdığı nasihat mektubunda pek çok unsura değindiği tespit edilmiştir. Eflatun mektubuna ilk olarak nefesine sahip çıkması gerektiğinden bahsederek başlamaktadır. Ona göre, iyi bir hükümdarın ahlakını gözetmesi, doğruluk yolundan ayrılmaması ve şefkatli olması gerekmektedir. Ayrıca ilme yönelmesi iyi bir hükümdar olmak için zaruri görülmektedir. Bu nasihatlerin Aristo'nun nasihatleri ile benzerlik taşıdığı görülmektedir. Ondan ayrı olarak Eflatun, şükretme ve zikretme bahsi de açmaktadır. Allah'a kulluk etme yine iyi bir hükümdarda olması gereken önemli bir özelliktir. Sabırlı olmak, yumuşak huyluluğu adet edinmek, hasetten uzak olmak da verilen nasihatler arasındadır. Bununla beraber iyi bir hükümdar düşmanına karşı da nasıl davranacağını bilmeli ve hiddetini sadece ona yöneltmelidir. Ona göre iyi bir hükümdar içkiye meyletmemeli aklı başında düşünüp kara vermelidir. Eflatun'un diğer bir nasihati kadınlar hakkındadır. Kadın aklıyla hareket etmenin bir hükümdara sadece yenilgi ve çaresizlik getireceğinden örneklerle bahsetmektedir.

758. 'Avretūñ sözün işiden er degül

'Avreti ser eyleyen server degül

759. 'Avret etdi āşufte Ādem bahtını

'Avret aldurdı Süleymān tahtını

760. 'Avret idi Yūsuf'ı ħabse şalan

'Avret idi Dāvud'ı nālān kılan

Eflatun'un nasihatlerinde hem iyi bir insan olmak hem de güçlü bir padişah olmak için yapılması gereken tavsiyeler yer almaktadır. Aristo'ya nazaran daha detaylı ve farklı konulara değinildiği tespit edilmiştir. Bunlardan en dikkat çeken nasihat kadın bahsidir. Gerek Türk mitolojisinde gerekse halk edebiyatı anlatılarında kadının mevkii yüksek kabul edilmektedir. Burada bahsi geçen meselenin kültürel etkileşimler neticesinde hikâyeye yerleştiği düşünülmektedir.

Bokrat

Bokrat, nasihatine ilk olarak zulümden uzak durulması gerektiğini vurgulayarak başlamaktadır. Ona göre iyi bir hükümdar, her zaman adaletli olmalı ve adaleti tercih etmelidir. Nitekim dünya adalet ile nizamdadır ve zulüm bu nizamı değiştirecek bir unsurdur. Burada Bokrat, Hz. Musa ve Dahhak örneği vererek adaletin ne kadar önemli olduğunu anlatmaktadır. Dahhak, halkına zulmettiği için en sonunda helak edilmiş, Hz. Musa ise adaletinden dolayı Allah'ın tecellisine master olmuştur. İkinci olarak hırlı olmanın zararlarından bahseden Bokrat, hırsın kadim devletlerin yıkılışında en önemli etkenlerden biri olduğunu söylemektedir. İnsanlara karşı kötü düşünceyle yaklaşmanın zararından da bahseden Bokrat, nefse ve şehvete kapılmanın gazap ile sonuçlanacağına değinmektedir. Bununla beraber halkına karşı öfkeli olmasını telkin etmekte ve yumuşak huyluluğu ile öfke ateşini söndürmesini tavsiye etmektedir. Ona göre iyi bir hükümdar dünyada baki kalmak için adını hayırla, iyilikle andırmalıdır. Efrasiyab ve Rüstem örneği ile iyi bir hükümdar olmak için iyi bir insan olmanın önemi vurgulanmaktadır.

845. Çünkü Dahhāk etdi kişverde sitem
Boynına bend oldı ef'i lā-cerem
846. Zulmden Nemrūd çün etmedi bāk
Kıldı anı lā-büd yarım peşşe helāk
849. Hırs-durur hānlaruñ tahtın yıhan
Hırs-durur cānları oda yaħan
857. Hilm şuyını ğazab adına saç
İşbu zulmet perdesin hilm-ile aç
862. Dünyede bāki dilersen yāduñı
Hıyr-ıla artur cihānda aduñı

Sokrat

Bilge meclisindeki önemli bilgelere biri olan Sokrat, nasihatnâme bölümünün son mektubunu kaleme almıştır. Sokrat mektubuna cahil ve kıskanç insan sözüyle hareket edilmemesi gerektiğine vurgu yaparak başlamaktadır. Burada İran hükümdarı Efrasiyab'ın kıskanç kardeşinin yönlendirmesiyle Siyavuş'u öldürmesi ve bununla

birlikte gelen çöküş dönemi örnek olarak verilmiştir.

880. Kıldı nādān sözi-le Efrāsiyāb
Rüstemün elinde Tūrānı ħarab
881. Bir kiři ħaħķında söz dese ħasūd
Güş kılma kim ziyān olmaya sūd

Daha sonra Sokrat kadın sözüne itibar edilmeyeceğini anlatan bir madde açmaktadır. Hükümdar Kavus'u örnek olarak gösteren Sokrat, kadın sözünün siyasette dikkate alınmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Siyaset, Sokrat için önemli bir maddedir. Ona göre iyi bir hükümdar iyi bir siyasetçi olmak zorundadır. Daha sonra Sokrat herkese güvenmenin zararlı olduğundan bahseder. Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması insanlara güvenilmeyeceğine iyi bir örneklem oluşturur. Adalet ile hükmetmenin bir hükümdarın temel vazifesi olduğundan bahseden Sokrat, hayır ve şerrin iyi bir hükümdar tarafından ayırt edilmesi gerektiğini ve siyasetini bu şekilde yönlendirmesini tavsiye etmektedir. Kibirlenmeme fakat heybete zarar verebilecek kadar tevazu sahibi olmama, düşman edinmeme ve hırsa kapılmama maddeleri de Sokrat'ın diğer nasihatleri olduğu tespit edilmiştir.

893. Kim siyāsetle olur beglik temām
Bī-siyāset memleket durmaz nizām
895. Ħar olacaħ yerde sen gül olmaġıl
Dāġ uracaħ yerde merhem kılmaġıl
904. Kiřiye biñ dost olsa olur az
Çoħ-durur bir düşmen olsa kīne-sāz
907. Kıl tevāzū' līkin etme ol ħadar
Ki ere andan heybete nā-geh zarar

Hızır

İskender'in bilge meclisinde bulunan Hızır ile, mesnevi içerisinde dini meseleler çerçevesinde karşılaşılmaktadır. İskender, bilge meclisini topladığı zaman onlara alemin aslını sorar. İslam felsefesinde anâsır-ı erbaa olarak da bilinen ilk madde arayışının antik Yunan düşüncesinden geldiği bilinmektedir. Bu soruya Aristo ateş, Bokrat hava, Eflatun su, Sokrat ise toprak olarak cevap verir. Diğer bilgiler cevap verdikten

sonra Hızır, onların cevaplarına itiraz ederek her şeyin sonradan yaratıldığını ifade eder. Her şeyin Allah tarafından yaratıldığını, her şeyin onun kudretiyle meydana geldiğinden bahseder.

644. Ger 'araz ola vü ger cevher yakīn
Kamusı Muḥdeşdür ey dānā-yı dīn

645. Kāmusunuñ Ḥālīkıdur Kırdigār
Kudretinden cümle oldı āşikār

646. Mādde vü müddet yoğ-ıdı vü mişāl
Kim yaratdı 'ālemi ol Zü'l-Celāl

Hızır'ın temsiliyle iki yaratıcının olmayacağı açıklanarak tevhit yazılmıştır. Alemde sadece bir yaratıcının olabileceğini açıklayan Hızır, sonrasında yine gerek cevherlerin gerekse arazların bir yaratıcıya ihtiyacı olduğunu ifade eder. Bu yaratıcının sadece bir tane olduğunun üstünde fazlaca duran Hızır, diğer türlü alemde bir ikilik olacağını vurgular. Alemin nizamdan dolayı bu ikiliğin mümkün olmadığı delil göstererek oradaki bilgelere tevhidî uzunca açıklar. Hayvanlar aleminden de örnekler veren Hızır, bilgiler tarafından övülür ve söyledikleri kabul edilir.

653. Olmaz Şāni' iki Ol bir olur
İkilikte mülk bī-tedbīr olur

717. Bildiler anı ki Hızır-ıdı yakīn
Geldi etdi anlara ta'līm-i dīn

718. Āferīn etdiler anuñ ḥāline
Kaldılar ḥayrān 'aceb aqvāline

Fetihlerde Tanıştığı Bilgeler

Mesnevinin 1970. beytinden itibaren İskender'in Hindistan seferini anlatan destan başlamaktadır. Destanın başlangıcında Hint diyarı şahı Keyd'in rüyasında Rum'dan doğan, şark ve garbı aydınlatan bir ay görmesi ve rüya tabircisi Mihran'ın bu rüyayı yorumlaması anlatılmaktadır. Rüya tabirine göre Rum'dan gelecek bir hükümdarın cihanda taç sahibi olacağı açıklanmakta ve Mihran tarafından Keyd'in bir savaşa girmemesi nasihat edilmektedir. Savaş ile değil rey ile galip olacağını anlayan Keyd, Hindistan'da bulunan dört unsur ile İskender'e yanaşmaya çalışır. Bu dört un-

sur felsefe ile her şeyi bilen bir filozof, ünlü bir tabip, içindeki şeyin asla bitmediği bir kadeh ve Şehrbanu adında çok güzel bir kızdır. Keyd, İskender ile savaşmak istemediği için bu dört şeyi ona vereceğini söyleyerek barış ister. Burada tanıştığı filozof ve tabibi bilge meclisine dahil eden İskender mesnevinin devamında onların ilimlerinden sıklıkla yararlanmaktadır.

Filozof

İskender meclisini topladığında ilk olarak filozof ile tanışmak ister ve onu meclisine davet eder. Bu hikâyede Ahmedî tarafından ilim sahiplerine değer vermek ve cahillere makam vermemek temaları işlenmektedir. Filozof tarafından iğne ve ayna hakikati açıklanarak bir tevhit bölümü gelmektedir. Tevhit bölümünden sonra İskender, Filozof'a Sünni ve mutezile arasındaki ihtilafı sual etmektedir. Filozof ikisi arasındaki ihtilafı Simurg kuşu hakkında bilinen farklı rivayetleri örnek göstererek açıklamaktadır. Nitekim her yön sahip olduğu işarete göre yorumlama yapıp anlatmaktadır. Daha sonra İskender, kadehin sırrını Filozof'a sorar. Filozof dünyada var olan her şeyin bu kadehten yapıldığını açıklamaktadır.

İskender ve Filozof'un soru cevabı oldukça geniş işlenmektedir. İskender, alemin yaratılışı hakkında bilgi almak istemektedir. Filozof başlangıçta her şeyin cevherden yaratıldığını açıklamaktadır. Daha sonra burçların isimleri verilip özellikleri açıklanmaktadır. Anasır-ı erbaayı açıklayarak dokuz kat feleğin baba, dört kat feleğin anne olarak telakki edilmesine de değinmektedir. Daha sonra cisimlerin miktarının açıklandığı bölüm gelmektedir. Burada sırayla yer küre, hava, felek, Zühre, Güneş, Mirrih, Müşteri, Zuhal, sabit felekler hakkında bilgi verilmektedir. Akabinde yıldızların uğurlu ve uğursuz olmaları, gezegenler ve sabit yıldızların isimlendirilmesi, kuzey ve güney yıldızlarının sureti, takım yıldızları hakkında açıklamalar yer almaktadır. Açıklamalardan sonra İskender'in alemin yaratılışını sual etmesiyle beraber yeni bir bölüm açılmakta en son yıldız miktarları hakkında bilgi verilmektedir. İskender, Filozof'un bu açıklamalarını çok beğenerek ona hediyeler verir. Filozof ile konuşması biten İskender bu sefer de meclisine tabibi çağırır.

2315. Ol hameldür sevr hem cevzā-y-ıla
Daḥı sertān u Esed bes sūnbüle
2393. Çünkü bu sözleri işitdi şehriyār
Āferīn etdi ḥakīme bī-şümār

İskender yolculuğu sırasında Billur kasma ulaşır ve buranın ahvalini Filozof'a sorar. Filozof buranın sırrına kimsenin eremeyeceğini, buraya kimsenin giremeyeceğini, burada ulu kimselerin yatırları olduğunu anlatır. O esnada içeriden başı köpek vücudu insan olan yaratıklar çıkar ve İskender'in askeri ile savaşıyor. İskender, burayı tamamen almak ister fakat Filozof buna izin vermez. Burası tılsımlı olduğundan insanların aklını kaybettiği bir yerdir. İskender, Filozof'un sözlerine kulak vererek bu kasırdan uzaklaşır. Burada İskender'in çevresindeki bilgelere güvendiği, onların yorumlarını ve uyarılarını ciddiye aldığı, istişare ile karar vererek beladan kurtulduğu görülmektedir.

3578. Bu söz ile çün oradan döndi şah
Râst Çîn iklimine sürdi sipâh

Tabip

İskender, tabibe de çeşitli sorular sorarak sohbet etmektedir. İlk olarak insanın hakikatinin ne olduğunu sorarak insanı tanımlamasını ister. Onun candan mı bedenden mi ibaret olduğunu, zahirini ve batınını sorar. Tabip, Allah'ı bilmek için önce nefsi bilmek gerektiğini açıklayarak söze başlar. İnsanın beden ve canın birleşmesiyle oluştuğunu, cismin kabuk canınsa o kabuğun içi olduğu açıklanır. Beden topraktan yaratılmıştır, ruh ise nur-ı pâktır. Daha sonra insan vücuduna dair açıklamalar gelir. Bedendeki dokuz cevher olan ilik, kemik, damar, et, kan, sinir, deri yağ, kıl; 248 kemik, 720 bağ-sinirler gibi pek çok unsur anlatılır. Damarlardan kanın organlara ulaşmasına, organlara ve duylara vurgu yapılmıştır. Sindirim ve dolaşım sistemi detaylı bir şekilde aktarılmıştır. İnsanın gelişimi ve büyümesi tabip tarafından İskender'e açıklanmıştır. Beden açıklamasını Allah'ın büyüklüğü ile bitiren bilge, akıllı olan bir insanın bunu görebileceğini söyleyerek akla vurgu ve Allah'ın yüceliğine vurgu yapmaktadır.

2654. Üç yüz altmış arh tamarlar durur
Kim ciğerden çıhup a'zāya varu
2673. Nāmiye ol kim ğıdāyı düzedür
Şöyle ki anı muğtedīye beñzedür

Tabip daha sonra ruhu açıklamaya başlamaktadır. Ruhun hayvanî, şehvanî ve nefsanî olmak üzere üç kısma ayırır. Daha sonra bunlar detaylı bir şekilde açıklanır. Nefsanî müdrük ve münkasım olmak üzere iki grupta incelenir. Müdrük, beş duyu organı olan zahir ve hiss-i müşterek olan batın olmak üzere taksim edilerek açıklanır. Batın kuv-

vetlerde hayalin, vehmin ve hissin marifeti, hafıza kuvvetinin mahiyeti, mütehayyile de denilen tefekkür kuvvesinin beyanı, muharrik kuvvetin sıfatları, itibar ve öğüt nazarında hikmet kelamı ve Allah'ın birliği detaylıca aktarılmaktadır. İskender, tabibi dinledikten sonra insanın sağlığını korumak için ne yapması gerektiğini sorar. Tabibe göre sağlık az yemek yemekle korunur. Tabip az yemenin insan vücudu için yararlarını anlatır.

2799. Ne gereklüdür bu isme şerh et

Hıfz-ı şıhhat aklı ne-durur elit

2803. Az yegil az tā ki rāhat göresin

Çoğ yer-isen çoğ cirāhat göresin

Tabibin anlattıklarını çok beğenen İskender, ona hediyeler vererek ödüllendirir. Destanın sonunda Ahmedî, sembolik bir eser olan İskendernâme'de Filozof'un Kuran, Tabib'in ise Hz. Muhammed olduğunu ifade etmektedir.

Pir

Fetihlerine denizde devam eden İskender, askeriyle birlikte adaları dolaştığı esnada Etvariye adında bir adaya varmaktadır. Burada akıllı, bilgin bir yaşlı ile karşılaşır ve ona buradaki denizin ahvalini sorar. Pir, Hızır'ın da bunu bilmek istediği, bu sebeple bir meleğin gelip ona Hz. Davut zamanında birinin baş aşağı bu denize düştüğünü ve 300 yıl düşmesine rağmen hala yarısına erişemediğini söylediğinden bahseder. Akabinde deniz hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyen İskender, denizin acayıplıklarını sorar. Pir ona 200 arşın uzunluğundaki balıktan ve sürmeye katılması halinde gözün bütün dertlerine derman olan yengeçten bahseder. Daha sonra Allah'ın yaratışındaki güzellikler övülerek akıllı olanların bunu anlayabileceği vurgulanmaktadır.

3363. Buldı bir pîr anda şāh-ı şîr-gîr

Bes mübārek 'ākil ü dānende-pîr

3372. Oldı üç yüz yıl ki iner ismi anuñ

Dağı qar'ına erişmedi bunun

3386. Qamu derdine gözüñ dermān olur

'Aql kim şun'a baħar ħayrān olur

Behram

İskender, Çin seferine çıktığında Tamgaç ona karşı gelemeyeceğini anlayarak

teslim olmuş ve mahiyetindekileri onun hizmetine vermiştir. Bunların arasında bilge Behram, İskender'in dikkatini çekmiş ve onunla sohbeta başlamıştır. Onun ilminden yararlanmak isteyen İskender, ilk olarak ona mahiyetin ne olduğu hakkında soru sormaktadır. Behram her nesnenin bir hakikati olduğunu ve o hakikatin de mahiyet olduğunu anlatmaktadır. Bu bölümde Behram tarafından vacip, mümteni, mümin tasnifi yapılarak Allah'ın varlığının delilleri aktarılmaktadır. Behram bu kavramları açıkladıktan sonra nefse yenik düşmemesini tavsiye etmektedir.

3658. Baña mâhiyyet nedir eyle beyân
Bes vücūd aqsâmını kılgıl 'ayân
3659. Vâcib ü mümkün nedir şerh eylegil
Mümteni' ta'rifini hem söylegil
3660. Dedi var her nesnede ey pîş-bîn
Bir hâkîkât ki ol anuñla oldı yakîn
3361. Adını mâhiyyet urmuşdur hâkîm
Zât oldur çün var ede anı Qadîm

SONUÇ

Türk Edebiyatının ilk İskendernâme örneği olan Ahmedî'nin İskendernâmesi, diğer medeniyetlerde yazılmış olan İskendernâmelerden de farklılık taşıması gerekçesiyle önemli bir konumdadır. Pek çok destandan oluşan mesnevinin şahıs kadrosu oldukça geniştir. Eser vermiş olduğu tarih, astroloji, coğrafya, tıp gibi bilgiler sebebiyle ansiklopedik eser niteliğindedir. Aynı zamanda nasihâtnâme içerisinde değerlendirilebilecek olan eser, iyi bir hükümdarın nasıl olması gerektiğini göstermesi sebebiyle siyâsetnâme örneğidir. İskender'e verilen nasihatler, hayatı boyunca karşılaştığı bilgeler üzerinden verildiği için çalışmada bilge şahıslar tespit edilmiştir. İskender'in bilge meclisleri kurup istişareye önem verdiği görülmektedir. Gerek bir karar almadan önce gerekse ilmi olarak kendini geliştirmesi gayretinde sorduğu sorularla her zaman bir bilgeye danışması önemli bir husus teşkil etmektedir. Bilgeler kendi meclisi ve fetihlerle tanıştığı bilgeler olmak üzere iki grup altında değerlendirilmiş olup örnekler ile aktarılmıştır. Çalışma sonunda İskender'in bilgeleri her zaman yanında bulundurması, fethettiği yerlerde yeni bilgelerle tanışması ve onları da meclisine dahil etmesi, bilgelere değer verip ödüllendirmesi tespit edilmiştir. İskender'in iyi bir hükümdar olma yo-

lunda hayatına temas ettiği dokuz bilge görülmektedir. Bunlar Aristo, Eflatun, Sokrat, Bokrat, Hızır, Filozof, Tabip, Pir ve Behram'dır. Her bilgenin farklı alanlarda uzman olduğu ve İskender'i çeşitli alanlarda geliştirmesi önemli bir husus teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Y. & Kutsal, N. (Eds.). (2019). *Ahmedî*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Aslan, N. (2010). *Ahmedî İskendernâme (1-1102 beyit dil incelemesi-metin-gramatikal dizin)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Avcı, İ. (2014). *Türk edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvan'ın İskendernâmesi*. Gece Kitaplığı.
- Ayçiçeği, B. (2013). Ahmedî (815/1412-13) ile Behiştî (917/1511-12?)'nin İskendernâme'lerinin şekil ve muhteva bakımından karşılaştırılması. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10(10), 129-204.
- Aydoğdu, K. (2024). *Ahmedî'nin İskendernâme adlı eserinin hikmet geleneğindeki yeri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Dankoff, R. (2020). *İskendernâme: İnceleme - tenkitli metin I*. Türkiye Bilimler Akademisi.
- Demirbilek, S. (2000). *Ahmedî'nin İskendernâme adlı eseri üzerinde inceleme (Ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Kaya, M. (2000). İskender. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kut, G. (1989). Ahmedî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, M. (2013). Zülkarneyn. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ünver, İ. (2000). İskender. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

HADİKATÜ'L-MÜLÜK'TA DOĞUM VE ÖLÜMÜN ŞAİRANE İFADELERİ

Mustafa Yasin BAŞÇETİN*

Özet

Bu çalışmanın amacı; *Hadikatü'l-Mülük* adlı eserde yer alan doğum ve ölüm ifadelerini, Osmanlı biyografî yazıcılığı geleneği içinde ele alarak diğer tezkirelerde kullanılan anlatım biçimleriyle karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmektir. Osmanlı tezkirelerinde doğum ve ölüm, yalnızca biyografik birer veri olarak ele alınmamış; edebî sanatlarla zenginleştirilmiş, tasavvufî ve metaforik anlatımlarla süslenmiş önemli temalar olarak da işlenmiştir. Bu bağlamda çalışma; *Hadikatü'l-Mülük*'taki doğum ve ölüm anlatımlarının temel özelliklerini, kullanılan sanatlı söyleyişleri ve Osmanlı devlet ideolojisiyle bağlantılarını detaylı bir şekilde analiz etmektedir.

Ölüm ifadeleri açısından *Hadikatü'l-Mülük*, Osmanlı hükümdarlarının vefatını bir yolculuk; cennete kavuşma ve ilahi bir takdir çerçevesinde ele alarak, ölümün fani dünyadan ayrılma ve ebedî âleme yöneliş olarak kavramsallaştırıldığı tasavvufî anlayışı yansıtmaktadır. Eserde sıkça kullanılan ifadeler ölümün bir son değil, ilahi bir huzura erişim olarak görüldüğünü göstermektedir. Bu anlayış *Meşâirü'ş-Şuarâ*, *Künhü'l-Ahbâr*, *Beliğ Tezkiresi* ve *Safâiy Tezkiresi* gibi diğer Osmanlı biyografî kaynaklarında da yaygın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ancak *Hadikatü'l-Mülük*'ta ölüm tasvirleri daha ihtişamlı bir dil ile ele alınmakta ve padişahların ölümü, devletin devamlılığı bağlamında değerlendirilerek yönetimsel bir geçiş olarak da sunulmaktadır.

Doğum ifadeleri bakımından *Hadikatü'l-Mülük*; Osmanlı padişahlarının doğumlarını sıradan bir biyografik veri olarak ele almak yerine saltanatın başlangıcı, ilahi bir lütuf ve kozmik bir olay olarak tasvir etmektedir. Bu ifadelerle doğum, gök cisimleri, ışık, bahçeler ve doğal unsurlarla ilişkilendirilmiştir. Bu anlatım tarzı *Kınalızâde*, *Râmiz* ve *Safâiy Tezkireleri* gibi eserlerde de görülmekle birlikte, *Hadikatü'l-Mülük*'ta bu tasvirlerin çok daha yoğun ve sistematik bir biçimde kullanıldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca doğumun bir teşrif ve devletin geleceğiyle bağlantılı bir olay olarak sunulması, *Hadikatü'l-Mülük*'u diğer tezkirelerden ayıran önemli bir özelliktir.

Çalışmada *Hadikatü'l-Mülük*'un Osmanlı biyografî geleneği içinde kendine özgü bir konumu olduğu tespit edilmiştir. Özellikle padişahların doğumu ve ölümü; bireysel bir olaydan çok Osmanlı devlet düzeni, saltanatın sürekliliği ve ilahi takdir bağlamında anlatılmıştır. Dolayısıyla eser, yalnızca tarihî bir kaynak olarak değil, Osmanlı yönetim anlayışının ve devlet ideolojisinin edebî bir yansıması olarak da değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Tezkire, Osmanzâde Ahmed Tâib, *Hadikatü'l-Mülük*, Nesir, Doğum, Ölüm.

* Dr. Öğrt. Üyesi, Mustafa Yasin Başçetin, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye, mybasçetin@aybu.edu.tr, 0000-0002-1771-0223

POETIC EXPRESSIONS OF BIRTHS AND DEATHS IN HADİKATÜ'L-MÜLÛK

Abstract

The aim of this study is to examine the birth and death expressions in *Hadikatü'l-Mülûk* within the tradition of Ottoman biographical writing and to comparatively evaluate them with the narrative styles used in other *tezkire* works. In Ottoman *tezkire*, birth and death were not merely considered as biographical data; they were also treated as significant themes enriched with literary arts and adorned with mystical and metaphorical expressions. In this context, the study provides a detailed analysis of the fundamental characteristics of birth and death narratives in *Hadikatü'l-Mülûk*, the artistic expressions used, and their connections with Ottoman state ideology.

Regarding death expressions, *Hadikatü'l-Mülûk* reflects the Sufi understanding that conceptualizes death as a journey, a reunion with paradise, and a manifestation of divine destiny. The deaths of Ottoman rulers are described within this framework, portraying death as a departure from the transient world and a transition to the eternal realm. Frequently used expressions in the work indicate that death is not perceived as an end but rather as an attainment of divine peace. This perspective is also widely observed in other Ottoman biographical sources such as *Meşâ'irü'ş-Şuarâ*, *Künhü'l-Ahbâr*, *Belîğ Tezkiresi*, and *Safâyî Tezkiresi*. However, in *Hadikatü'l-Mülûk*, death depictions are presented in a more grandiose language, and the passing of sultans is also framed as a governmental transition in the context of the state's continuity.

In terms of birth expressions, *Hadikatü'l-Mülûk* does not treat the births of Ottoman sultans as mere biographical details but rather portrays them as the beginning of sovereignty, a divine blessing, and a cosmic event. These expressions associate birth with celestial bodies, light, gardens, and natural elements. Although this narrative style is also observed in works such as *Kınalızâde*, *Râmiz*, and *Safâyî Tezkiresi*, it is noteworthy that in *Hadikatü'l-Mülûk*, these depictions are employed in a more intense and systematic manner. Additionally, presenting birth as a ceremonial event linked to the future of the state distinguishes *Hadikatü'l-Mülûk* from other *tezkire* works.

The study concludes that *Hadikatü'l-Mülûk* holds a unique position within the Ottoman biographical tradition. In particular, the birth and death of sultans are narrated not merely as individual events but in connection with the Ottoman state order, the continuity of sovereignty, and divine destiny. Therefore, the work should not only be considered as a historical source but also as a literary reflection of Ottoman governance and state ideology.

Keywords: Tezkire, Osmanzâde Ahmed Tâib, Hadikatü'l-Mülûk, Prose, Birth, Death.

GİRİŞ

Tezkire; biyografik bir tür olup, sadece şairlerin hayatlarının anlatıldığı ve onların şiirlerinden örneklerin yer aldığı bir tür olmanın ötesinde, çeşitli meslek gruplarından kişilerin biyografilerine dair de kaleme alınan önemli bir edebiyat ve tarih kaynağıdır. Bu tür, dönemin sosyal, kültürel ve edebî hayatına ışık tutan bilgiler sunmasıyla dikkat çeker. Latifi, Hasan Çelebi, Beyânî, Rızâ, Yümnî, Mûcib, Safâyî, Sâlim, Silahdarzâde, Şefkat, Ârif Hikmet, Ali Emîrî gibi birçok tezkirecinin eserlerini *Tezkiretü'ş-Şuara* başlığı altında kaleme almış olmaları, bu türün yalnızca şairlerin hayatlarının anlatıldığı bir metin olarak algılanmasına neden olmuştur. Ancak tezkireler şair biyografilerini içeren eserler olmanın yanı sıra, çeşitli meslek ve meşrepteki kişilerin hayatlarına ve eserlerine dair bilgiler aktaran geniş kapsamlı biyografik kaynaklardır. Osmanlı kültüründe öne çıkan veliler, hattatlar, mimarlar, musiki ustaları hatta usta çiçek yetiştiricileri dahi tezkirelerde yer bulmuştur (İsen vd., 2009, s. 10). Bu çerçevede Osmanlı döneminde, şairler dışında farklı meslek gruplarından meşhur kimselerin hayatlarını ele alan başlıca biyografik eserler ve müellifleri şu şekilde sıralanabilir: *Şakâiku'n-Nu'mâniyye* (Taşköprizâde), *Künhü'l-Ahbâr* (Gelibolulu Âlî), *Süllemü'l-Vüsûl* ve *Keşfü'z-Zünûn* (Kâtip Çelebi), *Ravza-i Evliyâ* (Baldırzâde Selîsî), *Tuhfe-i Hattâtîn* ve *Devhatü'l-Meşâyih* (Müstakimzâde Süleyman Sadeddin), *Vefeyât-ı Selâtîn* (Hâfız Hüseyin Ayyansarâyî), *Hadikatü'l-Mülûk* ve *Hadikatü'l-Vüzerâ* (Osmanzâde Tâib), *Verd-i Mutarrâ* (Câvid Ahmed), *Halîfetü'r-Rüesâ* ve *Hamîletü'l-Küberâ* (Ahmed Resmî), *Devhatü'l-Küttâb* (Suyolcuzâde Mehmed Necib), *Atrabü'l-Âsâr* (Şeyhülislâm Esad Efendi), *Ravzatü'l-Azîziye* ve *Devhatü'n-Nukabâ* (Ahmed Rıfat), *Sefînetü'l-Vüzerâ* (Mehmed Hafid), *Harîta-i Kapudân-ı Deryâ* (Mehmed İzzet), *Tabakât-ı Terâcîm* (Mektûbîzâde Abdülaziz), *Sicill-i Osmânî* ve *Nuhbetü'l-Vekâyi* (Mehmed Süreyyâ), *Âyîne-i Zürefâ* (Karlızâde Mehmed Cemaluddin) ve *Meşâhîrü'n-Nisâ* (Hacı Mehmed Zihnî Efendi) (Bahadır, 2015, s. 311-332).

Bu eserlerin bir kısmı belirli bir meslek grubuna odaklanırken, diğerleri farklı sosyal sınıflara mensup şahsiyetleri daha geniş bir çerçevede ele almakta ve Osmanlı biyografî geleneği ile tarih yazıcılığı açısından temel başvuru kaynakları olarak değerlendirilmektedir.

Osmanlı tezkireciliği, tarih ve edebiyatı birleştiren bir yazın geleneği oluşturmuştur. Bu gelenek içerisinde kaleme alınan eserlerden biri de Osmanzâde Ahmed Tâib'in *Hadikatü'l-Mülûk* adlı eseridir. *Hadikatü'l-Mülûk*, Osmanlı padişahlarının biyografilerini içeren bir tarih anlatısını barındıran önemli bir biyografik kaynaktır. Bu

eserde padişahların doğum ve ölüm anlatıları, dönemin tarih anlayışı ve edebî üslubu açısından dikkat çekici bir estetik dille işlenmiştir.

Çalışmada, *Hadîkatü'l-Mülûk*'taki doğum ve ölüm tasvirleri Osmanlı tezkire geleneğindeki diğer eserlerle birlikte değerlendirilerek, eserin edebî ve tarihî bağlamı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Osmanzâde Ahmed Tâib ve *Hadîkatü'l-Mülûk*

Osmanzâde Ahmed Tâib, 1659-1660 yıllarında İstanbul'da doğduğu tahmin edilen Osmanlı döneminin önemli müelliflerinden biridir (Kıyçak, 2018, s. 34; Tuğluk, 2013). Babası Osman Efendi, Süleymaniye vakıf ruznamçeliği ve maliye tezkireciliği görevlerinde bulunmuş, bu nedenle "Osmanzâde" lakabını taşımıştır (Özcan, 2007, s. 2). Osmanzâde Ahmed Tâib'in ilk mahlası "Hamdi" olup daha sonra hicivden uzak durmayı tercih ederek "Tâib" mahlasını kullanmaya başlamıştır (Kıyçak, 2018, s. 43-44).

Eğitimi tamamlandıktan sonra kadılık ve müderrislik gibi önemli görevlerde bulunmuş, Süleymaniye Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. 1717 yılında Halep kadılığına, 1723 yılında ise Mısır kadılığına atanmıştır. Ancak, Mısır'da yaşanan bazı hadiseler neticesinde zehirlenerek öldürüldüğü belirtilmektedir. Kabri, Kahire'deki Hazret-i Hüseyin Camii Türbesi'ndedir (Kıyçak, 2018, s. 35-36; Tuğluk, 2013; Özcan, 2007, s. 2-3).

Osmanzâde Ahmed Tâib'in edebî kişiliği; belagat, mazmun zenginliği ve etkileyici anlatım gücü ile tanımlanmıştır. Şiirlerinde klasik üslubun yanı sıra mahalli unsurlara da yer vermiştir. Döneminde "Reîs-i Şairân" ünvanına layık görülmesine rağmen bir ekol oluşturamadığı ifade edilmiştir (Kıyçak, 2018, s. 30-50; Tuğluk, 2013). Hiciv ve nüktedeki başarısı çağdaşları tarafından takdir edilse de bu sivri dili sebebiyle tenkit edilmiştir (Kıyçak, 2018, s. 43).

Osmanzâde Ahmed Tâib, hem nazım hem de nesir alanında eserler vermiş velut bir sanatkardır. Osmanlı edebiyat ve tarih yazıcılığına katkıda bulunan önemli eserleri şunlardır: *Dîvân*, *Hadîkatü'l-Vüzerâ*, *Hadîkatü'l-Mülûk*, *Telhîsü'n-Nesâyih*, *Simârü'l-Esmâr (Zübdetü'n-Nesâyih)*, *Telhîs-i Mehâsinü'l-Edeb*, *Ahlâk-ı Ahmedî*, *Hulâsatü'l-Ahlâk*, *Ahmedü'l-Âsâr fî Tercemeti Meşâriki'l-Envâr*, *Münşeât* (Yöntem, 1928, s. 122-124; Sâdâvî, 1987, s. 104-127; Erdem, 1999; Özcan, 2007, s. 3-4; Kaya, 2004; Tatçı & Kurnaz, 2009, s. 117; Kıyçak, 2018, s. 54-57; Şener, 2019; Turğut, 2019; Çorumluoğlu, 2020).

Osmanzâde Ahmed Tâib'in eserleri, hem edebî açıdan hem de Osmanlı tarih yazıcılığı bakımından büyük önem taşır. *Hadîkatü'l-Mülûk*, Osmanlı padişahlarının

biyografilerini içeren ve hükümdarların yaşamlarını sanatsal ve edebî bir dille aktaran önemli bir kaynaktır. Eserde Osmanlı padişahlarının doğum ve ölüm anlatımları, yalnızca tarihî bir veri olarak sunulmamış, aynı zamanda devlet düşüncesiyle ilişkilendirilerek kutsal bir çerçeveye oturtulmuştur.

Bu bağlamda, *Hadikatü'l-Mülûk*'ta Osmanlı biyografi yazıcılığının sadece tarihî kayıt aktarmakla kalmadığı, aynı zamanda dönemin devlet anlayışına yönelik bir anlatı dili benimsediği görülmektedir. Eserde kullanılan sanatkârane dil, padişahların doğum ve ölüm ifadelerinde yer alan metaforlar ve tarihsel olayların anlatım biçimi, Osmanlı tarih yazıcılığı ile edebî geleneğin iç içe geçtiğini gösteren önemli unsurlardır.

Şair Tezkirelerinde Doğum ve Ölüm İfadeleri

Klasik Türk edebiyatında tezkireler, şair biyografilerini kaydeden temel kaynaklar arasında yer alır. Bu eserlerde şairlerin hayatları, edebî kişilikleri ve eserleri önemli bir yer tutarken, doğum ve ölüm bilgileri belirli bir düzen içerisinde özel ifadelerle kaydedilmiştir.

Doğum konusuna ilişkin bilgiler tezkirelerde nispeten daha sınırlıdır (Gök, 2018, s. 508). Bunun nedeni, şairlerin genellikle şöhret kazandıktan sonra kayda geçirilmesi ve doğum bilgilerine ulaşmanın zor olmasıdır. Korkmaz (2022, s. 3) ise bu eksikliğin tasavvufî bir temele dayandığını, doğumun ruhun bedene hapsediği an olarak görülmesi nedeniyle ön plana çıkarılmadığını ileri sürmektedir.

Ölüm konusuna gelince, tezkirelerde şairlerin vefatları titizlikle kaydedilmiş, ölüm tarihleri üzerinde özellikle durulmuştur (Aydın, 2013, s. 163). Durmuş'a (2012, s. 119) göre, tezkirelerde ölüm bilgileri, tezkire yazarının ulaşabildiği kaynaklara, şairin toplumdaki konumuna ve tezkirecinin ilgisine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Şairlerin ölüm haberleri, "öldü", "fevt oldu" gibi sade ifadelerle aktarılabilirdiği gibi, bazen şairin mahlası, mesleği veya hayat tarzıyla ilişkilendirilerek daha sanatkârane bir üslupla da sunulmuştur (Aydın, 2013, s. 163).

Hadikatü'l-Mülûk'ta Doğum İfadeleri

Hadikatü'l-Mülûk'ta padişahların doğumları aşağıdaki ifadelerle tasvir edilmiştir:

Çelebi Sultan Mehmed Han: *Yedi yüz seksen bir (1379) senesinde zib-i mehd-i vücûd olmak üzre mestûrdur.* (Yedi yüz seksen bir (1379) yılında varlık beşiğinin süsü olduğu yazılıdır.) (s. 66).

Sultan Selim Han Gazi: *Sekiz yüz yetmiş beş târihinde Amasya'da tırâzende-i*

hil'at-ı vücûd olmuşlardır. (1470 yılında Amasya'da varlık kaftanını süslemiştir.) (s. 77).

Sultan I. Ahmed Han: *Manisa'da hırâmente-i ravza-i şühûd olmuşlardır.* (Manisa'da varlık bahçesinde yürümüşür.) (s. 92).

Sultan IV. Murad Han: *Kevkeb-i sa'd-iktirân-ı vücûd-ı bihbûdları bin on sekiz cemâziye'l-evvelisinde İstavroz bahçesinde evc-i şühûda feyz-i nâr-ı zuhûr eylemiştir.* (Uğurlu kavuşma yıldızı olan varlıkları, 1018 Cemâziye'l-Evvel'inde İstavroz Bahçesi'nde varlık zirvesine yükselerek zuhûr ateşinin feyziyle tecelli etmiştir.) (s. 97).

Sultan IV. Mehmed Han: *Bin elli bir ramazan-ı şerîfi leyle-i arefesinde tâbende-i matla-ı şühûd olmuşdur.* (1051 yılı Ramazan ayında, Arefe gecesinde varlık ufkunun parlayan yıldızı olmuştur.) (s. 101).

Sultan II. Mustafa Han: *Bin yetmiş iki zi'l-kadesinde pâ-nihâde-i devlet-serây-ı âlem-i vücûd kılmışlardır.* (1072 yılı Zilkade ayında, varlık âleminin devlet sarayına ayak basmıştır.) (s. 105).

Doğumun Devlet Unsurlarıyla İlişkilendirilmesi

Hâdikatü'l-Mülûk'ta Osmanlı sultanlarının doğumu, devlet düzenini içerisindeki bir süreç olarak ele alınmıştır. Sultanların dünyaya gelişi, Osmanlı hanedanına katılımı temsil eden kutsal bir olay olarak tasvir edilir. Sultan II. Mustafa'nın doğumu "pâ-nihâde-i devlet-serây-ı âlem-i vücûd" (s. 105) ifadesiyle anlatılmıştır. Burada, "devlet sarayına adım atmak" anlamına gelen bu tasvir, sultanın doğumunun, yönetsel bir süreç olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Benzer şekilde, Sultan Selim'in dünyaya gelişi "tırâzende-i hil'at-ı vücûd" (s. 77) ifadesiyle anlatılmıştır. "Hil'at", Osmanlı devlet yönetiminde önemli bir simge olup sultanın varlık âlemine gelişi, padişahın kaftan giymesine benzetilmiştir. Bu ifadelerde kullanılan unsurlar, sultanların doğumunun bir hanedan ve devlet olayı olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Doğumun Kozmik Unsurlarla Anlatımı

Osmanzâde Tâib, sultanların doğumlarını anlatırken kozmik unsurlara da geniş yer vermektedir. Bu bağlamda, sultanların doğumu yalnızca dünyevi bir olay olarak değil, aynı zamanda gök cisimleri ve ilahi işaretlerle ilişkilendirilmiş bir hadise olarak ele alınır. Sultan IV. Murad'ın doğumu, "Kevkeb-i sa'd-iktirân-ı vücûd-ı bihbûdları bin on sekiz Cemâziye'l-Evvelisinde İstavroz Bahçesi'nde evc-i şühûda feyz-i nâr-ı zuhûr eylemiştir" (s. 97) şeklinde tasvir edilmiştir. Buradaki "Kevkeb-i sa'd-iktirân"

(kutlu yıldız) ifadesinde, sultanın doğumu “iktirân”, yani gezegenlerin ve Ay’ın yer-yüzüne nispetle Güneş ile aynı boylamda bulunması (Sami, 1899, s. 140) şeklinde, kozmik bir uyuşma ve kaderin tezahürü olarak betimlenmiştir. Sultan IV. Mehmed’in doğumu için kullanılan “tâbende-i matla-ı şühûd” (s. 101) ifadesi de doğumun parlak bir yıldız gibi ortaya çıkmasını vurgulayarak, sultanın dünyaya gelişini adeta ilahi bir nurun doğuşu olarak göstermektedir. Bu ifadeler, Osmanlı sultanlarının kutsallık taşıdığı fikrini pekiştirmektedir.

Doğumun Bahçe, Cennet ve Tabiat Unsurlarıyla İlişkilendirilmesi

Osmanzâde Tâib, sultanların doğumunu; bahçeler, cennet ve tabiat unsurlarıyla da sıkça ilişkilendirmiştir. Sultan I. Ahmed’in doğumu “hirâmend-i ravza-i şühûd” (s. 92) ifadesiyle varlık âleminde salınarak yürümeye benzetilmiştir. Bu anlatım, sultanın doğumunun cennetvari bir atmosferde gerçekleştiğini ifade eder. Sultan IV. Murad’ın doğumunun gerçekleştiği yer olarak belirtilen İstavroz Bahçesi de doğumun tabiat ve bahçelerle olan bağımlı olduğunu göstermektedir. Osmanlı edebiyatında bahçe, cennetle özdeşleştirilen bir mekân olarak sıkça kullanılmış olup, sultanların doğumu da bu tür kutsal bir mekânla betimlenerek yüceltilmiştir. Bu ifadeler, Osmanlı sultanlarının doğumunu, cennetten gelen bir lütuf ve tabiatın bir mucizesi olarak yorumlamaya yönelik bir eğilimi göstermektedir.

Görüldüğü üzere *Hâdikatü’l-Mülûk*’ta Osmanlı padişahlarının doğumları; kozmik alemin, devlet düzeninin ve tabiat dengesinin bir parçası olarak anlatılmıştır. Doğum ifadeleri sıkça ışık, yıldız, bahçe, cennet ve varlık kaftanı gibi metaforlarla süslenmiş, hükümdarların dünyaya gelişini sıradan bir olay değil, Osmanlı saltanatının kaderiyle doğrudan bağlantılı bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Bu anlayış, padişahların doğumlarını siyasi, dini ve kozmik bir çerçevede ele alındığını göstermektedir.

Hâdikatü’l-Mülûk’ta Ölüm İfadeleri*

Eserde geçen padişahların sanatkârane ölüm ifadeleri şu şekildedir:

Süleyman Şah: *Süvâr olduğu rahş-ı bâdiye-peymâ muhâlif yere düşmekle gark-ı lücce-i rahmet-penâh ve cevher-i vücûdu Câ’ber kal’ası piş-gâhında vediâ-i hâk-ı siyah olacak.* (Bindiği çöl aşan atı ters yöne gidince yere düşüp, rahmet denizine dalmış ve mübarek bedeni Câber Kalesi önünde kara toprağa emanet edilmiştir.) (s. 58).

Osman Gazi: *Yedi yüz yirmi altı (1326) târihinde yetmiş yaşında terk-i mülk-i*

*. Çalışmada *Hâdikatü’l-Mülûk*’tan sunulan örnekler, Abdullah Kaya’nın “Osmanzâde Ahmed Tâib’in *Tuhfetü’l-Mülûk* Adlı Yazma Eseri: Transkripsiyon ve Değerlendirme” başlıklı tezinden alınmıştır.

mecazî idüb Bursa Hisârında âsûde-i pister-i gufrân oldu. (1326 yılında, yetmiş yaşında fani mülkü terk ederek Bursa Hisarı'nda bağışlanma yatağında huzura erdi.) (s. 59).

Orhan Gazi: *Hücûm-ı avâriz-ı âlâm ve humûm ile iki ay mîkdârî esîr-i firâş olup seksen bir yaşında intikâl eyledi.* (Acılar ve kederlerin hücumuyla iki ay kadar yatağa bağımlı kalarak seksen bir yaşında vefat etti.) (s. 60).

Sultan Murad: *Pâdşâh-ı saîd ba'de-zafer bu gazâda şehîd olmuştur.* (Zaferin ardından bu gazada mutlu padişah şehit olmuştur.) (s. 63).

Yıldırım Bayezid: *Mütevceh-i ravza-i dârü's-selâm oldular.* (Cennet bahçesi olan Darü's-selam'a yöneldiler.) (s. 64).

Çelebi Sultan I. Mehmed Han: *Edirne'de azm-i gülşen-serâyı bekâ eyledi.* (Edirne'de ebediyet bahçesine gitmek için yola çıktı.) (s. 66).

Sultan II. Murad Han: *Edirne'de rûh-ı pür-futûhu vâsıl-ı a'lâ-yı illiyyîn olup gencîne-i vücûd-ı mes'ûdu Bursa'da defîn-i zemîn oldu.* (Edirne'de fetihlerle dolu ruhu cennetin en yüksek makamına ulaşarak, mübarek varlığı Bursa'da toprağa emanet edilmiştir.) (s. 68).

Sultan II. Mehmed Han: *Geğboza (Gebze) kurbunda Tekir Çayırı muhât ricâl irtihâl oldukda sâha-i Recebü'l-fezâ-yı bekâya intikâl eylediler.* (Gebze yakınlarındaki Tekir Çayırı'nda devlet adamlarının kuşatması altında iken vefat etti ve sonsuzluk âlemine göç eyledi.) (s. 71).

Sultan IV. Mehmed Han: *Elli üç yaşında tengnâ-yı bender-i nâsûtdan pihâyı fezâin-i kişver-i lâhûta muhammel bend-i rihlet olub.* (Elli üç yaşında, fani dünya limanının dar yolundan ilahi âlemin geniş diyarına yüklenmiş bir yolculuğa çıkmıştır.) (s. 101).

Sultan II. Ahmed Han: *Bin yüz altı Cemâziye'l-âhiresinde terk-i saltanat-ı fanî ve azm-i nüzhetgâh-ı mülk-i câvidânî idüb türbe-i şerîfe-i Süleymân hanîde âsûde-i pister-i mağfîret-i Rabbânî olmuşlardır.* (1106 Cemaziyelahir ayında fani saltanatı terk ederek, ebedi mülkün dinlenme yerine yönelmiş ve Süleyman Han'ın türbesinde Rabb'in mağfîret yatağında huzura ermiştir.) (s. 104).

Sultan II. Mustafa Han: *Sadr-nîşîn-i ravzatü's-safâ-yı âlem-i bekâ oldular.* (Ebediyet âleminin safa bahçesinin en yüksek makamına oturdular.) (s. 105).

Ölümün Yolculuk Olarak Tasvir Edilmesi

Eserde Osmanlı padişahlarının ölümü, yolculuk olarak ele alınmıştır. Bu tasvirlerde ölüm, bireyin fani dünyadan ayrılarak başka bir diyara geçmesi şeklinde anlatılmıştır. Özellikle “terk,” “azm,” “intikal,” “rıhlet” ve “müteveccih” gibi kelimeler, ölümün bir hareket ve geçiş süreci olduğunu vurgulamaktadır.

Ölümün bir yolculuk olarak sunulmasının en belirgin sebeplerinden biri, fani dünyadan ayrılma ve başka bir âleme yönelme düşüncesidir. Osman Gazi için kullanılan “terk-i mülk-i mecazi idüb” ifadesi, dünyevi mülkün geçiciliğini vurgularken, Sultan II. Ahmed için geçen “terk-i saltanat-ı fanî ve azm-i nüzhetgâh-ı mülk-i câvidânî” ifadesi de hükümdarın bu dünyadan ayrılışını bir seyahat olarak tanımlamaktadır.

Bazı padişahların ölümü, belirli bir menzile ulaşma ya da yola çıkma kavramlarıyla ele alınmıştır. Çelebi Sultan Mehmed için “azm-i gülşen-serâyı bekâ eyledi” denilmesi, ölümün bir hedefe varma süreci olduğunu düşündürmektedir. Benzer şekilde Sultan II. Mehmed’in ölümü için kullanılan “sâha-i Recebü’l-fezâ-yı bekâyâ intikâl eylediler” ifadesi de ölümü bir istikamet değişikliği ve geçiş süreci olarak göstermektedir.

Ölümün bir deniz yolculuğuna veya limandan ayrılışa benzetildiği ifadeler de dikkat çekmektedir. Sultan IV. Mehmed için geçen “tengnâ-yı bender-i nâsütan pihâyı fezâin-i kişver-i lâhûta muhannel bend-i rihlet olub” ifadesi, dünyayı bir liman, ahireti ise sonsuz ve geniş bir ülke olarak tanımlar. Bu tür anlatımlar, Osmanlı biyografi geleneğinde ölümün yolculuk fikriyle mistik bir boyuta taşındığını göstermektedir.

Ölümün Tasavvufi Boyutu

Metinde Osmanlı padişahlarının ölümü, fani dünyadan hakiki varlığa geçiş olarak tasavvufi olarak ele alınmıştır. Ölüm, yok oluş değil, ruhun asıl menziline doğru yaptığı yolculuk olarak tanımlanmıştır. Bu yaklaşım, tasavvuftaki “fena” (dünyevi varlıktan sıyrılma) ve “beka” (Allah’ta baki olma) (Uludağ, 2012: 70) kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir.

Tasavvufî düşüncede dünya, hakiki varlığın bir yansıması veya geçici bir mekân olarak görülür (Kırkkılıç, 1996: 99). Bu bağlamda, Osman Gazi’nin ölümü için kullanılan “terk-i mülk-i mecazi” ifadesi, tasavvuftaki dünya hayatının bir yanıl-sama olduğu ve ölümle birlikte hakikatin kapısının açıldığı fikrine dayanır. Benzer şekilde Sultan II. Ahmed’in ölümünde geçen “terk-i saltanat-ı fanî ve azm-i nüzhetgâh-ı mülk-i câvidânî” ifadesi de dünyevi olanın terk edilerek, hakiki ve ebedî olana yönelme sürecini anlatmaktadır. Burada ölüm, padişahın dünyevi iktidarından feragat

edip, hakikate eren bir ruh haline ulaşması olarak değerlendirilmiştir.

Ruhun ilahi makama yükselmesi de metindeki tasavvufi bakış açısını güçlendiren bir başka unsurdur. Sultan II. Murad'ın ölümü için kullanılan "rûh-ı pür-futûhu vâsıl-ı a'lâ-yı illiyyîn olub" ifadesi, ruhun dünyevi varlık sınırlarını aşarak en yüksek manevi mertebeye ulaştığını göstermektedir. Bu, tasavvufta hakikate erme, vuslat ve ilahi huzura erişme kavramlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Benzer şekilde Sultan II. Mustafa'nın ölümüne dair "sadr-nîşîn-i ravzatü's-safâ-yı âlem-i bekâ oldular" ifadesi de ölümün beka âleminde yüce bir makama erişme olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Metindeki bazı anlatımlarda ölüm, rahmet deryasına dalma metaforuyla ifade edilmiştir. Süleyman Şah'ın ölümü için kullanılan "gark-ı lüce-i rahmet-penâh" ifadesi, ruhun ilahi rahmetin sonsuz okyanusuna dalması olarak değerlendirilebilir. Tasavvufi anlayışa göre insan, varoluşun kaynağı olan ilahi hakikatten gelmiş ve sonunda yine ona dönecektir. Bu nedenle ölüm, bir kopuş değil, aslına rücu etme, hakiki varlıkla yeniden birleşme olarak anlaşılmaktadır.

Tasavvufi anlatımlarda ölüm, sıkça istirahat ve dinlenme imgeleriyle tasvir edilmiştir (Cebecioğlu, 1997, s. 426). Metinde ölüm, mutlak huzura erişme süreci olarak ele alınmaktadır. Osman Gazi'nin ölümü için kullanılan "terk-i mülk-i mecazî idüb Bursa Hisârında âsûde-i pister-i gufrân oldu" ifadesi, onun fani dünyadan ayrılarak bağışlanma ve huzur yatağında huzura erdiğini vurgulamaktadır (s. 59). Benzer şekilde, Yıldırım Bayezid'in ölümü "mütevccih-i ravza-i dârü's-selâm oldular" şeklinde anlatılarak, onun cennetin bahçesine yöneldiği belirtilmiştir. Sultan II. Ahmed Han'ın vefatı da aynı tasavvufi anlayışla ele alınmıştır: "terk-i saltanat-ı fanî ve azm-i nüzhetgâh-ı mülk-i câvidânî idüb türbe-i şerife-i Süleymân hanîde âsûde-i pister-i mağfîret-i Rabbânî olmuşlardır" (s. 104). Burada, dünyevi saltanatı terk edip ebedi mekâna yönelme ve mağfîret içinde huzura erme düşüncesi öne çıkmaktadır. Bu ifadeler, tasavvufta ruhun ilahi huzura erişimini simgeleyen kavramlarla örtüşmektedir.

Ölümün Kozmik Boyutu

Osmanlı padişahlarının ölümü, kozmik düzenin bir parçası, evrensel bir kaderin tecellisi olarak ele alınmıştır. Bu anlatımlar, kozmik unsurlar, astronomik olaylar, ilahi mekânlara yönelim gibi kavramlarla şekillenir. Ölüm, padişahların dünyevi varlıklarının sonu değil, kozmik ahenk içinde belirli bir noktaya erişmesi olarak değerlendirilmiştir.

Bazı ölüm ifadelerinde padişahların ölümleriyle kozmik olaylar arasında bir ilişki kurulmuştur. Osmanlı düşüncesinde padişahların doğumu, hayatı ve ölümü, ast-

rolojik ve kozmik unsurlarla açıklanmıştır. Bu anlayış, yalnızca edebî bir üslup değil, aynı zamanda Osmanlı'da hükümdarlığın ilahi bir kaderin parçası olduğuna dair inancı destekleyen bir yaklaşımdır.

İslam inancında, insan ruhunun ölümden sonra dünyevi boyuttan ayrılarak semavî âleme yükseldiği düşünülmektedir (Yavuz, 2018, s. 188). Sultan II. Mehmed'in ölümü için kullanılan "sâha-i Recebû'l-fezâ-yı bekâya intikâl eylediler" ifadesi, ölümün astronomik bağlamda, kozmik bir mekâna yükseliş olarak tanımlandığını göstermektedir. Burada "fezâ-yı bekâ" (sonsuzluk fezası) ifadesi, ölümün sadece fiziksel bir olay olmadığını, kozmik bir dönüşüm içerdiğini vurgular.

Şehitlik ve Kahramanlık Vurgusu

Özellikle savaş meydanında hayatını kaybeden padişahlar için şehitlik ve kahramanlık vurgusu ön plana çıkarılmıştır. Osmanlı tarih yazımında, savaşta ölen padişahlar, sıradan bir ölümü tatmamış, bilakis cihat ruhuyla şehadete ulaşmış kahramanlar olarak yansıtılmıştır. Sultan Murad'ın ölümü, "Pâdşâh-ı saîd ba'de-zafer bu gazâda şehîd olmuşdur" (s. 63) ifadesiyle anlatılmış, onun bir padişah olmanın ötesinde mutlu bir şehit olarak cihat yolunda öldüğü vurgulanmıştır. Aynı şekilde, Sultan II. Osman için kullanılan "sergirân-ı sahbâ-yı şehâdet olub peder-i âlî-güherleri Sultan Ahmed Hân türbesinde mihmân-ı serhûn rahmet-i Rabb-ı Gafûr oldu" (s. 96) ifadesinde, onun şehadet şarabını içerek vefat ettiği ve babasının türbesinde Allah'ın rahmetine misafir olduğu anlatılmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, *Hadîkatü'l-Mülûk* adlı eserde yer alan doğum ve ölüm ifadelerini ele almış ve eserin Osmanlı tezkire yazıcılığı içerisindeki konumunu tespit etmeye odaklanmıştır. Osmanlı biyografi yazıcılığı, tarihî olayların aktarılma sınırlı kalmamış, aynı zamanda edebî sanatlarla zenginleştirilmiş ve tasavvufi imgelerle süslenmiş bir anlatım geleneği oluşturmuştur. *Hadîkatü'l-Mülûk*'ta ise bu gelenek, Osmanlı padişahlarının doğumu ve ölümü özelinde, saltanatın sürekliliği ve devlet düşüncesiyle doğrudan ilişkilendirilmiştir.

Eserde, padişahların doğumu sıradan bir biyografik olay olarak değil, kaderin bir tecellisi olarak sunulmaktadır. *Kevkeb-i sa'd-iktirân-ı vücûd, tâbende-i mutla-ı şühûd, ravza-i şühûd, gülşen-serây-ı bekâ* gibi ifadeler, doğumun kozmik unsurlar, ışık ve cennet bahçeleriyle ilişkilendirildiğini göstermektedir. *Hadîkatü'l-Mülûk*'ta doğum anlatımı, diğer Osmanlı tezkirelerinden bazı yönleriyle ayrılmaktadır. *Kınalızâde, Râmiz* ve *Safâyi Tezkireleri* gibi eserlerde de benzer tasvirler bulunsa da *Hadîkatü'l-Mülûk*'ta doğum, dev-

let yönetimiyle doğrudan ilişkilendirilmiş ve bir saltanatın başlangıcı olarak tanımlanmıştır. Öncelikle, doğum bireysel bir olay olarak değil, saltanatın devamlılığının ve ilahi kaderin bir parçası olarak sunulmuştur. Bunun yanı sıra, eserde astronomik ve kozmik unsurlar yoğun bir şekilde kullanılmış, doğum ifadeleri yıldızlar, ışık ve kozmik olaylarla ilişkilendirilmiştir. Osmanlı tezkirelerinde bu tür anlatımlara rastlanmakla birlikte, *Hadîkatü'l-Mülûk*'ta bu unsurlar daha belirgin bir şekilde işlenmiştir. Ayrıca, eserin en dikkat çekici özelliklerinden biri sanatkârane ve metaforik söyleyişin yoğun kullanımındır.

Ölüm ifadeleri açısından *Hadîkatü'l-Mülûk*, Osmanlı padişahlarının vefatını bir yolculuk, cennete kavuşma ve ilahi bir takdir çerçevesinde ele almakta ve bu yönüyle Osmanlı tasavvuf düşüncesini yansıtmaktadır. *Mütevceh-i ravza-i dârü's-selâm olmak, azm-i mülk-i bekâ etmek, pister-i gufrân* gibi ifadeler, ölümün bir son değil, ilahi huzura erişim olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu ifade biçimi, *Meşâirü's-Şuarâ, Kühü'l-Ahbâr, Belîğ* ve *Safâyî Tezkireleri* gibi kaynaklarda da görülmekte olup *Hadîkatü'l-Mülûk*'taki anlatımların Osmanlı devlet düşüncesiyle daha sıkı bir ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışma, *Hadîkatü'l-Mülûk*'un Osmanlı biyografi geleneği içinde özgün bir konuma sahip olduğunu ortaya koymuştur. Eserde padişahların doğumu ve ölümü, bireysel olaylar olarak değil, Osmanlı devletinin sürekliliği bağlamında ele alınmıştır. Ölüm, devletin kaderiyle bağlantılı bir yönetsel geçiş unsuru olarak kavramsallaştırılmıştır. Doğum ise ilahi bir lütuf şeklinde tanımlanmıştır. Bununla birlikte, eserde kullanılan sanatlı söyleyişler ve tasavvufi unsurlar, Osmanlı hanedan anlatısını güçlendiren bir kurguyla oluşturulduğunu göstermektedir. *Hadîkatü'l-Mülûk*'ta ölüm ve doğum, diğer Osmanlı tezkirelerinde olduğu gibi edebî ve metaforik bir dille anlatılmış olsa da bu anlatım biçimi padişahların kutsallığını vurgulamak amacıyla çok daha ihtişamlı bir düzeye taşınmıştır.

Sonuç olarak, *Hadîkatü'l-Mülûk*, Osmanlı tezkire yazıcılığı içinde Osmanlı yönetiminin edebî bir temsili olarak da değerlendirilmelidir. Eserde kullanılan sanatlı dil, metaforik anlatımlar ve tasavvufi göndermeler, Osmanlı hükümdarlarının doğum ve ölümünü, devletin sürekliliği ve kaderi ile doğrudan ilişkilendirerek sunulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aydın, A. (2013). Asude bahar ülkesine yolculuk olan ölümün şair biyografilerinde ifade edilmesi. *Journal of Turkish Studies*, 8(8), 161–188.
- Bahadır, S. C. (2015). Klasik Türk edebiyatında nesir. Ö. Şenödeyici (Ed.), *Osmanlı edebî metinlerini anlama kılavuzu* (ss. 301–337). Kesit Yayınları.

- Bahadır, S. C. (2018). Meşâ'irü's-Şuarâ'da "ölüm"ü tanımlayan ifadeler-I. *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 4(8), 220–230.
- Bahadır, S. C. (2022). Kühnü'l-Ahbâr'da ölümü tanımlayan ifadeler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29, 1260–1274.
- Cebecioğlu, E. (1997). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. Rehber Yayınları.
- Çorumluoğlu, A. (2020). *Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi ve Hulasatu'l-Ahlak (Hikmet-i Ameliye) adlı eseri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.
- Gök, T. (2018). Doğum ve ölüme şairane bir yaklaşım: Hâtimetü'l-Eş'âr'da geçen doğum ve ölüm ifadeleri. M. Aça (Ed.), *Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu* (ss. 507–514). Motif Vakfı Yayınları.
- İnce, A. (1977). *Sâlim Tezkiresi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Karahan, A. (1993). Osmanzâde Tâib. *İslam Ansiklopedisi*, 9, 453–456.
- Kaya, A. (2004). *Osman-Zâde Ahmed Tâib'in Tuhfetü'l-Müluk adlı yazma eseri: Transkripsiyon ve değerlendirme* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Kılıç, F., Aksoyak, İ., Eydurhan, A. & Durmuş, M. (2009). *Şair tezkireleri* (M. İsen, Ed.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kırkkılıç, A. (1996). *Başlangıçtan günümüze tasavvuf*. Timaş Yayınları.
- Kızıltaş, M. (2018). Belîğ Tezkiresi'nde şairlerin ölümünün ifade edilişi. *Turkish Studies*, 13(28), 553–577.
- Özcan, A. (2007). Osmanzâde Ahmed Tâib. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34, 2–4.
- Polat, K., & Yılmaz, A. E. (2022). Dilde ölümü gölgelemek: Safâyi Tezkiresi'nde ölümle ilgili örtmeceleciler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6(3), 302–324.
- Rjoub, B., & Ersoy, E. (2023). Riyâzü's-Şu'arâ tezkiresinde şairlerle ilgili ölüm ifadeleri üzerine bir inceleme. *Külliyat*, 19, 57–76.
- Sadâvî, S. (1987). *Osman-zâde Tâ'ib: Hayatı, eseri ve edebî kişiliği* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Şemseddin Sami. (1899). *Kamûs-ı Türkî*. İkdam Matbaası.
- Şener, A. (2019). *Osmanzâde Ahmed Tâib'in Telhîsü'n-Nesâyih'i ve değerler eğitimi üzerine önerileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Tatçı, M., & Kurnaz, C. (2005). *Bursalı Mehmed Tahir: Osmanlı müellifleri ve Ahmed Remzi Akyürek, Miftâhu'l-Kütüb*. Bizim Büro Basımevi.
- Tuğluk, İ. H. (2013, Kasım 21). Tâ'ib, Osmanzâde Ahmed. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*. (Güncellenme: 10 Aralık 2020). <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tai-b-osmanzade-ahmed>
- Turğut, M. (2019). *Osmânzâde Ahmed Tâ'ib'in Ahlâk-ı Ahmedî isimli eseri (İnceleme-Metin-İndeks)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. Kabalıcı Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (2018). Ruh. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35, 187–192.

SAFARNAMA ON SHAHIN FAZIL'S "DİVANS": TRAVELS TO UZBEKISTAN

Ilaha SAYAVUSH GİZİ DADASHOVA*

Abstract

Doctor of historical sciences, professor, poet, orientalist, translator Şahin Fazil's series of large divans – "Pentalogy of divans" is also rich in terms of thematics. A great place is also given here to "Safarname", which is important from a literary and historical point of view. Travels are an important part of the life and creativity of the pen owner. Therefore, this issue is involved in the research here. The goal is to draw attention to the moments of the life of Şahin Fazil, a patriotic poet who took a number of trips and turned them into "Safarname", fascinated by the Turkish world, including the moments of his life, including the moments and issues that were in the center of attention, which the artist approached sensitively. Numerous trips, which are an important part of the artist's life and creativity, have also become an important topic and a successful presentation for him. Poems written by the poet during his visits to Turkey, Uzbekistan, Kazakhstan, Iran, Afghanistan, United Arab Emirates, Iraq, Japan, and Russia stand out here. The artist's sympathy and love for Uzbekistan can be clearly felt from the "Uzbekistan notebook series of poems" given in the "Second Divan". In the ghazals he wrote in Tashkent, he praises the beauty of Tashkent, the capital of Uzbekistan, the magnificent cities of Bukhara and Samarkand, its history, literature, and the famous people who created and kept alive this history and literature. "Poems of the second trip to Uzbekistan" published in the "Fourth Divan" ("The eyes are seeing kindness again in Uzbekistan") is the expression of the artist's satisfaction with the second trip to Uzbekistan. The poet emphasizes that he sees sincerity, politeness and kindness in Uzbekistan. It is no coincidence that he first remembered and reminded the genius thinker Alishir Navai while focusing on Uzbek poets. There are more ghazals among the poems written by the poet during his visits to Uzbekistan in all three volumes. In his ghazals, the artist praises this ancient country as a beautiful lady.

Keywords: Shahin Fazil, divan, poem, Safarname, Uzbekistan.

* Doctor of Philosophy in Philology, Doctoral student of the National Museum of Azerbaijan Literature named after Nizami Ganjavi, Azerbaijan Sports Academy Baku/Azerbaijan, dadashova.ilaha@ mail.ru, ORCID İD: 0000-0003-4969-769X

ŞAHİN FAZİLİN “DİVANLARI”NDA SAFARNA MA: ÖZBEKİSTAN’A SEYAHATLER

İlaha SAYAVUSH KIZI DADASHOVA

Özet

Tarih bilimleri doktoru, profesör, şair, oryantalist, tercüman Şahin Fazıl’ın büyük hacimli divanlar dizisi – “Divan Beşlemesi” tematik içerik bakımından çok zengin. Divanlarda edebi-tarihi açıdan önem taşıyan “Safarnameler”e de büyük yer verilmiştir. Seyahat, kalem sahibinin yaşamının ve yaratıcılığının önemli bir parçasıdır. Bu nedenle bu konu burada araştırmaya dahil edilmiştir. Amaç çok sayıda seyahat gerçekleştirerek bunları “Safarname” haline getiren, Türk dünyasına hayran olan vatansever şair Şahin Fazıl’ın yaşam anlarına, divan eserlerinde yer verdiği konulara, sanatçının duyarlılıkla yaklaştığı konulara dikkat çekilmesidir. Sanatçının yaşamının ve yaratıcılığının önemli bir bölümünü oluşturan sayısız seyahat, aynı zamanda onun için önemli bir konu ve başarılı bir sunum haline gelmiştir. Şairin Türkiye, Özbekistan, Kazakistan, İran, Afganistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak, Japonya ve Rusya’yı ziyaretleri sırasında yazdığı şiirler dikkat çekicidir. Sanatçının Özbekistan’a olan sempatisi ve sevgisi, «İkinci Divan»da yayımlanan «Özbekistan Defteri Şiir Dizisi»nde açıkça görülmektedir. Taşkent’te yazdığı gazellerde, Özbekistan’ın başkenti Taşkent’in güzelliğinden, Buhara ve Semerkant gibi görkemli şehirlerden, tarih ve edebiyatlarından, bu tarih ve edebiyatı yaratan ve yaşatan ünlü şahsiyetlerden saygıyla söz eder. “Dördüncü Divan”da yer alan “İkinci Özbekistan Seyahatinden Şiirler” (“Gözler Özbekistan’ın güzelliğini bir kez daha görüyor”), sanatçının Özbekistan’a yaptığı ikinci seyahatten duyduğu memnuniyeti dile getirir. Şair, Özbekistan’da samimiyet, nezaket ve çekicilik gördüğünü vurguluyor. Özbek şairlerine yönelirken, onun ilk olarak dahi düşünür Ali Şir Nevai’yi hatırlaması ve hatırlatması tesadüf değildir. Şairin Özbekistan seyahati sırasında üç vezinle yazdığı şiirler arasında gazeller en çoktur. Sanatçının gazellerinde bu kadim ülkeyi bir güzeli tasvir edercesine yüceltmesi de özellikle dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şahin Fazıl, divan, şiir, Safarnâme, Özbekistan

ENTRANCE

History doctor, professor, poet, translator Şahin Fazi's large series of divans - "Pentology of divans" is also very rich in terms of thematics. What makes him think are God, love, man, time, life, death, spirituality, justice, truth, justice and other important issues. It is not only the events that occur at different times, in the same and different places, in science, in poetry and art, that provide the richness of the theme. This is also related to the artist's ability to present the time, place, what happened, what he saw, what he experienced, with precision and success. Here we find information about his diverse creativity and the highlights of his life. Beside the various issues he faced, the artist managed to live his life in art and his art in people's hearts. The life story that continues from "Divans" and "Safarnames" will continue to be translated into our field of research. He is a lover and creator of literature, as well as a discoverer of history. This nuance also finds its clear manifestation in the poet's "Divans".

Safarname on Shahin Fazil's "Divans": Travels to Uzbekistan

In the "Divans", a great place is also given to the "Safarnames", which are important from a literary and historical point of view. Travels are an important part of the life and creativity of the author, who is connected to science and art, is constantly in search, and participates in numerous conferences related to his scientific activities. Therefore, this issue is involved in the research in the article. The aim is to draw attention to the moments of the life of the patriotic poet Şahin Fazil's, who went on numerous trips and turned them into "Safarnames", was not only fascinated by the Turkish world, but also deeply attached to it. He wrote about the moments, issues and topics that the artist approached with sensitivity in his divan works.

The numerous trips that constitute an important part of the life and creativity of the author have become an important topic and a successful presentation for him. The poems that the poet wrote during his trips to Turkey, Uzbekistan, Kazakhstan, Iran, Afghanistan, the United Arab Emirates, Iraq, Japan, and Russia are particularly noteworthy.

Şahin Fazil has numerous "Safarnames". The artist, who was able to write dozens of travelogues, has also made his mark in this field. The artist, who presented his 30 trips to Iran in 30 "Safarnames", has published his trips to Iran and Japan separately in books.

Doctor of Philology, Professor Imamverdi Hamidov, in his article "The Literary and Historical Significance of Şahin Fazil's Travelogues," draws attention to

the reasons for the author's appeal to this genre: "I think that Shahin Fazil's appeal to the travelogue genre arose for two reasons. First, he discovered most of the themes and motifs of the lines he composed as a poet during his travels, or they troubled him there. Second, Shahin Farzaliyev, as a historian, doctor of historical sciences, and professor, is inevitably interested in the history of the countries and places he visits, recalls historical knowledge, and wants to convey his scientific results to his mass readers" (Hamidov, 2021, p. 24).

The main point of this article is to emphasize that the topic also appears in his "Divans" and to focus on his trips to Uzbekistan. As we engage the artist's creativity in research, it becomes clear how patriotic he is, how deeply attached he is to his language, history, people, ancestry, the Turkic world, and Turkism. It is this love that inspires the poet. The beautiful examples of poetry he wrote during his trips to Turkey and Turkic-speaking countries are proof of this. His trips to Uzbekistan are also of this kind.

The artist's sympathy and love for Uzbekistan is clearly felt in the "Uzbekistan Notebook Poem Series" given in the "Second Divan". In the ghazals he wrote in October 1996, mainly in Tashkent, his satisfaction with seeing the capital of Uzbekistan, Tashkent, and in a ghazal he wrote in Samarkand, his praise of the magnificent cities of Bukhara and Samarkand, and the description of these beauties are striking. In these ghazals, the history and literature of the Uzbek people, the famous people who created and kept this history and literature alive are mentioned. This is not just a reminder, but the author's respect and admiration for Uzbekistan and our Turkic-speaking brothers. One of the points that draws our attention is the *matla* and *maqta* beyts of the first ghazal presented in this series. Let us pay attention to the idea expressed by the poet in the *metle* beyt:

My heart, let the world know, has many hidden loves,

There is love for the people, there is love for the beloved (Fazil, 2005, p. 1048).

As can be seen, the artist came to this journey with love for his homeland in his heart. When talking about the many hidden loves of his heart, Shahin Fazil personally emphasizes first the homeland, then the beloved. Although in other verses he focuses on beauty, we would still say that the most sacred beloved for him is the homeland. The artist, who is attached to his people, history, and loyal to national values, always keeps this love alive in his heart, expressing how selfless he is in relation to his homeland and beloved. It is also clear from the *maqta* beyt of the ghazal that the heart of the

artist, who has traveled a lot, is also satisfied with these travels and the address of his love is currently Uzbekistan:

Having traveled a lot and visited the Afghan land, Iran, Turkey,
Shahin's heart now has a love for Uzbekistan (Fazil, 2005, p. 1049).

As can be seen, the last beyt of the first ghazal from the "Uzbekistan Notebook Poem Series" written by Shahin Fazil in Tashkent on October 21, 1996, and published in the "Second Divan", is a successful expression and sincere confession of the poet's love for Uzbekistan. The "Second Divan" presents a total of 5 ghazals included in this series, as well as a separate poem called "Ghazal" and addressed to his friend Haji Mail. When we look at the writing dates of these examples, it is striking how the artist valued time and how he wrote a ghazal almost every day of the trip. This determines how attached he was to life and art, and how much he valued it. As the American socio-political figure Benjamin Franklin said: "If you love your life, do not waste your time, because time is life itself" (Jafarov & Ramizoglu, 2009, p. 546). This idea can be confidently attributed to Shahin Fazil, and his dynamic, productive, and successful activities in various directions are proof of our conclusion.

In the second ghazal, attention is drawn to the history of Uzbekistan, the beauty's kiss being the cure for his pain, and in the third ghazal, attention is drawn to the beauties he sees, the beauty that fascinates and heals him. The third ghazal, included in this series with the motto "If I don't look at her beauty, every breath, a doubt surrounds the beauty" is an explanation of why he did not ignore the beauty's behavior when he added several verses to her. "Do I have a blame, if it is a reward to see the beauty?" (Fazil, 2005, p. 1049), – the poet says, and in the next – 5 th beyt he sincerely shares his conclusion with the reader:

O ghazalkhan, it is not the time for ghazals, that is enough,

Put down the pen, take the brush, quickly draw the beauty (Fazil, 2005, p. 1050).

The artist no longer seeks the gift of beauty in words, but in the magic of colors, moving from poetry to painting. It is the Uzbek beauty that brings him to this conclusion and inspires him, as he says in the ghazal's verse:

Changing to Uzbek in Uzbekistan inspire fairy,
She inspires me, Shahina, the Uzbek beauty (Fazil, 2005, p. 1050).

The fact that the last beyt of this ghazal, which he wrote on October 23, begins with Uzbekistan and ends with the phrase “Uzbek beauty” is also an expression of the artist’s appreciation of this trip, Uzbekistan, and the Uzbek people, and of turning the Uzbek beauty into the hero of the ghazal. The next ghazal, which he wrote a day later, on October 24 in Samarkand, also expresses the artist’s satisfaction with this trip, reminding him of his travels in many places:

No matter how many villages and places have been my home,

My fate has now become Bukhara and Samarkand (Fazil, 2005, p. 1050).

The artist’s mention of the magnificent cities of Uzbekistan, Bukhara and Samarkand, and his love for them is not limited to this ghazal. In the 6th beyt, he again draws attention to the capital Tashkent and its greatness, and he disagrees with the way the city is named:

Why should a city of this size be called a village?

I say Dashsheher, why did it become Tashkent? (Fazil, 2005, p. 1050).

In the Maqta beyt expresses that he is aware that he is also said to be a devotee of the city, even though there are many who are devoted to the city’s fairy faced:

There are many who are devoted to the fairy faced in the city,

And Shahin, they will say, has become a devotee of the city (Fazil, 2005, p. 1050).

However, in our opinion, the artist does not deviate from his path even at this point. His love is as diverse as his activity. The poet, who sings of beauty, does not remain indifferent to the beauty of the place, and sincerely shares his devotion to Tashkent.

The proverbial ghazal “from the east, as the sun were seen, Amir Teymur” (Fazil, 2005, p. 1050) written by Shahin Fazil in front of the statue of Amir Teymur in Tashkent on October 25, is also an expression of his attention to Uzbek history and the conqueror in this travelogue. Praising the conqueror of Turan, Amir Temur, Shahin Fazil emphasizes that every poem in Tashkent is a shah beyt, and the shah band is Amir Temur. In the qazal’s maqta beyt, he expresses his admiration for the conqueror as follows:

Shahin, the day came, the bronze statue rose,

Amir Temur flooded Tashkent with applause (Fazil, 2005, p. 1051).

As we have mentioned, these 5 ghazals given in the “Second Divan” are not

individually named. We would not be wrong if we say that the first verse of the ghazal, which is entitled “Ghazal”, written in Tashkent on October 27 and addressed to Shahin Fazil’s friend Haji Mail, consists of 9 beyts and is a presentation of his position, and the rest are a synopsis of certain trips. Let us pay attention to the first verse – the successful presentation of the artist:

Neither a great lover of luxury, nor a wealth lover I am,
God sees that I am a beautiful lover (Fazil, 2005, p. 1051).

In the second beyt, the poet recalls his trip to Iran and states that he has a passion for Tabriz in his heart, and in the third beyt, he expresses his desire to go to Kyrgyzstan again. The 4th beyt expresses his fascination with Tajikistan and Georgia, the 5th beyt expresses his love for Darben in Dagestan, his beloved lover like Turkey, the 6th beyt expresses his favors to Turkmenistan and Kazakhstan, the artist plays the qopuz there, and his love for the setar. The 7th beyt reminds us of Shahin Fazil’s journey to Afghanistan, which covered the years of his life as a translator, and finally, his journey to Uzbekistan:

Afghanistan will never be forgotten in my life,
I am a lover of a turfe land like Uzbekistan (Fazil, 2005, p. 1051).

Let’s pay attention to the presentation of Uzbekistan: a land of “turfe”! That is, a charming land! The artist was able to take the elegance and delicacy from the Uzbek beauty, the charm from the place where he traveled, and brought it to poetry and art, and succeeded in making the “Second Divan” even more beautiful. The 8th beyt, where Shahdag is praised, is an expression of the artist’s return to his homeland from travels, and the 9th- tthe maktabeyt of the poem- is an expression of the artist’s strong love for life, even though he is old. Therefore, he firmly states that they should not think that he is a lover of the grave. The poet proves his idea with his life, his multifaceted creativity, and his constant activity. The examples we have included in the study are proof of our idea. He is not satisfied with what he writes. Even when he visits the same place again, he writes another “ Safarname “.

The “Poems from the Second Uzbekistan Safarname” (“The Eyes See Again, the Beauty of Uzbekistan”), written in April 2012 and presented in the “Fourth Divan”, is an expression of Shahin Fazil’s satisfaction with his second trip to Uzbekistan. While focusing on the words, artists, and Uzbek poets, the fact that he first mentions and recalls the great thinker Alisher Navaini is an expression of his respect for the great Uzbek poet:

How many poets' names stick to my memory one by one,

But Alisher falls out of my memory more quickly than anyone else (Fazil, 2014, p.733).

In the second ghazal included in this series, Shahin Fazil emphasizes that he has observed sincerity and courtesy in Uzbekistan in the past, that he is happy to have come to this place for the second time, and that he has seen charm again. He states that he would not be surprised if he sees generosity since there is a lot of respect and generosity for the guest here. The ghazal also draws attention with its mention of the geniuses that the Uzbek people have given to the world, prominent personalities representing various fields, and celebrities. The poet evaluates Ibn Sina as an unparalleled representative of the field of medicine, and in the ghazal where he emphasizes that Uzbekistan is more intelligent than geniuses like Ulugbek, and that people like the great Farabi, Ferghani, Khojand, and Ali Guschi found honor in Uzbekistan, he also mentions Navai, and states that Uzbekistan is proud of the great poet who lived during the reign of Sultan Hussein Baygara, the Sultan of Khorasan (1469-1506) of the Timurids. He draws attention to the bravery and generosity of the Uzbek people, addressing them:

O Uzbeks, the God created you generous, has been abundant

Bravery in Uzbekistan during the time of Amir Temur (Fazil, 2014, p.734).

Stating that lies that are far from the truth are doomed to nothingness, Shahin Fazil states that there is truth that is far from the truth in Uzbekistan, and that many Uzbeks who learned determination in Uzbekistan are his colleagues in the Afghan land. As can be seen, the poet, who remembers the times he worked as a translator in Afghanistan, communicated with Uzbeks here too and paid attention to their courage. Shahin Fazil, who was in Tashkent during a major earthquake, also mentioned the terrible disaster that occurred in Uzbekistan in this ghazal, valued the homeland as honor and zeal, and stated that there are those who have lost their homeland, while the citizens are embarrassed. In the first verse, the poet's request to God is to give him strength and to be lucky enough to visit Uzbekistan again. This ghazal is the first of three ghazals written by Shahin Fazil on April 20. In addition to these, a "Quartet" reflecting his satisfaction with his arrival in Tashkent was also presented in the "Fourth Divan":

In Turkish, he reached "Baş Kand" again,

The servant who was attached to the Eastern country, reached.

If anyone asks who that servant was, tell him:

Shahin flew and reached Tashkent like a bird (Fazil, 2014, p.735).

The next poem is again gazal. It pays attention to Samargand. Shahin Fazil is in wonder that how the architect create the city. Here is the writer remind the rich museum “Afrasiyab” which he observed with prof. Anar Isgenderov and says that Samargand is very close to them. The poet says that there is no more hijra than the next time he sees Samarkand, he evaluates it as follows: “Samarkand is the balm for the wound called Hijran” (Fazil, 2014, p.735). Seeing the tomb where Fatih Teymur slept again, Shahin Fazil comes to the conclusion that Teymur is alive and Samarkand is his equal. The poet, who states that Ulugbek is also alive in this city, considers Samarkand to be a paradise for such living people. Shahin Fazil also calls the city that Academician Vasim Mammadaliyev had seen and called magnificent, confirming his opinion. The word magnificent expresses the meanings of grand, great, magnificent. The choice of this expression in the presentation of the city, the confirmation of this idea by the poet, and the bringing of this point to attention prepares the reader for the thought that will be expressed in the maqta beyt:

Shahin cannot describe these beauties,

Is there any equal in the world? Samarkand is a world! (Fazil, 2014, p.736).

This is the poet’s explanation of why he cannot present the beauties. The next six-verse ghazal is the hymn of the Uzbek flower, an expression of the poet’s intoxicating influence.

The first of the poems written on April 22 is in aruz, the other is in syllabic meter. The ghazal in aruz meter attracts attention with its presentation of Bukhara, its history, its historical figures, its evaluation of it as a garden of paradise in the syllabic meter verse, and its feeling of being in paradise. The syllabic poem titled “The Emir has gone, the palace has remained” is a reflection of Shahin Fazil’s thoughts in front of the “Mir Arab” palace of Bukhara. The poem attracts attention in terms of laconicism. In the poem consisting of two lines, the poet presents Uzbekistan, its history, and its valuable monument, saying “The Emir has gone, the palace has remained”- (Fazil, 2014, p.738) and stating that it is a successful presentation of the period in which the monument was created:

Who says there is no sound?

There is left scream from those years.

There is a palace, there is no Emir,

The Emir has gone, the palace has remained (Fazil, 2014, p.738).

The last poem included in this series in the “Fourth Divan” was written on April 23, and it is different in terms of volume and meter. This large-scale poem, with a volume of a little more than 3 pages, is in free *vazn*. The poet, who values the commander of the conquerors, the emir Amir Temur as the steel and iron of emirs, focused on his era, the Timurid state he created, his writing of a book called “Tuzuk”, his promise to become the world shah, his victory over the Golden Horde khan Tokhtamysh, his victory over Yildirim Bayazid, his planning of an attack on China and other issues.

CONCLUSION

Thus, we come to the conclusion that the “Travelogues”, which are important from a literary and historical point of view, have a special position in Şahin Fazil’s “Divans”. Numerous trips are also a successful presentation of the artist’s life and creativity. Among these trips, trips to Uzbekistan are also written in the form of “Travelogues”. Whether it is from the “Uzbekistan Notebook Poem Series” written in October 1996, presented in the “Second Divan”, or the “Second Uzbekistan Travelogue Poems” written in April 2012, presented in the “Fourth Divan” (“The eyes see the beauty of Uzbekistan again”), it is an expression of Şahin Fazil’s satisfaction with his trips to Uzbekistan, a successful presentation of the literature, history, and culture of the brotherly people, and a hymn to their beauty. Among the poems written by the poet in all three *vazns* during his travels to Uzbekistan, ghazals are the most numerous. It is also noteworthy that in his ghazals, the artist glorifies this ancient country as if praising its beauty. The topic becomes a valuable source for research from various directions.

REFERENCES

- Fazil, Sh. (2005). *Second Divan*. Baku: Elnur-P.
- Fazil, Sh. (2014). *Fourth Divan*. Baku: Science and Education.
- Hamidov, I. (May 1, 2021). *Literary and historical significance of Shahin Fazil’s travelogues*, “*Edabiyat*” newspaper, Saturday No. 17(5303), pp.24-25. <http://www.anl.az/download/meqale/edebiyat/2021/may/743248.htm>
- Jafarov, M., & Ramizoglu, S. (2009). *Words that illuminate the mind and heart*, Baku, Nurlar, Publishing-Printing Center.

TÜRK DÜNYASI MASAL KÜLLİYATI: TÜMAK ÖRNEĞİ

Mehmet Naci ÖNAL*

ÖZET

Kısa adı TÜMAK alan “Türk Masal Külliyesi” projesi, Türkiye sahasını içine alan bir çalışmadır. TÜMAK-I: 2019-2022 ve TÜMAK-II: 2022-2025 yılları arasında T.C. Cumhurbaşkanlığına desteklenen bir projedir. Proje, “Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı”na yürütülmektedir. Projenin ilk aşaması 2022 yılında tamamlanmış, ikinci aşaması devam etmektedir. Bu Proje ile Türkiye sahası masallarını elektronik ortamda bir araya getirilmiştir. “Masal Masal Türkiye” veya masal@gov.tr yazan herkes bu siteye ulaşabilir, masal okuyabilir ve dinleyebilir. Katkıda bulunmak isteyenler, sözlü kültürden gelen masalları yükleyebilir.

TÜMAK projesi Türkiye’deki bütün paydaşlarıyla (Üniversiteler başta olmak üzere, Millî Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, Türk Dili Kurumu, öğretmenler ve ilgili herkes) birlikte yürütülmektedir. Altı binin üzerinde masal bir araya getirilmiştir. Bu masallar kurullar marifetiyle gözden geçirilmiş, küfür, argo, aşağılayıcı, küçük düşürücü, ahlaka ve halk sağlığına aykırı ifadeler ve ibareler düzeltilmiş veya elenmiştir. 25 masal yeniden yazılmış, çizdirilmiş, seslendirilmiş ve kamuya açılmıştır. Aileler “Play Store” veya “App Store” den programı telefonlarına indirip çocuklarına yerli ve güvenli masallar okuyabilmekte veya dinletebilmektedirler. Masallar ayrıca yerel ağız özellikleriyle de seslendirilmiştir. 25 masalı 150 masal çıkarılma çalışmaları devam etmektedir. Aynı masallar, 8 dünya diline çevrilmiş, T.C. Büyükelçilikleri üzerinden “Çocuklar İçin Türk Masallarından Seçmeler” dünya çocuklarıyla tanıştırılma aşamasına getirilmiştir. Çizgi film çalışmaları devam etmektedir.

TÜMAK proje örneği, başta Özbekistan olmak üzere, bütün Türk Cumhuriyetlerinde de yapılmalı, önce kendi ülkelerindeki masallar bir araya getirilmeli, sonra “Türk Dünyası Masalları Külliyesi” hazırlanmalıdır. Kültürün ham maddesi niteliğindeki masalları Türk dünyasının ortak değerlerinin kaybolmadan önce bir araya getirilmesi gerekmektedir. Ortak dil, kültür ve düşünce alt yapısının elektronik ortamlar üzerinden hazırlanması bir ihtiyaçtır. Elektronik masal evreni Türk dünyası bilim insanları ve sanatçılarıyla (yazı, çizim, çizgi film, e-oyunlar, film vb.) birlikte oluşturulmalıdır. “Türk Dünyası Masal Külliyesi” iş bölümüyle, masalların elektronik ortama, oyunlara, bilim kurgu, sinema vb. görsel sanatlarla doğru eserler oluşturması beklenmektedir. Bütün bunları hayata geçirecek kuruluşların iş birliği yapması, Türk Dünyasının kültürel temelleri için hayati önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: kültür, masal, Türk dünyası proje.

* Prof. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi, AKMB Bilim kurulu asli üyesi. onaci@mu.edu.tr, ORCID NO: 0000-0002-2397-0697 (Prof. Dr. University of Muğla Sıtkı Koçman, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature, Atatürk Cultural Center Scientific Board Member.)

TURKISH WORLD TALE COLLECTION: TÜMAK EXAMPLE

ABSTRACT

The “Turkish Tale Research” project, known as TÜMAK, is a study that covers the Turkish field. TÜMAK-I: It is a project supported by the Presidency of the Republic of Turkey between the years 2019-2022 and TÜMAK-II: 2022-2025. The project is carried out by the “Atatürk Cultural Center Presidency”. The first phase of the project was completed in 2022 and the second phase is ongoing. With this Project, tales from Türkiye’s field have been brought together in electronic form. Anyone who writes “Masal Masal Türkiye” or masa@gov.tr can reach this site and read and listen to tales. Those who want to contribute can upload tales from oral culture.

The TÜMAK project is carried out together with all stakeholders in Turkey (especially universities, the Ministry of National Education, the Ministry of Culture, the Turkish Language Association, teachers and everyone involved). More than six thousand fairy tales have been compiled. These fairy tales have been reviewed by committees, and swear words, slang, derogatory, humiliating, immoral and public health-violating expressions and phrases have been corrected or eliminated. 25 fairy tales were rewritten, illustrated, voiced and made available to the public. Families can download the program from the “Play Store” or “App Store” to their phones and read or listen to local and safe tales to their children. The tales were also dubbed with local dialect characteristics. Work continues to produce 150 tales with 25 tales. The same tales have been translated into 8 world languages, and “Selections of Turkish Tales for Children” have been brought to the stage of being introduced to children around the world through the Turkish Embassies. Work on the cartoon continues.

The TÜMAK project example should be replicated in all Turkic Republics, primarily Uzbekistan; first the tales from their own countries should be brought together, and then a “Turkic World Tales Collection” should be prepared. Fairy tales, which are the raw material of culture, mean bringing together the common values of the Turkish world before they disappear. It is a necessity to prepare a common language, culture and thought infrastructure through electronic media. The electronic fairy tale universe should be created together with scientists and artists of the Turkish world (writing, drawing, cartoons, e-games, films, etc.). With the division of labor of the “Turkish World Tale Collection”, it is expected that fairy tales will be translated into works for electronic media, games, science fiction, cinema, etc. The cooperation of the organizations that will implement all of these is of vital importance for the cultural foundations of the Turkic World.

Keywords: culture, tale, Turkish world project.

GİRİŞ

Masalların bir yönü evrensel diğer yönü ise yereldir. Anlatı kültürü içindeki en küçük birimi olan yanlışlardan (motiflerden) hareketle yapılmış olan “Motif Index of Folktale” (Halk Masallarının Kataloğu) adlı eserle masalların insanlığın ortak ve evrensel bir mirası olduğunu ortaya konmuştur (Aarne’s, 1964). Aynı masal dünyanın dört bir tarafında eş metinleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle evrensel olan masallar, dil ve kültür duvarlarını aşmış ve zamanla yerel boyut kazanmışlardır. Dil ve üslupla başlayan yerelleşmeler: isimler, deyimler, atasözleri, inanç ve değer yargıları, sosyal hayat ve günlük ilişkiler, araç gereç ve eşyalar, gelenek ve görenekler, yiyecek ve içecekler, giyim-kuşam, çevre gibi unsurlarla bir topluma/millete mal olmuşlardır (Önal ve Sargın, 2018, s. 73-87).

Masallar, uzak zamanlardan günümüze ağızdan bal damlayan masal atalarının ve analarının dili etkili bir şekilde kullandıkları, bir yanıla teatral anlatı türüdür. Yerel masallardan birinin evrenselleştirmesi ve kendi yerel unsurlarını baskın bir şekilde (yazım, çizim ve görsel vd.) dünya ölçeğinde yaygınlaştırması, diğer yerel masalların unutulması veya yok sayılması da beraberinde getirmektedir. Çağın imkânlarıyla değerlendirilmeyen, tekrarlanmayan, yeniden yazılmayan, çizilmeyen ve görsel olarak sunulmayan masalların sahipleri, çağın olanaklarıyla sunulanları izlemek zorunda kalmaktadır. Bu durum aktif olanın pasif kalan toplumlara veya milletlere bilinç ve bilinç ötesinde kültürünü taşıması, psikolojik üstünlüğü ele geçirip tahakküm etmesi, yumuşak güç (soft power) kullanması anlamına gelmektedir. Tek kültürlü bir dünyanın yaygın etkisi, diğer kültürler üzerinde baskın olması onları yok sayması veya kendi kültür kodlarını öznel olarak kullanması anlamına gelmektedir (Önal, 202, s. 9-15). Tek dil, tek popüler kültür küreselleşirken UNESCO bünyesinde Paris 17 Ekim 2003’te bu tehlikenin önüne geçmek için “Somut Olmayan Kültür Mirasının Korunması” sözleşmesini kabul edilmiştir.

Masalların doğal anlatım ortamları, konforlu yaşamlarla birlikte önemli ölçüde kaybolmuştur. Geleneksel masal anlatımları yerlerini, görsel izlemelere bırakmış, postmodern bir dünyada masallardan alınan ilhamlarla teknolojiye dayalı sanatlar geliştirilmiştir. Çizgi film, sinema, tiyatro, bilimkurgu, elektronik oyunlar vb. geniş bir sanat dünyası, masallardan beslenmeye devam etmektedir.

Bu çalışmada kültür savaşlarının yaşandığı günümüz dünyasında, Türkiye sahası masal külliyyatının nasıl oluşturulduğu, masalların elektronik ortama nasıl aktarıldığı, yerel masalların önemli, bu masalların Türk dünyası için de örnek teşkil

edebileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Yaygınlaşan elektronik ortama Türk dünyası masallarının taşınması için neler yapılabileceği ele alınmıştır.

TÜMAK-I VE ÇALIŞMA AŞAMALARI

2018 yılında Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı (AKMB) masallar üzerinde çalışılan bir grup akademisyeni bir araya getirmiştir. Emekli olup da öncü projeler yapmış, masal üzerine bilimsel çalışmalar yürütmüş bilim insanları da dahil edilmiş, projede AKMB yönetimi ve kurum personeli başat katkılar sağlamışlardır.

AKMB’de yürütülen çalışmayla projeye: “Türk Masal Külliyyat TÜMAK-I” adı verilmiş, Türkiye Sahası ile sınırları belirlenmiştir. Türkiye’nin 81 ilindeki çeşitli üniversitelerden Türk Halk Edebiyatı veya Türk Halk Bilimi uzmanlarıyla birlikte 04.05.2019 tarihinde Bolu ilinde “TÜMAK-I BOLU ÇALIŞTAYI” gerçekleştirilmiştir. Davete Türk Dil Kurumu Başkanlığı (TDKB) ve Kültür ve Turizm Bakanlığı yetkilileri de katılmış, birer protokole imza atılmıştır. Bu protokollerle TDKB ve Kültür ve Turizm Bakanlığı arşivlerinde yer alan masalların da masal külliyyatı dâhil edilmiştir. Çalıştayda Türk Masallarının bir araya getirilmesinin önemi ele alınmış, Türkiye sahası masallarının elektronik ortamda toplanması için görüş birliğine varılmıştır.

AKMB bünyesindeki uzmanlar ve bilgisayar mühendisleri internet sayfası tasarımını yapmışlardır. Sonraki aşamada adı “TÜMAK-I Masal Masal Türkiye” olan proje, bu adlarla elektronik ortamda internet sitesi üzerinden hizmete açılmıştır. AKMB bünyesindeki internet sitesinde “Anka” kuşu logo olarak belirlenmiştir. Anka, Türk dünyasında Tulpar, Batı dünyasındaki Pegasus olarak bilinmektedir.

Fotoğraf 1. TÜMAK Logosu

“Masal Masal Türkiye” veya “masal.gov.tr” yazan herkes dünyanın her tarafından elektronik ortamdaki masallara ulaşabilmektedir.

Proje teklifinde proje başlığı, logosu, özeti, konu ve kapsamı, literatür özeti,

özgün değeri, yöntemi, yaygın etkisi, somut çıktıları ve iş zaman çizelgesi yer almıştır. İnternet sayfasında bu verilerin yanı sıra “masal kurullarına” yer verilmiştir.

Fotoğraf 2. TÜMAK Duyuru Afışı

Başta bütün üniversiteler olmak üzere ilgili tüzel ve özel kişilerin katılımı katkı verebileceği açık ve erişilebilir bir internet sayfası hazırlanmış ve bu sayfada 1- “masalı derleyen,” 11- “masalı yükleyen,” 111- “masala ait” künye bilgileri alanları oluşturulmuş, masal yükleyecekler olanlar böylece yönlendirilmiştir. En önemli vurgulama, masalların gelenekli ve sözlü kültüre ait olması gerektiğidir.

TÜMAK-I Projesi 2019-2022 yılları arasında üç yıl sürmüştür. Projedeki sistematik işleyiş aşığıdaki gibi yürütülmüştür:

Fotoğraf 3. TÜMAK-I Masal Masal Türkiye Projesi Basamakları

Masalın işlem aşamaları en altta masal yüklemekten sola doğru, sonra yukarı ve sağa doğru gerçekleştirilmiştir. Masal yükleyen herhangi biri, üç aşamadan (kendisi, kaynak kişi ve masal hakkında) sonra masal metnini, varsa anlatıcının fotoğrafı, ses veya hareketli kaydını da yükleyebileceği menüler oluşturulmuştur. Yükleme aşamalarında masal metni temel alınmış, diğer seçenekler tercihe bırakılmıştır.

Masal yüklendiğinde önce Proje Editörler Kurulu'nun sayfasına düşmüştür. Editörler, masalı dış yapı, argo, küfür, ötekileştiren ve aşağılayan ifadeleri belirlemiş, düzeltilmesi için ilgili kutucuğa da gerekçesini yazarak masalı geri göndermiştir. Masal sakıncalı değilse, Proje Editörler Kurulu üyelerinin onayladığı masal, Proje Bilim Kuruluna düşmüştür. Bilim Kurulu masalın türlerine göre sınıflandırılmasının (Hayvan, Olağanüstü, Gerçekçi, Mizahi veya Zincirleme Masallardan) doğru olup olmadığını kontrol etmiş, eksiği yanlış varsa düzeltmiştir. Masalın yayınlanabilir olup olmadığına, metnin masal türü olup olmadığına, toplum sağlığına ve ahlakına aykırı olup olmadığına dikkat edilmiştir. Sakıncalı görülen hususlar ilgili kutucuğa yazılıp düzeltilmesi için yükleyiciye geri gönderilmiştir.

Masalı yükleme aşamaları: İlk yükleyen kişi, eksikler doğrultusunda masalı düzeltip ilgili sayfadan tekrar gönderir. Masal kabul edildiğinde, Proje Bilim Kurulu ve Onur Kurulu'ndan oluşan bir "Üst Kurul"un sayfasına düşer. Bir masal, iki ayrı üst kurul üyesinin denetiminden geçmek koşuluyla en sonunda masal havuzuna gönderilir. Masallar, verilen sıra numarasıyla yer alır. Masalların adları varsa yazılır, yoksa uygun masal adı köşeli parantez [] ile verilir. Bu şekilde masala sonradan bir ad verilmiş olduğu anlaşılır. Masalları numaralandırmak, yüklenecek masal sayısı da gösterir.

TÜMAK-I Projesi sonunda İnternet sayfasındaki Türkiye haritasında altı binin üzerinde masal yüklenmiştir. Haritada görüleceği üzere, Türkiye coğrafi haritası esas alınmış, yedi bölgeye ayrılmış ve her bir şehirden yüklenen masal sayıları üzerinde gösterilmiştir. Böylece bütün Türkiye sahasında yüklenmiş masal sayıları görünür kılınmıştır.

TÜMAK-I projesi, kendi içinde yeni projeler doğurmuş, masal çerçevesinde “Çocuklar İçin Türk Masallarından Seçmeler” adıyla ilk aşamada 5, ikinci ve üçüncü aşamada 10’ar olmak üzere toplamda 25 masal seçilmiştir. Seçilen bu masallar, dil, estetik, etik açılarından dikkate alınarak yeniden yazdırılmış ve çizimleri yaptırılmıştır. Her bir masalın boyutu 25x25 olup çocuklar iki elle göğüslerine bastırıp sarıldıklarında sahiplenme duygusu yaşamaları dikkate alınmıştır. Masallar seslendirilmiş ve kare kodla okunabilir hale getirilmiştir. Böylece masalların yeniden yazılması, çizilmesi; okunması ve dinlenmesi sağlanmıştır. Masalları seslendirenler meddah, masal anlatma veya tiyatro eğitimi almış kişilerden seçilmiştir. Bu süreçte masal anlatıcılarının eksikliğinin ortaya çıktığı görülmüştür.

Fotoğraf 3. Masalların Yeniden Yazımı

Fotoğraf 4. Masalların Sosyal Medya Üzerinden Uygulamaları

TÜMAK-I Projesi 2023 yılında “Motif Vakfı” tarafından Halk Bilim Ödülüne layık görülmüştür.

Fotoğraf 5-6. Motif Akademi Ödülleri (AKMB Başkanı Doç. Dr. Zeki ERARSLAN, Kurum Uzmanları ve Akademisyenler)

“Masal Anlatıcılığı Çalıştayı” akademisyenler, meddah ve uzman masal anlatıcılarının katılımlarıyla Ankara’da AKMB bünyesinde 15 Aralık 2021’de yapılmış ve bir gün sürmüştür. Çalıştay aynı zamanda elektronik ortamda canlı olarak yayınlanmıştır. Masal yazımı, çizimi ve anlatımı üzerinde durulmuş, masal anlatıcılarının nasıl çoğaltılabileceği tartışılmıştır. Masal anlatıcılığının bir meslek olarak kabul edilmesi,

iş ve istihdam yaratılması için girişimlere başlanmıştır. Okul öncesi ve ilkokullarda masal anlatıcılığı, derslerin bir parçası haline getirilmesi ve çocukların da aktif olarak katılacağı ortamlarının oluşturulması öngörülmüştür.

Fotoğraf 7-8. Masal Anlatıcılığı Çalıştayı Programı ve Duyurusu

TÜMAK-II VE ÇALIŞMA AŞAMALARI

2022-2025 arasında projenin ikinci aşamasına geçilmiştir. Önceki aşamadan altı binin üzerine yüklenmiş masallara yenilerinin eklenmesi için internet sayfası açık tutulmuştur. Yüklenmiş olan masalların bir kısmı, daha önce çeşitli şehirlerden, kasabalardan ve köylerden derlenmiş ve bilimsel yöntemlerle incelenmiş, lisansüstü çalışmalarda yer alan masallardan; alan hocalarının arşiv kayıtlarından, öğrenci derlemelerinden, meraklı öğretmenlerden ve ilgili şahısların derledikleri masallardan oluşmuştur.

İkinci aşamada, Proje Yürütücüsü: Atatürk Kültür Merkezi Başkanı, 7 Proje Yürütme Komisyon üyesi, 10 Proje Onur Kurulu üyesi, 14 Proje Bilim Kurulu üyesi, 17 Proje Editörler Kurulu üyesi, 3 yazılım ve sekreteryaya hizmetleri olmak üzere toplamda 52 kişiden oluşmuştur. Daha etkili ve kısa sürede değerlendirmelerin yapılabilmesi öngörülmüştür.

Masalların il değerlendirmesi Editörler Kurulunda, son değerlendirmesi Bilim Kurulu tarafından yapılmaktadır. Kaynak kişilerin tasarruflarından hareketle içinde

muzır, toplum sağlığına aykırı durum ve ifadeler masalarda yer alıyorsa, masalların temizliği yapılmış, onarılmış ve d¼zeltilmiřtir. Masal olmayan anlatı t¼rleri veya masal ¼zelliđini yitirmiş olanlar ise, masal havuzuna atılmamıştır. Ret sandığında kaydedilmiş, arşivlenmiş, ileride ilgililerin değerlendirmeleri için açık bırakılmıştır. Sosyal bilimlerin diğer alan mensuplarının da bu verileri değerlendirilebileceği ¼ng¼r¼lm¼řt¼r.

T¼MAK-II’de Edit¼rler Kurulu g¼zden kaçan veya yeni eklenen masalları bir kere daha kontrol ettikten sonra otomatik olarak Bilim Kurulu sayfasına aktarmışlardır. Kabul veya ret olunan masallar, Bilim Kurulunun da denetiminden geçmiştir. İki kurul tarafından ortak reddedilen masallar ret sandığına, ortak kabul edilenler masal havuzuna g¼nderilmiřtir. Bir ret ve bir kabulde karşı karşıya kalan masallar Bilim Kurulu ¼yelerince yapılan e-toplantılarla tartışılıp ortak bir karara bağlanmıştır. Kabul edilmiş masallar herkesin g¼rebileceđi şekilde kamuya açılmıştır. Hiçbir yarar g¼zetmeden miri malı T¼rkiye sahası masalları, kamu yararı doğrultusunda hizmete açılmış k¼lt¼rel bir çalışmadır. “Masal Masal T¼rkiye” veya “masal.gov.tr” yazan herkes masallara ulaşabilmektedir. Açılan sayfada iki bin beş y¼z civarında masal yer almaktadır ve g¼n¼n masalı okunabilmektedir.

T¼MAK-II Projesi bir taraftan devam ederken diğer taraftan da yeni projeler s¼rd¼r¼lm¼řt¼r. Masal anlatıcılığı eksikliğini gidermek için AKMB b¼nyesinde iki kurs açılmıştır. 2024 yılı mayıs sonu ve haziran ayını içine alan altı haftalık kurs yapılmıştır. Derslerin %60’ı uygulamalı, %40’ı ise teorik olarak y¼r¼t¼lm¼řt¼r. T¼rkiye’nin her tarafından katılabilen kursiyerlere uzaktan evrimii etkileşimli dersler yapılmıştır. Teorik sınavları uzaktan uygulamayla yapılmış ve otomatik olarak okunmuştur. Kursiyerler 7. haftada Ankara’da bir g¼nl¼k uygulamalı sınava tabi tutulmuş, ardından da katılım belgeleri verilmiştir. Verilen kursta y¼zde 99 başarı sağlanmıştır.

İkinci kurs “Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı”nın talebiyle sevgi evlerindeki çocukları yetiştiren annelere verilmiştir. İki haftalık kursa sevgi anneleri uzaktan katılmış, kurs soru ve cevaplarla etkileşimli olarak y¼r¼t¼lm¼řt¼r. Annelerin karşılaştıkları sorunlar masalarda ve yaşam içinde nasıl ¼z¼me ulaşabileceği m¼zakere edilmiştir. Mesela annesi olmayan bir çocuğa, içinde anne geçen masal nasıl anlatılmalıdır, şeklinde g¼r¼řmeler yapılmıştır. Teorik ve pratik dersler sabah ve akşam dersleri olmak ¼zere iki ayrı zamana y¼r¼t¼lm¼řt¼r.

T¼MAK-II projesi masalların sayısının artırılması, masalların orijinallerinde olmayan i ve dış yapılarının temizlenmesinden sonra, sayılarının artırılarak halka arz

edilmesi işlemleri devam etmektedir. “Masal Masal Türkiye” cep telefonu uygulaması 25 masaldan 175 masala çıkarılmıştır.

25 masal İngilizce, Fransızca, Almanca, Japonca, Arapça, Farsça, İspanyolca ve Rusça çevirisi ve seslendirmeleri yapılmıştır. Mobil uygulama olarak yayınlanmıştır. 5 masal çizgi filme dönüştürülmüş, YouTube kanalından izlenme aşamasına gelmiştir.

Daha önce yeniden yazdırılmış, çizilmiş ve seslendirilmiş 25 masal, 10 bin adet daha basılmış, deprem bölgesi çocuklarına, sevgi evlerine, köy okullarındaki çocuklara dağıtılmıştır. Yapılan işlerin tamamında kamu yararı gözetilmiş, kâr amacı güdülmemiştir.

ÖZBEKİSTAN VE TÜRK DÜNYASI MASAL KÜLLİYATI (TDMK)

Dil, kültür, çevre duyarlılıklarıyla insan hakları ve ahlaki değerler, sorunları çözme ve çözüm üretme, hak ve adaletin vicdani tezahürü, masal dünyasının en değerli çıktılardır. Masalın evrensel değerlerinin yerel kültürle yeniden işlenmesi, her bir Türk lehçesinde masalların ayrı ayrı tespit edilmesi, elektronik ortama taşınması, çağın teknolojisiyle yeniden üretilmesi küresel dünyada geri düşmemek için elzemdir.

Türkiye’de yapılan TÜMAK örneğinin önemi, elektronik ortamda, bütün dünyaya açık ve erişilebilir olmasıdır. Sözlü, yazılı veya kayıtlı masallar elektronik ortama taşınarak görsel ve işitsel olarak çağın teknolojisi üzerinden yerel kültürün yaşatılması hedeflenmiştir. Türk kültürünün ham maddesini oluşturan masallardan alınan ilhamlarla yeni masallar, hikâyeler, bilim kurgu gibi post modern yapımlar için kaynak oluştururlar.

TÜMAK örneğinin Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan’da ayrı ayrı ele alınması, her bir ülkenin öncelikle kendi ülkesindeki masalları elektronik ortama taşınması beklenmektedir. TÜMAK örneğinden hareketle “Türk Devletleri Teşkilatı”nda öngörülen ortak Türk alfabesi örneğinin ardından “Ortak Türk Masalları”na taşınması ve “Türk Dünyası Masal Külliyesi”nin (TDMK) oluşturulması hedefi karşımızda durmaktadır.

Türk dünyasının zengin masal külliyesi, yeniden yazımı, çizimi ve seslendirmesiyle dünyaya açılabilir. Masal anlatıcıları çoğaltılabilir. Etkileşimli eğitim ve öğretim içinde formal ve informal olarak masallar eğitim ve öğretim içinde ve dışında; bugünün ve geleceğin çocukları, yerel kültürlerle yetiştirilebilirler. Yerel kültürler, masallar üzerinden evrensel boyutlara taşınabilir. Türk dünyasının bilim, sanat ve eğitim potansiyeli harekete geçirilebilir. Elektronik ortamlarda veya yüz yüze yapılacak ortak çalışmalarla, TDMK hayat bulabilir. Türk dünyasının zengin kültür birikimi masallardan hareketle yeni projelere ilham verebilir.

SONUÇ

Dünya kültür savaşları postmodern çağda devam etmektedir. Masallar, en değerli kültürel ham madde veya kök bilgileri bünyesinde taşımaktadır. Masallar hayvanların dünyasından, gerçek ve gerçeküstü dünyalara, mizahın dünyasından başlayarak insanlığın ortak değerlerini içinde barındıran potansiyele sahiptirler.

Türk dünyasının ortak ve derin kökleri, zengin masal hazinesi, keşfedilmeyi ve yaygınlaştırılmayı beklemektedir. Türk dünyasını en temel değerleri arasında yer alan ve sözlü kültür ürünlerinden olan masalların yeniden işlenmesi gerekmektedir. Çağın imkânları, işitsel dünyadan görsel, işitsel ve hareketli bir dünyaya evrilmektedir. Teknolojinin imkânları ve küresel iletişim ağının hızlıca kullanılması sayesinde TDMK projesi gerçekleşebilir. TDMK bir hayal olmanın ötesinde ortak çalışmalar organize edilerek üç ile beş yıl içinde hayata geçirilebilir. Dünyası ortak kültürel değerleri, kültürel bilgi bankaları, kültürel bilgi yönetimi, üretimi ve pazarlaması TDMK sayesinde gerçekleştirilebilir.

Türk dünyası, masallardan hareketle yeni ressamalar, çizerler, illüstrasyon sanatçıları, masal anlatıcıları, meddahlar, bilgisayar, bilgiçizer, sinema vb. sanat uzmanları yetiştirebilir.

KAYNAKÇA

- Aarne, A. (1964). *The types of the folklore: A classification and bibliography* (2. bs., S. Thompson, Çev. ve geniş.). Helsinki.
- Önal, M. N., & Sargın, M. (2018). Tokat masallarında yerelleşme. *Milli Folklor*, (117), 73–87.
- Önal, M. N. (2021). *Kim uyur kim uyanık: Türk masal incelemeleri*. Ötüken Yayınları.

TÜRK DİZİLERİNİN TÜRK SOYLULARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KONUŞMA BECERİSİNİN ETKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Elif Aydemir ÜRKER*

Özet

Günümüzde teknolojik gelişmeler ve küresel algılar dünya dillerini bir araya getirmiştir. Sinema ve televizyon kültürü yabancı dilde konuşan insanları başka ülkelerdeki çeşitli film ve dizilerle buluşturmuştur. Bu etkileşim sayesinde insanlar yeni bir dili keşfetmeye daha açık hale gelmiştir. Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinde birçok materyâl kullanılmaktadır. Bu materyâllerden biri de dizilerdir. Türk dizilerin yabancılara Türkçe öğretimi konusunda nasıl bir etki uyandırdığı çeşitli bilimsel çalışmalarda ortaya konulmuştur. Bu çalışmanın amacı Türk soylulara Türkçe öğretiminde Türk dizilerinin kullanımının konuşma becerisi üzerinde etkisini incelemek olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden olan deneysel araştırma tekniği kullanılmıştır. Çalışmamızın deseni ise ön test son test kontrol gruplu yarı deneysel desendir. Çalışmanın evrenini İstanbul il merkezinde bir üniversitede TÖMER biriminde öğrenim gören Türk soylu yabancı öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklemi yani çalışma grubunu ise evreni temsil edecek TÖMER biriminde öğrenim gören A1 seviyesindeki öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma bulguları, uygulanan öğretim sürecinin öğrencilerin konuşma becerileri üzerinde anlamlı ve olumlu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Deney ve kontrol gruplarının ön test puanları arasında anlamlı bir fark bulunmaması, grupların benzer başlangıç düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Her iki grupta da süreç sonunda gelişim gözlemlenmiş olmakla birlikte, deney grubundaki artışın istatistiksel olarak daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Özellikle ön test son test fark puanlarının karşılaştırılması, deney grubunun lehine anlamlı bir fark olduğunu ortaya koymuş; bu da Türk dizilerinin Türk soylu öğrencilerde konuşma becerisini geliştirmede etkili olduğunu göstermiştir.

Bu çalışmanın önemi Türk soylu yabancılara Türkçe öğretiminde Türk dizilerinin kullanımının konuşma becerisine katkı sağlayıp sağlamadığını ortaya koyarak bu alanda yeni bir materyal geliştirmeye katkı sağlamaktır. Böylelikle yabancılara Türkçe öğretiminde konuşma becerisini daha ileri seviyeye taşımak için yeni bir materyal ve bakış açısı kazandırılacaktır.

Anahtar sözcükler: Türk soylu öğrenciler, Türk dizileri veya konuşma becerisi.

* Öğretim Görevlisi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, <https://orcid.org/0009-0000-8116-3765>, elifaydemir@topkapi.edu.tr

GİRİŞ

Günümüzde teknolojik gelişmeler ve küresel algılar dünya dillerini bir araya getirmiştir. Sinema ve televizyon kültürü yabancı dilde konuşan insanları başka ülkelerdeki çeşitli film ve dizilerle buluşturmuştur. Bu etkileşim sayesinde insanlar yeni bir dili keşfetmeye daha açık hale gelmiştir. Türkiye'nin; İngiltere, ABD, Fransa ve Almanya ile televizyon ve online platform üzerinden dizi ihraç eden ilk 5 ülke arasında yer aldığı bilinmektedir. ABD'den sonra en fazla dizi ihraç eden ülkenin Türkiye olduğu ve bu dizilerin uluslararası köprü görevi gördüğü anlaşılmaktadır (Uştuk, 2019). Türk dizilerinin ülkenin tanıtımına, imajına, turizmine, Türk mallarına, kültürüne ve diline büyük katkılar sağladığı görülmektedir (Arık ve Çelik, 2019). Yerli yapım dizilerinin yurtdışına açılması 2001 yılında Deli Yürek adlı dizinin Kazakistan'a satılması ile başlamıştır (Öztürk ve Atık, 2016). O günden bugüne yurtdışında Türk dizilerine ilgi giderek büyümüştür. "Türk dizilerinin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Türkçe öğrenmeye etkisi (Kırgızistan örneği)" adlı çalışmada Türk dizilerinin dil öğrenmeye ve kültür aktarımına katkı sağladığı belirtilmiştir. Aynı zamanda Türk dünyasını birleştirici bir unsur olarak görülmüştür (Arık ve Çelik, 2019). "Televizyon Dizilerinin Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kullanımı: Seksenler Dizisi Örneği" adlı çalışmada ise Türk kültür unsurlarını doğal ve eğlenceli biçimde yansıtan Türk dizilerinin yabancılarla Türkçe öğretiminde etkili bir materyal olarak kullanılabilmesi ve bunun hem öğrenenlere hem de Türkçemize olumlu katkılar sağladığı ifade edilmiştir.

Dizi ve filmlerin yabancı dil öğrenenlerin hedef dile yönelik konuşma, dinleme, okuma, yazma ve dil bilgisi becerilerini de geliştirdiği yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur. Arbatlı ve Kurar (2015, akt. Arık ve Çelik, 2019) tarafından yapılan çalışmada Türk dizilerinin Türk soylu halklar arasında daha popüler olduğu gözlemlenmiş ve bu topluluklar arasında etnik, dinî ve kültürel yakınlık olmasının etkisine dikkat çekilmiştir. Türk dizilerinin izlenmesi Türkçeye olan ilgili artırmış ve Türkçe öğrenme kursları yaygınlaşmıştır. Yabancı film ve dizilerin dil öğretiminde kullanılmasının faydalarını İşcan ve Aktürk (2014) şöyle sıralamıştır:

Dizi/filmler eğlenceli yönlerinden dolayı öğrencilerin motivasyonunu canlı tutar.

Dizi/film de geçen doğal konuşma cümleleri öğrencinin kelime hazinesinin gelişmesine yardımcı olur.

Film ya da dizilerdeki alt yazıları okuma aynı zamanda kişinin dinleme becerisinin gelişmesine de yardım eder. Yalnızca kelime ve deyimleri işitmekle kalmaz ayrıca onların nasıl yazıldığı ve söylendiğiyle ilgili zihinde bağlantılar kurar.

Bütün bu çalışmalar Türk dizilerinin yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılmasının olumlu sonuçlar getireceğini göstermektedir.

Yabancılara Türkçe öğretimiyle ilgili çalışmaların sistemli bir şekilde başlaması yakın zamana dayanmaktadır. Türkçe Öğrenme Merkezleri (TÖMER)'nin 1984'te Ankara Üniversitesi ile başlayan yolculuğu günümüzde çok yaygınlaşmış ve hemen hemen her üniversitede TÖMER birimleri kurulmuştur. Bu alanda yeni ders kitapları, materyaller oluşturulmuştur. Okuma, dinleme, konuşma, yazma becerilerinin geliştirilmesine yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Bu çalışmanın amacı Türk soylulara Türkçe öğretiminde Türk dizilerinin kullanımının konuşma becerisi üzerinde etkisini incelemek olarak belirlenmiştir. Araştırmada, Türk kültürünü, Türkçe deyim ve atasözlerini, günlük ifadeleri en iyi yansıtan dizilerden biri olarak düşünülen "Hatırla Sevgili" dizisi kullanılmıştır.

Araştırmanın problem cümlesi "Türk dizilerinin yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılması konuşma becerisinin gelişimini etkiler mi?" şeklindedir. Bu problem cümlesi doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- Uygulamaya başlamadan önce deney ve kontrol grubuna yapılan ön test puanları arasında anlamlı düzeyde farklılık var mıdır?
- Türk dizilerinin konuşma becerisinde kullanıldığı deney grubunun son test puanı ile bu uygulamanın yapılmadığı ve normal öğretimin devam ettirildiği kontrol grubunun son test puanı arasında anlamlı bir fark var mıdır?
- Türk dizilerinin konuşma becerisinde kullanıldığı deney grubunun ön test puanı ile son test puanı arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Yöntem

Araştırma modeli

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden olan deneysel araştırma tekniği kullanılmıştır. Çalışmamızın deseni ise ön test- son test kontrol gruplu yarı deneysel desendir. Deneysel araştırmalar; gerçek deneysel, yarı deneysel ve tek kişilik deneysel araştırmalar olarak sınıflandırılır. Bu çalışmada kullanılacak olan yarı deneysel araştırmalar çalışmalarda örneklem amaçlı olarak seçilir (Sönmez ve Alacapınar, 2011, s. 51). "Bu desende de gruplar doğal olarak deney ve kontrol grubuna atanırlar. Herhangi bir seçme yapılmaz. Gruplar kurumlarda, doğada nasıl oluşmuşlarsa öyle alınırlar. Şans (random) yoluyla bir atama yapılmaz. Her iki gruba da ön test aynı anda verilir. Sonra deney grubunda deney-

sel işlem kullanılır; kontrol grubunda kullanılmaz (Sönmezve Alacapınar, 2011, s. 59).”

Bu çalışmada ilk etapta deney ve kontrol gurubuna ön test uygulanarak gurupların birbirine benzer olup olmadığı tespit edilmiştir. Sonrasında ise deney gurubuna uygulanan çalışmanın etkili olup olmadığını ve kontrol gurubuyla arasında nasıl bir fark olacağını anlamak için her iki guruba son test uygulanmıştır. Bu çalışmada bu yöntemin seçilmesinin gerekçesi Türk dizilerinin Türk soylulara Türkçe öğretiminde kullanılmasının etkisini tespit etmektir.

Araştırmanın evren-örnekleme ve çalışma grubu

Araştırmanın evrenini 2024 yılında İstanbul’da TÖMER biriminde okuyan A1 seviyesindeki öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklerimi ise evreni temsil eden 20 Türk soylu öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmaya İstanbul Topkapı Üniversitesi TÖMER’de A1 seviyesinde eğitim gören 20 Türk soylu öğrenci katılmıştır. Bu öğrencilerden 10 tanesi kontrol grubunu 10’u ise deney grubunu oluşturmuştur.

Veri toplama araçları ve süreci

Çalışmada veri toplama aracı olarak ön test ve son test kullanılmıştır. Konuşma becerisini ölçmek için öğrencilere A1 düzeyinde sorular sorulmuştur. Ön test ve son test uygulamasında öğrencilere aşağıda yer alan açık uçlu sorular yöneltilmiştir:

1. Senin adın ne?
2. Nasılsın?
3. Nerelisin?
4. Ailende kimler var? Bu kişileri tanıtır mısın?
5. Bir gün içinde neler yapıyorsun?
6. Ailenizle nasıl görüşüyorsunuz?
7. Ailenizle haftada kaç kez telefonla konuşuyorsunuz?
8. Hayatındaki özel günler hangileri?
9. Özel günlerde ne yapıyorsun?
10. Hangi mahallede oturuyorsun? Mahallende neler var?

Ön test ve son teste verilen cevaplar “Konuşma becerisi değerlendirme formu” kullanılarak puanlandırılmıştır. Bu form bir doktora tezinde Günaydın (2020) tarafından ge-

liştirilmiştir. Bu form 17 maddeden oluşmaktadır. Her madde 0 ile 5 arasında puanlanmıştır.

Verilerin toplanması ve analizi

Araştırma sürecinde elde edilen veriler öncelikle bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Verilerin analizi yapılırken SPSS programı kullanılmıştır. Uç değer analizinin tamamlanması ile parametrik testler için normallik koşulunun sağlanıp sağlanılmadığını belirlemek amacıyla yapılan medyan, aritmetik ortalama, z skorları, çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmıştır. Bu hesaplamalar veri setinin normal dağılıma sahip olduğunu göstermiştir.

Tablo 1’de, deney ve kontrol gruplarının Konuşma Becerisi Değerlendirme Formu’ndan elde ettikleri ön test ve son test puanlarına ilişkin normallik testine ait değerler yer almaktadır. Bu kapsamda, her iki grup için çarpıklık ve basıklık katsayılarının yanı sıra Shapiro-Wilk testi sonuçları incelenmiştir. Kontrol grubunun ön test puanları için çarpıklık değeri -0,236 ve basıklık değeri 0,101; son test puanları için ise çarpıklık değeri 0,089 ve basıklık değeri -0,426 olarak hesaplanmıştır. Deney grubunda ise ön test puanlarının çarpıklık değeri -0,130 ve basıklık değeri -0,525; son test puanlarının çarpıklık değeri 0,000 ve basıklık değeri -1,229 olarak bulunmuştur. Tüm çarpıklık ve basıklık katsayılarının ± 1 sınırları içerisinde kaldığı görülmektedir. Bu durum, verilerin normal dağılıma yakın olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, Shapiro-Wilk normallik testi sonuçları incelendiğinde kontrol grubunun ön test için $p = ,972$ ve son test için $p = ,732$; deney grubunun ise ön test için $p = ,987$ ve son test için $p = ,719$ olarak bulunmuştur. Elde edilen tüm p-değerlerinin .05 anlamlılık düzeyinden büyük olması, her iki grubun ön test ve son test puanlarının normal dağıldığını ortaya koymaktadır.

Bu sonuçlara göre, verilerin normal dağılım gösterdiği ve parametrik testlerin uygulanması için gerekli varsayımların sağlandığı belirlenmiştir. İlgili veriler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1.

Konuşma Becerisi Değerlendirme Formu Ön Test- Son Test Puanlarına Ait Normallik Test Değerleri

Gruplar	Testler	Çarpıklık	Basıklık	Shapiro-Wilk Sig.
Kontrol Grubu	Ön Test	-0,236	0,101	,972
	Son Test	0,089	-0,426	,732
Deney Grubu	Ön Test	-0,130	-0,525	,987
	Son Test	-1,229	0,000	,719

BULGULAR

Ön test puanlarının karşılaştırılması

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin Konuşma Becerisi Değerlendirme Formu'ndan aldıkları ön test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız gruplar t-testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde, deney grubunun ön test puan ortalamasının ($\bar{X} = 54$, $SS = 13,90$) ve kontrol grubunun ön test puan ortalamasının ($\bar{X} = 51$, $SS = 11,49$) olduğu görülmektedir. Yapılan bağımsız gruplar t-testi sonucunda iki grup arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir ($t(18) = -0,526$, $p = 0,605 > 0,05$).

Bu sonuca göre, deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin deneysel sürece başlamadan önceki konuşma becerisi düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Dolayısıyla gruplar, deneysel işlem öncesinde benzer başlangıç düzeyine sahiptir ve bu durum deneysel sürecin etkililiğini test etmek açısından önemli bir temel sağlamaktadır.

Tablo 2.

Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Konuşma Becerisi Değerlendirme Formu Ön Test Puanlarının Bağımsız Grup t Testi ile Karşılaştırılması

Deney Grubu	10	54	13.90	-526	18	0,605
Kontrol Grubu	10	51	11,49			

* $p < .05$

Grupların ön test ve son test puanlarının karşılaştırılması

Kontrol grubuna ait öğrencilerin konuşma becerisi değerlendirme formundan aldıkları ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı, bağımlı gruplar t testi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur. Kontrol grubundaki öğrencilerin ön test puan ortalaması ($X = 51$; $SS = 11,49$) iken, son test puan ortalaması ($X = 59$; $SS = 9,06$) olarak hesaplanmıştır. Bağımlı gruplar t testi sonucunda bu fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($t(9) = -4,707$; $p < ,01$). Bu bulgu, kontrol grubundaki öğrencilerin konuşma becerisi puanlarında son testte anlamlı bir artış olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.

Kontrol Grubu Öğrencilerinin Konuşma Becerisi Değerlendirme Formu Ön Test – Son Test Puanlarının Bağımlı Grup t Testi ile Karşılaştırılması

Ön test	10	51	11,49	-4,707	9	,001
Son test	10	59	9,06			

* $p < .01$

Deney grubuna ait öğrencilerin konuşma becerisi değerlendirme formundan aldıkları ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı, bağımlı gruplar t testi ile analiz edilmiştir. Tablo 4’te sunulan bulgulara göre, deney grubundaki öğrencilerin ön test puan ortalaması ($X = 54$; $SS = 13,90$) iken, son test puan ortalaması ($X = 80$; $SS = 10,00$) olarak hesaplanmıştır. Yapılan analiz sonucunda bu farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmüştür ($t(9) = -10,61$; $p < ,01$). Bu sonuç, deney grubundaki öğrencilerin konuşma becerisi puanlarında son testte anlamlı bir artış meydana geldiğini göstermektedir.

Tablo 4.

Deney Grubu Öğrencilerinin Konuşma Becerisi Değerlendirme Formu Ön Test – Son Test Puanlarının Bağımlı Grup t Testi ile Karşılaştırılması

Ön test	10	54	13,90	-10,61	9	,001
Son test	10	80	10,00			

* $p < .01$

Grupların ön test son test arası fark puanlarının karşılaştırılması

Deney ve kontrol gruplarının konuşma becerisi değerlendirme formundan elde ettikleri ön test–son test fark puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız gruplar t testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 5’te sunulmaktadır. Deney grubundaki öğrencilerin fark puanlarına ait aritmetik ortalama ($X = 26$) ve standart sapma ($SS = 7,74$) değerleri, kontrol grubundaki öğrencilerin fark puan ortalaması ($X = 8$) ve standart sapma ($SS = 5,37$) değerlerinden oldukça yüksektir. Yapılan analiz sonucunda, gruplar arasında elde edilen fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($t(18) = -6,03$; $p < ,01$). Bu bulgu, deney grubundaki öğrencilerin konuşma becerilerinde, uygulanan deneysel işlem sonrasında, kontrol grubuna kıyasla anlamlı düzeyde daha fazla gelişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, uygulanan müdahalenin deney grubu öğrencilerinin konuşma becerilerinin gelişimi üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 5.

Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Konuşma Becerisi Değerlendirme

Formu Ön Test Son Test Fark Puanlarının Bağımsız Grup t Testi ile Karşılaştırılması

Deney Grubu	10	26	7,74	-6,03	18	,001
Kontrol Grubu	10	8	5,37			

* p<.01

TARTIŞMA VE SONUÇ

Yabancılara Türkçe öğretimiyle ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar okuma, yazma, dinleme ve konuşma becerilerinin geliştirilmesine yönelik çeşitli materyaller öne sürmüştür. Türk dizilerinin yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılmasına ilişkin yapılan çalışmalar da bunlardan biridir. Bu çalışmalardan bazıları deneysel, bazıları nitel verileri incelemiştir. Kırbas (2022) “Türk Dizi ve Filmlerinin Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Katkısı Bakımından Değerlendirilmesi: Balkanlar Örneği” adlı çalışmasında Balkan katılımcıların tamamının dinleme ve konuşma becerisinde olumlu yönde etkilendikleri ve Türk dizileriyle Türkçeyi daha kolay ve hızlı öğrenebildikleri sonucuna ulaşmıştır. Yılmaz ve Irşi (2017) Ekmek Teknesi adlı diziyi kullanılmış B1 ve B2 seviyelerinde yabancı öğrenciler için 10 etkinlik hazırlamıştır. Ünlüler Arabacı'nın (2015) kısa ve uzun metrajlı filmlerin Kırgızistan'da Türkçe öğretiminde kullanılmasına ilişkin yaptığı çalışmada öğrencilerin öğrenme düzeylerine katkı yaptığını belirtmiştir.

Genel olarak çalışmalarda Türk dizilerinin yabancılara Türkçe öğretiminde etkili olduğu görülmüştür. Literatür incelendiğinde Türk dizilerinin Türk soylu öğrencilerin konuşma becerisini nasıl etkilediğiyle ilgili bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Bu nedenle böyle bir çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir.

Bu çalışmada elde edilen bulgulardan hareketle şunlar söylenebilir. A1 düzeyindeki Türk soylu öğrencilerden oluşan kontrol ve deney gurubunda ön test puanları arasında anlamlı bir farkın olmaması bu iki gurubun birbirine benzer olduğunu göstermiştir. Uygulama sonrası yapılan son test ile deney gurubundaki öğrencilerin kontrol gurubuna göre farklılaştığı ve bu farkın deney gurubunun lehine olduğu görülmüştür. Ayrıca deney gurubunun son test puanının ön test puanına göre anlamlı olarak farklılaştığı ve bu durumun uygulanan yöntemin deney gurubunda etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada sonuçlardan hareketle şu öneriler sıralanabilir:

- Çok izlenen Türk dizileriyle ilgili kitaplar, etkinlikler geliştirilerek yeni

materyaller oluşturulabilir. Bu sayede hali hazırda olan diziler ders materyaline dönüştürülebilir.

- Türk soylu öğrencilerin konuşma becerisinin diğer yabancı öğrencilere göre daha hızlı ve pratik ilerlediği göz önünde bulundurularak Türk dizilerin kullanımına ilişkin bu yöndeki çalışmalar artırılabilir.
- Türk dizileri, Türkçe öğrenen öğrenciler ve Türk dizilerinin çekildiği yerler konularında bir iş birliği ortamı geliştirilerek hem dil öğretimine hem Türkiye'nin tanıtımına hem de turizme katkı sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Arık, İ., & Çelik, F. (2019). Türk dizilerinin Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde Türkçe öğrenmeye etkisi (Kırgızistan örneği). *Journal of International Social Research*, 12(64).
- Bakır, S. (2014). Türkiye'deki yabancılara Türkçe öğretim merkezleri ve Atatürk Üniversitesi DİLMER. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*.
- Demirel, A. (2023). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin gözüyle Türk dizi ve filmleri ile bunların Türkçe öğrenme sürecindeki rolü. *EKEV Akademi Dergisi*.
- Günaydın, Y. (2020). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde etkileşimli okumanın konuşma becerisine etkisi* [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Harmandar, M. (2021). Yabancılara Türkçe öğretiminde dil-kültür bağlamında Türk dizilerinin değerlendirilmesi: Ezel dizisi örneği. *Uluslararası Karamanoğlu Mehmet Bey Araştırma Dergisi*.
- İşcan, A. Y. (2014). Televizyon dizilerinin Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanımı: Seksenler dizisi örneği. *International Journal of Language Academy*.
- Kırbaş, G. (2022). Türk dizi ve filmlerinin yabancı dil olarak Türkçe öğretimine katkısı bakımından değerlendirilmesi: Balkanlar örneği. *Uluslararası Türkçe Öğretimi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 201–221.
- Özdemir, C., & Mert, A. (2018). Öğretmen görüşüne göre yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Kazak öğrencilerin karşılaştıkları sorunlar. *İDİL*.
- Öztürk, M., & Atik, A. (2016). Ulusal pazardan küresel pazarlara uzanan süreçte Türk dizilerinin gelişimi. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 66–82.
- Ünlüler Arabacı, P. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yararlanılan kısa ve uzun metrajlı filmlerin Kırgızistan bağlamında değerlendirilmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 83–97.
- Yılmaz, F., & Irşi, A. (2017). Yabancılara Türkçe öğretiminde TV dizilerinin kullanımı. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 5(2), 144–157.

EK-1 KONUŞMA BECERİSİ DEĞERLENDİRME FORMU

	KONUŞMA BECERİSİ DEĞERLENDİRME FORMU	PUAN					
		0	1	2	3	4	5
1.	Konuşmaya uygun ifadelerle başlıyor.						
2.	Akıcı biçimde konuşuyor.						
3.	Kelimeleri doğru telaffuz ediyor.						
4.	Düşüncelerini açık bir şekilde ifade ediyor.						
5.	Konuşmasında neden-sonuç ilişkileri kuruyor.						
6.	Konuşmasında tekrarlar görülüyor.						
7.	Konuşurken gereksiz sesler (eee, m vb.) çıkarıyor.						
8.	Konuşmasında konuyu dağıtmıyor.						
9.	İşifilebilir bir ses ile konuşuyor.						
10.	Ses tonunu, konuşmanın içeriğine göre doğru ayarlıyor.						
11.	Konuşurken heyecanını kontrol edebiliyor.						
12.	Konuşurken nefesini doğru ayarlıyor.						
13.	Kelimeleri, bağlama dikkat ederek doğru kullanıyor.						
14.	Bilgileri sıraya koyarak anlatıyor.						
15.	Duraklasa da konuşmasını tamamlıyor.						
16.	Konuşmasında eksik ya da yanlış cümleler kurmuyor.						
17.	Konuşmasını uygun bir şekilde bitiriyor.						

THE REPRESENTATION OF TURKISTAN IN 20TH CENTURY KAZAKH LITERATURE

Yeldos TOKTARBAY*

Abstract

This article examines literary works from 20th-century Kazakh literature (1900 – 1991) that address the concept of Turkistan. The study explores the meaning and character of the notions of Turkistan and the Turan steppe, regarded as the common homeland of Turkic-speaking peoples. It investigates the politicization of the concept of Turkistan, the contradictions in the notion of nation within Soviet socialist realist literature, and its historical context.

The article provides a comprehensive analysis of how the theme of Turkistan was represented in nationalist literature during the Alash national liberation movement. Additionally, it discusses the historical trajectory of the politicized Turkistan issue in Soviet Kazakh literature and examines émigré resistance literature that, under Soviet ideological pressure, depicted Turkistan as a great homeland and a state. The study focuses on various literary genres that address the notions of Turkistan and Turan, offering a scholarly evaluation of these texts.

Keywords: 20th-century Kazakh literature, Turkistan concept, shared state, literature, émigré Turkistan literature

* PhD student at Hacı Bayram Veli University, Turkey, e-mail: yeldos@toktarbay.com ORCID: 0000-0003-0346-2246

Introduction

The term Turkestan or Turan refers to a geographical concept. Until the early 20th century, Turkestan signified a broad notion denoting a shared homeland– a common motherland. It embodied unity and territorial wholeness.

Turkestan represents a vast territory and a highly complex historical and cultural phenomenon. The idea of a unified Turkestan has become a sacred and revered symbol with pan-national significance for Turkic-speaking peoples. This concept originated as a response to colonialism and was propelled by the socio-political movements of the peoples of Turkestan. Professor Tursyn Zhurtbay notes: “Conventionally divided into Eastern, Central, Western, Southern, and Northern Turkestan according to geographical nomenclature, the Kazakh community – currently residing within the borders of various states due to historical and political developments– has never ceased its struggle for national liberation. National spiritual movements in Eastern and Central Turkestan (modern-day Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan) and Northern Turkestan (which included Bashkortostan, Tatarstan, and Kazakhstan and was discussed as a political union from 1922 to 1927) are integral parts of the general Alash ideology.” (Zhurtbay, 2016, p. 5)

The idea of Turkestan as a unifying force under one flag and common cause emerged as resistance against imperial oppression– a collective ideal. In Kazakh literature, the “image of Turkestan” represents a corpus filled with the spirit of resistance, longing for freedom, and independence.

A central innovation in Kazakh literature centered around the Turkestan idea is the formation and artistic depiction of the shared heroic figure of the “Turk.” This archetype – brave and resilient– represents the collective aspirations of Turkic peoples.

Methods and Sources

According to the Kazakhstan National Encyclopedia, Turkestan is “a historical-geographical concept used over a long period to describe the regions of Central and Middle Asia predominantly inhabited by Turkic peoples” (Rustemov, 2006, p. 17).

This research examines the representation of Turkestan in 20th-century Kazakh literature as a symbol of a shared homeland. Typological, historical, and systematic approaches are employed, along with analytical and comparative methods.

Literature Review

The term Turkestan literature is well-established in both Western and Turkish aca-

democratic discourse and is considered a shared cultural heritage of Turkic-speaking nations.

Following the Soviet takeover of Central Turkestan in 1921, the regime deliberately sought to erase the terms «Turkestan» and «Turan» from public consciousness. A unified Turkic identity was replaced with notions such as «Soviet culture», «Soviet man», and «Soviet society».

After Kazakhstan's independence, research into Turkestan as a shared concept became systematic. Scholars such as Berdibai (2001), Kanafin (2008), Myrzakhmetuly (1994), Kalizhan (2010), Darimbet (2012), Kamzabekuly (2014), and Kydyrali (2018) have explored the subject extensively. More recent dissertations by Zhalmырza, Sadykov, and Toktarbay have analyzed Turkestan literature and history as a holistic idea.

The Idea of Turkestan in Early 20th-Century Literature

At the beginning of the 20th century, Turkic-speaking peoples under Russian imperial rule launched movements for modernization and national liberation. Ideologies of Turkism, nationalism, and Islamic unity inspired this awakening.

In Kazakhstan, the 1905 Karkaraly Petition—signed by 12,747 citizens—marked a milestone in national consciousness.

Writers such as Alikhan Bokeikhan, Akhmet Baitursynuly, Mirzhakyp Dulatuly, Magzhan Zhumabay, Sultanmakhmud Toraigyroly, and Zhusipbek Aimaulytuly reflected on Turkestan as a symbol of unity.

In Magzhan Zhumabay's epic poem *Turkestan*, he praises the heroism of the Turan steppe and warns of disunity:

“Do not say Saryarka is separate from Turan,

Turkestan has been the cradle of the Alash...” (Zhumabayev, 2003, p. 172) Similarly, Koshke Kemengeruly (2002) in *Former Oppressed Nations* wrote, “The golden cradle of the Turks is Altai, while their matured homeland is Turkestan” (p. 79).

Periodicals such as “Birlik Tuy”, “Ak Zhol”, and “Sana” promoted the idea of Turkestan as unity, warning against division and loss of identity.

The Theme of Turkistan in the Literature of the Kazakh Diaspora

Under Soviet repression, Turkistan's intellectuals went into exile, forming a political-literary movement that flourished in Europe and Turkey. Publications like “Yeni Türkistan”, “Yaş Türkistan”, “Milli Türkistan”, “Türkistan”, “Büyük Türkeli”,

and “Ozod Türkiston” became centers of intellectual resistance, promoting Turkistan’s unity and independence.

Writers such as Mustafa Shokay, Zeki Velidi Togan, Osman Khodja, Abdulqadir Inan, Majit Aitbaev, and Hasan Oraltay expressed longing for the homeland and pride in Turkic identity.

In Türmede jazylğan jyrlar, Majit Aitbaev wrote:

“If my son asks you,

Tell him I died for the land.

On the road to Turkistan, I faced hardships,

And on the road to Turkistan, I became a martyr.” (Toktarbay, 2021, p. 309)

The émigré literature of Turkistan thus preserved the national ideal of unity and freedom, merging artistic and political expression.

The Turkistan Issue in Soviet Kazakh Literature

After Soviet control consolidated, Alash-oriented intellectuals were purged. References to Turkistan disappeared from literature between 1936 and 1991.

In the 1960s–70s, writers like Ilyas Yesenberlin, Qabdesh Jumadilov, Abish Kekilbayev, and Mukhtar Magauin reintroduced Turkistan indirectly through historical fiction. Yesenberlin’s “Köşpendiler” trilogy revived the Turkistan theme as a shared homeland for Turkic peoples.

Conversely, propaganda works such as Serik Shakybayev’s “Ülken Türkistannyñ küireu” (1968) aimed to defame Turkistani nationalism, portraying its leaders as traitors.

Asqar Suleimenov’s “Besin” and “Besatar” (2009) stand out for their allegorical critique of Soviet rule, reflecting moral resistance through subtle symbolism.

Professor Beisenbay Kenzhebayev’s academic research on ancient Turkic and Golden Horde literature reintroduced Turkistan into scholarly discussion, asserting the continuity of Kazakh literary tradition since the 5th century.

Conclusion

Turkistan has long been the spiritual and cultural cradle of Turkic peoples. Its image in 20th-century Kazakh literature evolved from patriotic unity under Alash ideals to silent resistance under Soviet censorship, and finally, to revival in émigré

writings. The Turkistan idea represents more than geography– it embodies collective memory, cultural continuity, and national identity. As such, it occupies a unique place in world literature, bridging artistic expression and political consciousness.

References

- Berdibai, R. (2001). *Ultyk ruh jäne ädebiet*. Qazaq Universiteti.
- Darimbet, B. (2012). *Türkistan tarihyndağı mädeni baylanystar*. Bilim.
- Kalizhan, U. (2010). *Türkistan mäselesi jäne Alaş orda*. Qazaq Universiteti.
- Kamzabekuly, D. (2014). *Alaş ideyasy jäne ruhani jañgyru*. Foliant.
- Kemengeruly, Q. (2002). *Tañdamaly*. Öner Press.
- Kydyrali, D. (2018). *Türk äleminiñ ortaq tamyry*. Foliant.
- Myrzakhmetuly, M. (1994). *Türkistan täuelsizdik jolynda*. Ana Tili.
- Rustemov, S. (2006). *Qazaq Ültyq ensiklopediasy (Vol. 1)*. QÚEB.
- Shakybayev, S. (1968). *Ülken Türkıstannyñ küireui*. Jazushy.
- Suleimenov, A. (2009). *Besatar*. Atamura.
- Toktarbay, Y. (2021). *Türmede jazylğan jyrlar*. Bayanzhurek.
- Zhurtbay, T. (2016). *Dvijenie Alaş (Vol. 3)*. Degdar.
- Zhumabayev, M. (2003). *Şyğarmalary (Vol. 1)*. Jazushy.

9 786057 329028

